

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ
ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кафедра теорії та історії держави і права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ»

Для слухачів факультету
підготовки фахівців для
органів досудового розслідування

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготували: **Кучук А.М.** – завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент; **Сердюк І.А.** – доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білозьоров Є.В. – професор кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Легка О.В. – доцент кафедри міжнародного права, історії права та політико-правових вчень Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, кандидат юридичних наук, доцент.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності

“29” липня 2016 р.,
протокол № 23

**ТЕМА № 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ СПОСІБ
ОРГАНІЗАЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА
(2 ГОДИНИ)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Методологічні засади „Теорії правозастосування” 6
2. Застосування норм права – специфічний різновид організації реалізації норм прав..... 15
3. Правозастосовна політика Української держави.....25

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права / Учебник. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
2. Бачинин В.А. Природа правовой реальности // Право и политика. – 2004. – № 2. – С. 4-8.
3. Беяневич О. Декілька нотаток про дуалізм права // Юридичний журнал. – 2004. – № 12. – С. 24-26.
4. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения. // Государство и право. – 1999. – № 5.
5. Бондар Ю. Правозастосовча діяльність // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 794.
6. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 608 с.
7. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ). – М., 1992.
8. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права. – Л., 1987.
9. Давид Рене. Основные правовые системы современности. – М., 1990.

10. Єрмоєнко В. Правові форми реалізації громадянами права на працю // Право України - 1999 - № 1.
11. Жук А. Правозастосування (інтелектуально-вольовий бік) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 804-806.
12. Завадская Л.Н. Механизм реализации права. – М., 1962.
13. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
14. Зорькин В.Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 3-9.
- Карабань В. Правозастосовчі аспекти системи права // Право України. – 2006. – № 5. – С. 48-52.
15. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с.
16. Павлишин О. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень // Право України. – 2004. – № 8. – С.21-25. Проблемы теории государства и права / Под ред. М.Н. Марченко. – М., 2002. – 656 с.
17. Рабінович П. Правозастосовча діяльність (загальна характеристика) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 795-796.
18. Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань, 1989.
- Шевчук С. Европейское прецедентное право в украинской правовой системе // Юридическая практика. – 1999. – № 20. – 16-31 октября.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Право виступає засобом організації суспільства, надання останньому характеру прогресивного розвитку, нейтралізації руйнівних, регресивних тенденцій в системі функціонування соціального організму.

Як відомо, оцінювання ефективності функціонування і, відповідно, досягнення відповідних результатів функціонування нормативно-правової системи є передумовою визначення доцільності зміни чи збереження (наскільки це можливо) стану і структури механізму правового регулювання. Це обумовлено сутністю і соціальним призначенням права як одного з важливих засобів досягнення соціального компромісу¹.

В основі такого оцінювання закладені критерії, що характеризують реалізацію права. Адже саме відомості про те, як реально відбувається реалізація права дозволяють зрозуміти: чи досягнута та мета, яка закладена в правовій нормі.

Тому ця лекція має таку мету:

- ✓ навчальна: ознайомитися з ознаками, видами реалізації норм права, основами правозастосовної політики держави;
- ✓ практична: здобути навички щодо аналізу правозастосовної діяльності та її відрізнення від правотворчої; вироблення навичок орієнтування в правозастосовній політиці держави;
- ✓ виховна: формування переконання про необхідність активної правомірної поведінки як основи існування соціально корисних правових відносин.

¹ Попов В.В. Обыкновенная правоприменительной деятельности. Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Волгоградская академия МВД России. – Волгоград, 2000. – С. 3.

ВСТУП

В умовах спрямованості державної політики на розбудову в Україні правової держави і формування громадянського суспільства, докорінні зміни зачіпають, перш за все, сферу правового регулювання суспільних відносин. Розвиток ринкових відносин намітив стійку тенденцію до збільшення ролі автономних, незалежних від держави форм регулювання суспільних відносин.

Але при переході до подібної автономної моделі, суспільство неминуче стикається з проблемою забезпечення реалізації прав і свобод громадян, забезпечення ефективного функціонування правової системи.

За таких обставин на перший план виходить правозастосовна діяльність державних органів як владна форма забезпечення реалізації нормативних приписів. До того, як відомо, навіть найкращий закон не буде мати відповідного соціального ефекту, якщо його неправильно буде застосовано. Саме тому і є необхідність у вивченні такої навчальної дисципліни як „Теорія правозастосування”, яка допоможе сформувати у слухачів навички щодо застосування норм права відповідно до „духу і букви закону”.

Теорія правозастосування є однією з важливих дисциплін навчального плану здобуття вищої юридичної освіти. Вивчення „Теорії правозастосування” дозволяє слухачам отримати знання щодо загальних положень механізму, стадій, ефективності правозастосування; сформувати навички щодо проведення досліджень з актуальних проблем державно-правової дійсності та виробити концептуальне бачення закономірностей та можливих проблем/помилки правозастосування; сформувати професійну (юридичну) свідомість та правову культуру.

1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ „ТЕОРІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ”

Розгляд будь-якого питання в сфері науки потребує уточнення методологічних засад, дотримання яких дозволить отримати найбільш

достовірні знання про відповідне явище суспільного життя. Зауважимо, що зміст методології в сучасній юридичній науці розуміється надто спрощено. Так, наприклад, багато науковців відносять до методології „принципи, способи і засоби”¹, „систему принципів, прийомів, підходів та методів”², однак, при цьому розглядають лише „методи”, забуваючи (чи ототожнюючи?) інші складові, які вони вказують.

Відомо також, що для сучасної методології юриспруденції характерний методологічний еkleктизм. Між тим, безсумнівним є наступне положення: „Вже достатньо тривіальною для сучасної методології є думка, що дослідження предмету вимагає „своїх”, адекватних його природі методів. Поєднання предмету і методу, їх органічність виділяється методологією як одна з найнеобхідніших умов успіху наукового дослідження. Якщо уявити таку ситуацію, коли дисципліни намагаються вивчити свій предмет з використанням неадекватних йому методів дослідження, то відразу стане зрозумілою правомірність даного методологічного постулату. Підміна методів може приректи дослідження на провал або вдягнути його в одяг антинауки...”³.

Слід зауважити, на міжнародній науково-теоретичній конференції „Проблеми методології сучасного правознавства”, яка проходила 9-10 жовтня 1996 року в Київському регіональному центрі Академії правових наук України, було зазначено, що „загальний стан розробки методологічних проблем українського правознавства відстає від сучасних потреб, хвибує відчутними недоліками. Поширення набули методологічна невизначеність, еkleктизм, некритичне запозичення певних методів та методичних засобів інших наук поза межами їх можливого використання у дослідженнях соціально-правових проблем. Мають місце непоодинокі прояви абстрактного соціально-беззмістовного визначення державно-правових явищ, нерозбірливого

¹ Кагадій М.І. Юридична практика в правовій системі України. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2005. – С. 3.

² Бондаренко І.В. Органи внутрішніх справ в системах правоохоронних органів України, Російської Федерації та інших зарубіжних країн: теоретичні аспекти. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2004. – С. 3.

³ Кохановский В.П., Золотухина Е.В., Лешкевич Т.Г., Фатхи Т.Б. Философия для аспирантов. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – С. 365.

застосування концепцій та норм, що належать до різних, нерідко протилежних зарубіжних правових систем, недооцінки правових принципів...”¹.

Загалом, питання методології є досить складним ще й через невизначеність самого поняття „методологія”. Багато зарубіжних дослідників не розмежовують методологію та методи дослідження². Вітчизняна наукова традиція розглядає вказане поняття як вчення про методи пізнання дійсності або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію визначають як „концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об’єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища”³.

Таким чином, слід розглянути методологічну основу дослідження та зосередити увагу на системі наукових принципів, підходів і способів, що використовуються при дослідженні правозастосування як елементу правової дійсності.

Методологія – складне багатогранне явище, яке охоплює не лише систему методів чи вчень про ці методи. До цієї системи належать, перш за все, методологічні принципи, вихідні засадничі ідеї, відповідно до яких має здійснюватися вибір підходів і методів пізнання. Одразу зауважимо, що при дослідженні проблематики різних наук використовуються різні методологічні засади (при цьому методи дослідження залишаються ідентичними). Тому в подальшому ми матимемо на увазі юридичні науки і, зокрема, теорію правозастосування. Слід зазначити, що наприклад, Райнгольд Циппеліус у праці „Юридична методологія” не розглядає такі звичні для вітчизняної методології категорії і поняття як діалектика, методи аналізу і синтезу тощо. Більш того про них немає навіть згадки. Автор розглядає поняття права,

¹ Рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції „Проблеми методології сучасного правознавства” // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1997. – Вип. 1. – С. 151.

² Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2007. – С. 31.

³ Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К: Знання-Прес, 2002. – С. 56.

побудову і взаємозв'язок норм права, тлумачення останніх та ін.¹. Саме в цьому випадку Р. Циппеліус з'ясовує загальні засади дослідження права. Тому, як бачимо, перед тим як досліджувати будь-який елемент державно-правової дійсності необхідно, перш за все визначити засади дослідження, інакше – методологічні принципи. Так, розуміння права в різних правових сім'ях неоднакове. А відтак, різними є і розуміння правовідносин, норм права, процесу застосування (реалізації) норм права, правової культури і т.д.

Таким чином, слід чітко визначитися з досліджуваними правовими сім'ями та їх характерними ознаками; підходом до праворозуміння; формами права.

Наступним аспектом, який необхідно враховувати, є класифікаційна проблематика. Адже, „прописною істиною” є положення про логічний і несуперечливий підхід при виділенні видів (груп) явищ, предметів за відповідним класифікаційним критерієм. Зрозуміло, що одне й те саме явище не може належати одночасно до декількох груп за одним і тим самим критерієм. Між тим, саме це правило, незважаючи на його очевидність, порушується більшістю теоретиків права. Якщо проаналізувати існуючі підходи до розуміння категорій „реалізація права” і „правозастосування”, а також „форми реалізації норм права”, то можна встановити наступне.

У навчальному посібнику „Теорія держави і права” за редакцією С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова вказується, що:

„реалізація норм права – це різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи інших суб'єктів”²;

„застосування норм права – це спрямована на реалізацію норм права і здійснювана у спеціально встановлених формах державно-владна, творчо-організуюча діяльність державних органів і уповноважених державою інших суб'єктів з метою вирішення конкретної справа шляхом видання

¹ Циппеліус Р. Юридична методологія. – К., 2004.

² Теорія держави і права / За ред. С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 210.

індивідуальних правових приписів (правозастосовчих актів); при цьому застосування норм права розуміється як особлива форма їх реалізації¹;

„розрізняють такі форми реалізації норм права: додержання, виконання, використання та застосування норм права”²

Подібного підходу дотримується й відомий фахівець в галузі права доктор юридичних наук, професор Венгеров А.Б. Він зокрема вказує, що „виділяють чотири такі форми діяльності з реалізації права: дотримання, виконання, використання, застосування права. В чіткому визначенні цих форм полягає велике наукове „завоювання” теорії права...”³.

Абдулаєв М.І. й Комаров С.О. в підручнику для студентів та викладачів вищих навчальних закладів „Проблемы теории государства и права. Проблемы методологии. Общество и государство. Общество и право” також вказують, що застосування норм права є особливою формою реалізації норм права⁴. Однак, самі ж собі суперечать зазначаючи, що „правозастосовна діяльність – це складний процес, що виступає як спосіб і засіб організації реалізації права...”⁵. Цілком логічно, що коли правозастосування це організація реалізації норм права, то воно не може виступати формою реалізації.

Все означене вище вимагає перегляду існуючого підходу до співвідношення таких категорій як „застосування норм права” і „реалізація норм права”. При цьому правозастосування не може розглядатися як форма реалізації норм права. Адже, й правозастосування, так само як і правореалізація, здійснюється у формі дотримання, виконання й використання. Зауважимо, що і реалізація норм права, і застосування норм права мають одну й ту ж мету – забезпечення порядку, стабільності в суспільстві, забезпечення загального компромісу.

Тому враховуючи зазначене вище і наступні положення:

¹ Теорія держави і права / За ред. С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 212-213.

² Теорія держави і права / За ред. С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 210.

³ Венгеров А.Б. Теория государства и права. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 428.

⁴ Абдулаєв М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права. Проблемы методологии. Общество и государство. Общество и право. – СПб.: Питер, 2003. – С. 390.

⁵ Абдулаєв М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права. Проблемы методологии. Общество и государство. Общество и право. – СПб.: Питер, 2003. – С. 390.

а) реалізація норм права (дотримання, виконання й використання) поділяється на такі види (за суб'єктами): реалізація норм права приватними особами і реалізація норм права особами (органами), що наділені державно-владними повноваженнями;

б) втілюючи норми права в своїй діяльності, особи (органи), що наділені державно-владними повноваженнями повинні діяти в межах норм права, виражати волю громадянського суспільства (причому слід мати на увазі, що не органи держави, а суспільство є суб'єктом правоутворення);

в) функціональним призначенням таких органів є допомога у реалізації прав громадян, а не реалізація своїх прав;

реалізацію норм права, яка здійснюється **особами (органами), що наділені державно-владними повноваженнями**, умовно можна назвати правозастосуванням. При чому – це вид реалізації (за суб'єктами), а не форма.

Ще одним важливим методологічним аспектом, який необхідно з'ясувати вивчаючи теорію правозастосування є розмежування права і закону.

„Проблема співвідношення права і закону як центральна методологічна і теоретична проблема наукового розуміння не є якоюсь новиною, зокрема, у філософії права і правознавстві. Різницю ж між правом (jus) і законом (lex) вбачали ще стародавні римські юристи, які вважали, що в разі розходження між цими явищами lex необхідно було приводити у відповідність з jus. Цікаві роздуми з приводу розмежування понять – „право” і „закон” можна знайти і у Т. Гоббса. „Необхідно розрізнити jus і lex – право і закон, – наголошував філософ, – хоча той, хто пише на цю тему, звичайно змішує ці поняття, оскільки право полягає у свободі чинити або не чинити щось, між тим як закон визначає і зобов'язує до того чи іншого члена даної альтернативи. Отже, закон і право розрізняються між собою, так само як обов'язок і свобода, що несумісні щодо однієї і тієї ж речі”¹.

Зауважимо, в „Філософії права” Г.В. Гегель активно використовував категорію неправа, причому, як вказує В.А. Бачинин, Гегель визначив три

¹ Селиванов В. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) // Право України. – 2005. – № 5. – С. 8.

форми неправа: 1) ненавмисне неправо (існує серед суб'єктів з примітивною, нерозвинутою правосвідомістю, які не бачать різниці між правом і його протилежністю); 2) свідомий обман, що дозволяє одним суб'єктам створювати видимість права для інших для того, щоб ті не помічали підміни, за якої загальне замінене особистим, дійсне – мнимим, реалії – ілюзіями; 3) злочин. За цієї форми суб'єкти самі бажають неправа, навіть не намагаючись використовувати видимість права, інтерпретувати неправо як право¹.

Що таке право? Де його шукати? Ясно одне — не можна вести пошук наосліп. Безперспективно ловити чорну кішку в темній кімнаті. Та й не самоціль це. Прагматично вести пошук права як засобу вирішення конкретних питань. Знайти і показати іншим, продемонструвати і властивості, і можливості. Інакше яке ж це мірило поведінки людей, який масштаб оцінювання!

Право називають природним і позитивним, об'єктивним і суб'єктивним, суддівським, делегованим, санкціонованим, підзаконним, партійним, політичним, конституційним, кримінальним, міжнародним, приватним... І якщо все це право, то на чому сходяться, до чого звернені численні епітети? Свобода і несвобода, воля і неволя, суще і належне, ідеал і реальність — куди спрямувати погляди? До економіки, політики, класової боротьби, до соціального єднання, до Бога, нарешті? Та й узагалі, чи маю я моральне право шукати право? Не кожному належить офіційне право озвучувати волю Аллаха. Не кожен „єретик” наважиться відкрито протиставити тіньове право державному².

Дозволимо собі продовжити слова В.В. Лазарева, однак, мовою оригіналу: „Мы живем в *пространстве* права. А может быть, в правовом *поле*? Хозяйствуем на *ниве* права. Однако в поиске права оказываемся часто в правовом *вакууме*. *Бумажного* права нам часто недостает для решения насущных дел. Оно оказывается *неэффективным*. *Устаревшим*. *Чужим*. А еще есть право „*наше и ваше*”. О, великий, могучий и богатый русский язык!

¹ Бачинин В.А. Неправо (негативное право) как категория и социальная реалья // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 14.

² Лазарев В.В. Поиск права // Журнал российского права. – 2004. – № 7. – С. 4.

Теоретики права из россиян недаром ссылаются на латынь, немецкий и английский языки, стараясь доказать единство в понимании права.

Не все функции права благородны — некоторые из них приходится скрывать. Фасад права расцвечен и привлекателен. Но у медали есть обратная сторона, и вместо государственного символа на монете можно увидеть *цену* права, которую приходится платить. В особенности в так называемые переходные периоды (а в России других-то и не было)¹.

М.Й. Коржанський прямо вказує на співвідношення права, закону і науки. „Тому право є визначальним і головним у співвідношенні з наукою і законом. Право є первинним суспільним чинником, який з найдавніших часів єднає суспільство, перетворює стадо, зграю, гурт першолюдей у суспільство і регулює всі відносини між людьми. Право є настільки завершеним і досконалим регулятором людського співжиття, що не потребує ніякого доповнення і вдосконалення. Саме тому право є первинним, а закон вторинним, саме тому закон завжди повинен повністю відповідати праву. Закон, який не відповідає праву, є нечинним, недіючим і він не підлягає застосуванню. Віковічна давнина права, його завершеність і досконалість не дозволяють ніяких наукових поправок і вдосконалень права, тобто стосовно і науки право має зверхність, воно є первинним, головним і щодо наукових розвідок... Для європейського юриста закон є лише основою, взірцем судового рішення. Він не є достатнім витоком права для прийняття рішення. Саме тому суддя є незалежним від волі законодавця і може творити право, доповнювати закон, може визнати його неправовим.... Отже, у цій тріаді: „Право. Наука. Закон” – право є головним і визначальним, воно має перевагу, зверхність і перед наукою і перед законом, а наука має зверхність і перевагу перед законом. Поміняти місцями їх неможливо, як неможливо поставити воза попереду кобили”².

У зв'язку з зазначеним, слід акцентувати увагу на тому, що за розрізнення права і закону, судовий прецедент має розглядатися не як джерело (форма)

¹ Лазарев В.В. Поиск права // Журнал российского права. – 2004. – № 7. – С. 4.

² Коржанський М. Право. Наука. Закон // Право України. – 2004. – № 11. – С. 105.

права, а як правозастосовний акт. При цьому суд є правозастосовним органом. Й парламент, юридично закріплюючи найбільш значущі суспільні відносини, ставлячи їх під охорону держави, не створює право, а лише формально визначає, тобто використовує вже існуючі норми права, а не творить їх, отже, не є правотворчим органом.

У зв'язку з цим, децю неправильною є сама назва навчальної дисципліни „Теорія правозастосування”. Тому надалі ми будемо говорити про застосування юридичних норм (з тим зауваженням, що це мають бути норми, які відповідають праву). Хоча, виходячи з усталеної традиції, будемо використовувати термін – правозастосування.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Непослідовність та недосконалість законодавчого регулювання правозастосовної діяльності в Україні є закономірним наслідком того, що немає чітко окреслених і науково виважених методологічних засад дослідження цього явища правової дійсності. Між тим, зміни структури та характеру суспільних відносин в нашій державі, що пов'язані з реалізацією гарантованого Основним законом України пріоритету прав і свобод людини, зумовлюють необхідність вироблення якісно нового методологічного підходу до врегулювання суспільних відносин.

Таким чином, можна стверджувати, що питання методологічних засад дослідження правозастосовної діяльності набуває особливої актуальності та потребує негайного вирішення.

2. ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА – СПЕЦИФІЧНИЙ РІЗНОВИД ОРГАНІЗАЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

У науковій юридичній літературі реалізація права розглядається з різних аспектів: об'єктивного і суб'єктивного, як процес, діяльність, досягнутий результат¹.

В залежності від характеру нормативно-правових розпоряджень, від способу їхнього здійснення в суспільному житті виділяються наступні основні форми реалізації права; дотримання, виконання, використання².

Виконання – це форма реалізації норм права, при якій суб'єкт вчиняє дії на виконання покладеного на нього юридичного обов'язку. У такій формі реалізуються зобов'язуючі норми, що передбачають позитивні обов'язки.

Забороняючі і охоронні норми, які передбачають пасивну поведінку, реалізуються у формі дотримання, при якій суб'єкт суворо слідує встановленим заборонам і не вчиняє тих дій, що йому не дозволені.

Використання як форма реалізації – це здійснення дозволених уповноважуваними нормами права дій. Суб'єкт у даному випадку сам владний обирати варіант поведінки.

У деяких випадках реалізація права суб'єктом в безпосередніх формах неможлива, тому що держава змушена або зацікавлена поставити під додатковий контроль реалізацію окремих юридичних приписів та впливаючих з них можливостей у силу економічних, політичних, ідеологічних, національних, територіальних й інших потреб та інтересів. А також при виконанні державою своєї охоронної функції за наявності конфлікту, реалізація права забезпечується через владну діяльність щодо застосування норм права.

З розвитком суспільних відносин, з якісним реформуванням системи законодавства в сучасній юридичній літературі робиться прогноз про посилення ролі правозастосування в суспільстві, як найбільш гнучкого засобу

¹ Лазарев В.В. Применение советского права. – Казань, 1972. – С. 5-9.

² Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. – С. 96-101.

обліку виникаючих соціальних потреб й інтересів у процесі правового регулювання.

У юридичній науці тема застосування правових норм розробляється давно й досить ґрунтовно. Питаннями застосування норм права займалися такі видатні вчені як Л.Е. Владимиров, А.Ф. Коні, В.А. Случевський, И.Я. Файницький і ін. Цю тему в різних аспектах освітили в своїх роботах Н.Г. Александров, С.С. Алексеєв, Н.Н. Вопленко, І.Я. Дюрягін, Ю.Х. Калмиков, В.Н. Карташов, В.В. Лазарєв, В.І. Леушин Я.С. Михалєк, А.В. Наумов. П.Е. Недбайло, Ю.С. Решетов. Ю.Г. Ткаченко, Ю.А. Тихомиров, П.С. Елькінд і багато інших. Зауважимо, останнім часом досить багато досліджень було присвячено застосуванню норм процесуальних галузей права.

Однак багато питань правозастосування дотепер носять дискусійний характер або вимагають переосмислення відповідно до сучасних соціально-політичних реалій.

У юридичній літературі категорія „застосування права” визначається по-різному.

Одні автори під застосуванням права розуміють владну організуючу діяльність компетентних органів і осіб щодо забезпечення реалізації юридичних норм¹; інші – спосіб організації здійснення правових норм, „перетворення в життя” їхніх вимог²; треті – форму реалізації права, результатом якого є прийняття управлінських рішень³; четверті – владну організацію самого суспільного порядку, відносин суб'єктів, що беруть участь у соціальному житті⁴. Але найбільш традиційним залишається спеціально-юридичний підхід, при якому правозастосовна діяльність розглядається як владна, організуюча діяльність компетентних державних органів щодо прийняття індивідуально-конкретних розпоряджень. При цьому виділяються природа, призначення і функції застосування праву.

¹ Теория государства и права / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 1996. – С. 199.

² Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2000. – С. 454.

³ Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления. – М., 1979. – С. 18-19.

⁴ Венгеров А.Б. Теория государства и права. – М., 1998. – С. 514.

Разом з тим, правозастосовна діяльність, будучи різновидом соціальної діяльності, вимагає соціологічного підходу до її аналізу. Аналіз юридичної природи правозастосовної діяльності дозволяє врахувати лише один аспект дії права. Насправді ж, право невіддільне від інших явища, і тому практичне застосування закону обумовлене цілою низкою інших – неправових факторів. І оскільки всі ці фактори мають соціальну природу, юридичний підхід до дослідження застосування права варто доповнити соціологічним.

Суть соціологічного підходу виражається, насамперед, у тім, що застосування права починає розглядатися одночасно і як соціальний процес, суб'єкти якого є одночасно і учасниками суспільних відносин. У якості таких вони займають, крім місця в структурі державного апарату, ряд інших соціальних позицій. Тому на прийняття рішення по окремій справі впливає не тільки безпосередньо правова норма, але і вся сукупність соціальних зв'язків людини.

Крім того, варто погодитися з Ю.С. Решетовим, який вказує, що поведінкове діяльне трактування процесів реалізації норм права аж ніяк не спрощено представляє зв'язок цих процесів із суспільними відносинами. Навпаки, воно дозволяє методологічно правильно вирішити питання про місце процесів у системі суспільних відносин, усвідомити діалектику суспільного життя і реалізації норм права. Процеси реалізації норм права включаються в усі основні сфери суспільних відносин. Тому, характеризуючи реалізацію норм права, не можна обмежувати її якоюсь визначеною сферою суспільного життя¹.

Соціологічний підхід дозволяє поглибити розуміння змісту правозастосовної діяльності і побачити, який соціальний зміст міститься за логічною операцією підведення окремих випадків під дію загальної норми. Таким чином, соціологічний аналіз застосування права містить у собі дослідження широкого кола соціальних явищ і процесів, що впливають і на реальне життя правової норми, оскільки вона діє в конкретних соціально-історичних умовах, і на функціонування службових осіб держави.

¹ Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань, 1989. – С. 34.

Мета соціологічного аналізу застосування юридичної норми полягає у визначенні соціальних факторів, що впливають на реальне життя норми матеріального права в цілому: на частоту й ефективність її застосування, на розширення або звуження кола охоплюваних нею ситуацій, на зміни в тлумаченні змісту норми, на роль судової практики в прийнятті рішень по окремих справах і т.д.

У сучасних умовах перегляду багатьох підвалин суспільного життя вплив соціальних і політичних процесів на правозастосовну діяльність особливо зростає і підсилюється, що не може не відобразитися і на юридичному змісті правозастосування. Класична модель застосування права просто „ламається” під силою дії низки соціальних факторів і функціонує в режимі багатьох протиріч.

Тому процес соціологічного аналізу правозастосовної діяльності просто невіддільний від критичного аналізу юридичної природи правозастосування.

Як було відзначено вище, поняття „застосування права” у юридичній літературі тлумачиться по-різному. Багато в чому визначення застосування права залежить від того, як воно співвідноситься з основними формами реалізації права – виконанням, дотриманням і використанням. Деякі вчені не відрізняють застосування від виконання. Н.Г. Александров, наприклад, вважав застосування норм права винесенням індивідуально-конкретних державно-владних правових актів, ототожнюючи в цьому випадку застосування права з його реалізацією, що також полягає в перетворенні правових норм у фактичній діяльності органів, організацій і посадових осіб¹. Інша група вчених (Я.М. Брайнін, В.Д. Сорокін, І. Сабо) застосування права визначають як накладання відповідних загальних норм права до конкретних фактів, що мають юридичне значення. Михалюк Я.С. називає його способом реалізації права, що зумовлює виникнення, зміну і припинення конкретних правовідносин та юридичних наслідків. Дюрягін І.Я. визначає застосування права як особливу

¹ Александров Н.Г. Применение норм социалистического права. – М., 1958. – С. 9.

форму його реалізації. Остання точка зору до останнього часу залишається домінуючою й академічною.

Аналіз змісту сучасних підручників і навчальних посібників з теорії держави і права показує, що зазначені погляди на співвідношення застосування норм права з безпосередніми формами його реалізації (виконанням, дотриманням, використанням) не зазнали істотної зміни. При цьому досить часто застосування норм права визначається як форма їхньої реалізації в передбачених правом випадках і в передбаченій ним формі правореалізуючих дій державного органа (або посадової особи), здійснюваної в межах його компетенції з розгляду конкретних правових справ і прийняттю відповідних правових актів¹.

Висловлюється також думка, що застосування права – це складна форма реалізації, оскільки її здійснення виявляється в сполученні з іншими формами реалізації і у взаємному проникненні одної в іншу. Такі висновки, на нашу думку, не є безперечними.

Слід чітко відмежувати правозастосування як форму владного індивідуально-правового регулювання від виконання, дотримання і використання як форм саморегуляції учасниками реалізації правових норм власної поведінки.

Використовують права, виконують і дотримуються обов'язку суб'єкти, що є безпосередніми учасниками урегульованого диспозицією тієї або іншої норми права суспільних відносин. У цьому виявляється активна роль самих учасників таких відносин.

Правозастосування ж - це владна, юридично значима діяльність, у процесі якої здійснюється індивідуально-правове регулювання і конкретизуються права й обов'язки суб'єктів розглянутих відносин.

Найбільш правильною, на нашу думку, є точка зору В.В. Лазарева, що визначає застосування права як владну, організуючу діяльність компетентних органів і осіб, що має своєю метою забезпечити адресатам правових норм

¹ Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М., 1999. – С. 483.

реалізацію належних їм прав і обов'язків, а також гарантувати контроль за даним процесом¹.

Однак, і такий висновок, на нашу думку, потребує уточнення.

Норми права застосовуються й у випадку, коли мова йде про правомірні дії суб'єктів права щодо реалізації їхніх прав і обов'язків, і у випадку здійснення правопорушення. Причому, останнє також припускає тлумачення застосування охоронних норм права як форми забезпечення їхньої реалізації.

Було б неправильно зводити процес охоронного правозастосування лише до покладання відповідальності за вчинене правопорушення. Подібна правозастосовна діяльність охоплює набагато більшу кількість дій, змістом і метою яких виступає примусове забезпечення дотримання заборон і виконання обов'язків, забезпечення відновлення порушених прав потерпілих, і забезпечення реалізації правових норм, що встановлюють юридичну відповідальність.

Тому правильніше буде розглядати застосування норм права як форму забезпечення їхньої реалізації у всіх випадках і видах правозастосовної діяльності.

Застосування права – це владна форма забезпечення реалізації нормативних установлень. Від держави залежить вирішення питання про те, у яких випадках правозастосування обов'язкова, а в яких – факультативна стадія розвитку й організації матеріальних відносин у загальному механізмі здійснення права; які межі правозастосування в сфері регулювання і захисту матеріальних відносин, яке коло суб'єктів, що застосовують право і т.д.²

Розвиток ринкових відносин, зміна пріоритетів державної політики в різних суспільних сферах, проголошення України правовою державою намітили стійку тенденцію до збільшення ролі автономних, незалежно від держави форм регулювання суспільних відносин (насамперед, економічних і соціальних). Однак, розширення сфери саморегулювання власної поведінки

¹ Теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 1996. – С. 199.

² Завадская Л.Н. Теоретические вопросы применения права // Теория права. Новые идеи. – Вып. 1. – М., 1991. – С. 88.

учасниками суспільних відносин зовсім не виключає державного контролю за цим процесом. Навпаки, у подібних умовах на перший план виходить діяльність держави щодо забезпечення реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин відповідно до юридичних приписів. Правореалізуюча саморегуляція тільки тоді буде ефективною, коли забезпечена можливістю владної правозастосовної діяльності. Саме така діяльність дозволяє уникнути „збоїв” у механізмі правореалізації під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів і умов.

Таким чином, у сучасних умовах зміна сфери застосування права в сфері регулятивних відносин не виключає іншої взаємодоповнюючої тенденції – підвищення ролі правозастосовної діяльності.

Суб'єкт правозастосування є більш оперативним, ніж законодавець. Й саме суб'єкт правозастосування у першу чергу зіштовхується в повсякденній діяльності з багатьма проблемами, і тому від ефективності застосування права, від обґрунтованого обліку соціальних факторів, правових принципів і принципів правової політики залежить ефективність реалізації права в цілому.

Вплив на механізм правореалізації соціальних факторів може бути як позитивним, так і негативним. Характер його дії залежить, насамперед, від відповідності нормативної основи правової системи суспільним потребам у правовому регулюванні. При наявності протиріччя суспільних потреб норми права в момент реалізації юридичного припису, застосування права виступає єдиним засобом (формою), що дозволяє адаптувати норму до соціальної ситуації й тим самим забезпечити її правильну, ефективну реалізацію.

Застосуванню правових норм, на відміну від дотримання, виконання і використання, властиві специфічні властивості, що розкривають його зміст, характер, внутрішню структуру, призначення, коло суб'єктів і форму. Характеризуючи застосування права, звичайно виділяють наступні його ознаки:

1. Застосування права за своїм змістом є діяльністю щодо винесення індивідуально-конкретних юридичних приписів, звернених до персонально визначених осіб.

2. Правозастосовна діяльність здійснюється компетентними державними органами (посадовими особами) і уповноваженими державою органами громадянськості.

3. Правозастосовна діяльність носить державно-владний характер.

4. Застосування права – це організуюча діяльність.

5. Правозастосовна діяльність здійснюється в спеціально встановлених законом формах¹.

Зважаючи на те, що правозастосовна діяльність є одним з різновидів соціально-політичної діяльності, виправданим вважаємо пропозицію І.Б. Шахова виділити дві групи ознак, що характеризують цей вид діяльності. До першої групи віднести такі ознаки, що підкреслювали б приналежність правозастосовної діяльності до єдиного типу соціально-економічної діяльності. До другої групи ознак віднести родові ознаки, що характерні для всіх правових форм діяльності органів держави, у тому числі і правозастосовної. Остання група ознак розкриває правову природу юридичного процесу як комплексної системи на генетичному рівні.

До типових ознак правозастосовної діяльності відносяться:

- а) державно-владний характер правозастосовної діяльності;
- б) специфічність прояву її в механізмі правового регулювання;
- в) здійснення її в так званому „чужому” інтересі;
- г) протікання її в закріплених чинним законодавством процедурно-процесуальних формах;
- д) цілеспрямованість, перетворення положень правових норм у життя.

До родових ознак правозастосовної діяльності відноситься те, що вона:

- а) безпосередньо пов'язана із здійсненням „операцій” з нормами матеріального і процесуального права;
- б) здійснюється тільки спеціально уповноваженими на те суб'єктами;

¹ Общая теория права и государства. Академический курс. – М., 1998. – С. 315-318.

в) пов'язана з розглядом і вирішенням юридично значимих справ; наслідком правозастосовної діяльності виступає матеріально обумовлений результат у виді розпорядження індивідуального, персоніфікованого характеру;

г) зумовлює потребу в особливому рівні нормативної регламентації – в процесуальному праві;

д) безпосередньо пов'язана з необхідністю використання різних правил і прийомів юридичної техніки¹.

Слід зауважити, що наявність чіткої процесуальної форми дозволяє багато в чому обмежити негативний вплив зовнішнього середовища на результати правозастосовної діяльності.

Практика застосування права настільки різноманітна, що навряд чи доцільно поєднувати різні її види і форми та „укладати” їх у чітко визначені межі єдиних процесуальних стадій.

Таким чином, переосмислення деяких положень традиційної концепції застосування права в сучасних соціальних умовах неминуче призведе і до створення належної процесуальної форми за межами судової моделі правозастосування, що дозволить врахувати, специфіку владної правозастосовної діяльності й в оперативно-виконавчій сфері.

Розгляд юридичного змісту правозастосування з урахуванням соціологічного підходу був би неповним без висвітлення управлінської природи застосування права.

У широкому соціальному змісті застосування права, незважаючи на значний обсяг завдань і функції правозастосовної діяльності, завжди має організуючу дію, забезпечує державне управління.

Нормативні правові акти є нормативною юридичною основою управління в суспільстві, однак, у повсякденній практиці державні органи, посадові особи здійснюють управління шляхом прийняття рішень індивідуального характеру, тобто шляхом правозастосування.

¹ Шахов И.Б. Правоприменительная деятельность // Правовые формы деятельности в общенародном государстве. – Харьков, 1985. – С. 56-57.

Об'єктивною передумовою соціального управління виступають закономірності соціального розвитку. Пізнати ці закономірності й ефективно використати їх у практичній діяльності людей і є мета соціального управління. Але в нестабільному суспільстві, що характеризується наявністю протиріч і конфліктів, закономірності соціального розвитку „переломлюючись” в практичній площині можуть не збігатися з закономірностями розвитку окремої особистості. У цьому випадку саме застосування норм права в діяльності суб'єктів правозастосування може стати засобом впливу компетентних органів на інших осіб для організації їхнього поведінки і діяльності відповідно до інтересів держави або суспільства, а можливо з власними вузькогруповими інтересами.

Таким чином, застосування норм права варто визначати як владну діяльність компетентних органів і посадових осіб, щодо забезпечення реалізації правових установлень за допомогою підготовки й ухвалення індивідуального рішення по юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, застосування норм права є специфічним різновидом людської діяльності, що здійснюється уповноваженими органами й полягає в організації реалізації норм права громадянами. Застосування норм права може здійснюватися в формах: дотримання, виконання, використання.

3. ПРАВОЗАСТОСОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Можливості поступального розвитку суспільства, його стабільність і процвітання багато в чому визначаються здатністю державної влади адекватно реагувати на динаміку суспільного життя, його запити і потреби, і відповідно до них будувати реалістичну, науково обґрунтовану політику в тій або іншій сфері суспільних відносин. Одним з найважливіших напрямків державної політики є політика правова. Її місце і роль у системі форм реалізації суспільних інтересів визначається, насамперед, об'єктивними властивостями права, його соціальною цінністю і призначенням у житті державно-організованого суспільства. Тому не випадково вітчизняна юридична наука приділяла і приділяє значну увагу питанням правової політики держави. Разом з тим у науковій літературі відзначалася недостатність загальнотеоретичних розробок із зазначеної проблематики, їх переважно галузева спрямованість. У зв'язку з цим подальша розробка загальнотеоретичних уявлень про правову політику представляє актуальне теоретичне і практичне завдання. Від заяв про те, що право не повинне бути „служницею” політики, сьогодні необхідно перейти до розробки наукових основ взаємодії держави і права в питаннях формування і реалізації державної політики. Конструювання оптимальної моделі такої взаємодії – необхідна передумова подальшого просування нашого суспільства по шляху побудови правової держави і громадянського суспільства.

Питання правової політики самим прямим і безпосереднім чином пов'язані з такими актуальними завданнями сучасної Української держави як підвищення ефективності правового регулювання; захист прав і свобод особи, забезпечення узгодженості і взаємодії правотворчості і правозастосування; підконтрольність соціальних процесів цілеспрямованої управлінської діяльності держави тощо. Їхнє вирішення являє собою, безумовно, комплексне завдання.

Одним із кроків у цьому напрямку є необхідність подальшого загальнотеоретичного вивчення основних форм становлення і реалізації правової політики, з'ясування особливостей функціонування і розвитку.

Такими основними формами (напрямами) правової політики держави є, на наш погляд, правотворча і правозастосовна політика. На сьогоднішній день правозастосовна політика, як відносно відособлена форма здійснення публічно-правових інтересів не одержала необхідної теоретичної розробки.

Разом з тим, практика функціонування Української держави показує, що надмірне захоплення законотворчістю, в особливості, що відбувається при неналежному врахуванні можливостей правозастосування, призводить до дисбалансу між рівнем розробки правових норм і ступінню їх практичної реалізації. Це не тільки не сприяє становленню законності і правопорядку в суспільстві, але і підсилює нігілістичні настрої в громадян, підриває їхню віру в право, знижує авторитет державної влади. Однією з причин такого положення, на нашу думку, являється недостатньо чітке розуміння того, що правова політика здатна впливати на суспільні процеси, виступати фактором їхньої стабілізації й упорядкування, лише за умови максимальної єдності правотворчої і правозастосовної політик, як її складових. Звідси, зокрема, нагальна необхідність у більш детальному науковому аналізі феномена правозастосовної політики держави.

Зауважимо, що в науковій літературі наводяться різні визначення політики. У зв'язку з цим слід зазначити, що політику ми будемо визначати як форму реалізації соціальних інтересів, що характеризується використанням інститутів влади.

Державна політика здійснюється в різних сферах суспільного життя, а її реалізація в тій або іншій сфері суспільних відносин спрямована на вирішення ряду специфічних завдань (цілей) і пов'язана з використанням особливих засобів і методів політичного управління. Це дозволяє виділити в її змісті відносно відособлені напрямки або види державної політики.

Різновидом політики, як загального родового поняття, є правова політика. Необхідно відрізнити такі поняття як „правова (юридична) політика” і „політика права”. У той час як правова політика являє собою реальний факт

соціально-політичної дійсності, політика права споконвічно розглядалася як особлива галузь (напрямок) наукового знання.

Вважається, що проблему науки політики права одним з перших в історії вітчизняної юриспруденції поставив відомий вчений і політичний діяч С.А. Муромцев¹. Однак найбільш повне теоретичне обґрунтування ця точка зору одержала в роботах Л.Й. Петражицького. Нагальними проблемами, що їх покликана вирішувати політика права він вбачав у науково обґрунтованому передбаченні наслідків, які варто очікувати у випадку уведення визначених правових розпоряджень, а також у розробці таких положень, уведення яких у систему чинного права шляхом законодавчої діяльності (або іншим шляхом, наприклад, у міжнародній діяльності) виявилось би причиною бажаних результатів². Подібної точки зору дотримувались і інші автори. Наприклад, М.П. Чубинський, зазначав, що „коли ми приступаємо до вивчення якої-небудь сфери регульованих правом явищ, у нас є різноманітні напрями. Ми можемо передусім вивчити ці явища, як вони є, в готовому виді... можемо, не обмежуючись догматичним вивченням, задатися метою визначити, чи не можна в даній сфері явищ отримати результати більш плідотворні, і що для цього треба зробити... Це буде політика права”³.

Точку зору про необхідність формування самостійної науки - політики права, поділяє і багато сучасних авторів. Слід зауважити, що ще радянською юридичною наукою напрацьовано значний теоретичний матеріал щодо питання про сутність, соціальне призначення, місце і роль правової політики в системі засобів державного управління суспільством. Було сформульоване і загальне визначення правової політики, під якою слід розуміти ті принципи і основні напрями, що держава проводить в життя при створенні і застосуванні норм, інститутів і галузей права, у діяльності юридичних інституцій, в формуванні і розвитку правосвідомості громадян⁴. Разом з тим, у літературі відмічається, що

¹ Федоров И.В. Концепция политики права в буржуазной юридической мысли дореволюционной России // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 127.

² Петражицкий Л. Введение в изучение права и нравственности. 3-е изд. – СПб, 1908. – С. 2-3.

³ Чубинский М.П. Курс уголовной политики. – СПб, 1912. – С. 1.

⁴ Кудрявцев В.Н. Право и поведение. – М., 1978. – С. 163.

проблеми правової політики одержали найбільш повну розробку в галузевих науках (головним чином це положення відноситься до кримінальної політики) і в значно меншій мірі досліджувались на загальнотеоретичному рівні. Звідси витікає необхідність подальшої розробки загальнотеоретичних уявлень про правову політику і її види.

У спеціальній літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що правова політика опосередковує не тільки правотворчу, але і правозастосовну діяльність, що завершують етапи механізму правового регулювання¹, що правозастосування виступає в якості одного з напрямків здійснення правової політики, поряд з діяльністю по підвищенню правосвідомості і правової культури громадян і виступає як самостійний елемент її змісту². Відзначалося також, що правова політика, будучи складовою частиною політики взагалі, як комплексного соціального явища, має своїм об'єктом правове життя суспільства і виражає основні напрямки стратегії і тактики свідомості і реалізації права, що дозволяє виділити в її змісті, поряд із правотворчою, правозастосовною політиками, як відносно відособлене політико-правове явище, фокусуюче в собі основні тенденції теорії і практики правозастосовної діяльності³.

Правозастосовна політика держави являє собою політико-правове явище. Виконуючи різноманітні функції в здійсненні політичної влади, вона з'являється як особлива форма реалізації політичних інтересів; як середовище державного управління суспільством, як інструмент підвищення ефективності дії права. Правозастосовна політика є одним із способів захисту прав і свобод особи і може бути розглянута в якості однієї з характеристик існуючого політичного режиму.

Таким чином, правозастосовна політика характеризується складністю і багатоаспектністю прояву своїх властивостей і дослідження її місця і

¹ Куманин Е.В. Юридическая политика и развитие права в условиях зрелого социализма // Советское государство и право. – 1983. – № 3. – С. 15.

² Кудрявцев В.Н. Право и поведение. – М., 1978. – С. 165.

³ Вопленко Н.Н. Правоприменительная политика: понятие и содержание // 9-я научная конференция профессорско-преподавательского состава ВолГУ. – Волгоград, 1992. – С. 96-97.

призначення в системі загальної правової політики держави може здійснюватися з різних аспектів. Разом з тим, зазначена політика характеризується єдністю змісту й основних форм її прояву, що дозволяє говорити про неї як про якісно самостійне явище політико-правової надбудови суспільства.

Здається, що існування і специфіка правозастосовної політики обумовлені, головним чином, факторами, що впливають з необхідності практично реалізувати інтерес, закріплений у правовій нормі і домогтися наміченого результату (з урахуванням динаміки політичних інтересів), і особливостями правозастосування, як специфічної форми реалізації права. Зазначеними факторами визначаються такі риси правозастосовної політики як:

а) безпосередній зв'язок із процесами владної реалізації правових норм і діяльністю органів правозастосування;

б) будучи елементом єдиної правової політики держави правозастосовна політика виникає як 1) засоби приведення в дію і підвищення ефективності правотворчої політики; 2) характеризується самостійністю змісту, що не збігається ні з правотворчістю, ні з правозастосуванням;

в) саме на цьому рівні правова політика держави стає „реальною політикою”, матеріалізуючи в діяльності органів правозастосування і роблячи безпосередній вплив на поведінку суб'єктів права. У кінцевому рахунку, усі заяви й обіцянки політичних діячів оцінюються громадянами саме з погляду їхньої практичної реалізованості. Це підкреслює особливу значимість правозастосовної політики, її здатність безпосередньо впливати на стабільність і легітимність державної влади. Тому що, як відзначалося в літературі, „легітимація державної влади оцінюється не за словами її представників (хоча і це має значення), не по текстах її програм і законів (хоча і це важливо), а по практичній діяльності, по способах вирішення нею нагальних питань життя суспільства і кожної особистості”¹.

¹ Чиркин В.Е. Легитимация и легализация государственной власти // Государство и право. – 1995. – № 8. – С. 65.

Що стосується співвідношення правотворчої і правозастосовної політики, то це питання, на наш погляд, заслуговує самостійного дослідження. Загалом, зазначене співвідношення може бути представлене у виді відносин єдності, взаємодії, розбіжності і невідповідності.

Єдність названих політик випливає з того факту, що обидві вони: а) є елементами єдиної правової політики держави; б) ґрунтуються на системі діючого права; в) здійснюються, насамперед, за допомогою правових засобів; г) їхня реалізація підлягає низці загальних цілей (забезпечення і охорона правий і свобод особи; підвищення ефективності регулятивної й охоронної дії права і т.д.); д) у них одне вольове джерело – державна влада.

З відносин єдності випливають і особливості взаємодії зазначених політик. Правотворча політика, основна функція якої полягає в управлінні процесами створення нормативної бази, що відповідає політичним інтересам, припускає відповідну управлінську діяльність держави по їхній реалізації, тобто правозастосовну політику. Перевести, за допомогою ряду ідеологічних, організаційних і власне правозастосовних форм, інтерес, закріплений на рівні моделі поведінки, у сферу його практичного втілення – така, загалом, завдання правозастосовної політики. Звідси видно, що норма права, як результат утілення відповідних політичних зусиль, виступає не тільки юридичною базою для здійснення правозастосовної політики, але й орієнтиром політичних інтересів.

Для правотворчої і правозастосовної політики характерні й певні розбіжності: а) їхня реалізація відбувається через діяльність спеціальних суб'єктів, б) вони розрізняються за характером лежачих у їхній основі політичних інтересів, в) по юридичній значимості прийнятих рішень; г) їхнє здійснення пов'язане з використанням різних спеціальних процедур; д) поряд із загальними, здійснення правотворчої і правозастосовної політики спрямоване на вирішення ряду особливих (специфічних) завдань.

Співвідношення правотворчої і правозастосовної політики не виключають стану їхньої невідповідності. Така невідповідність часто

виражається у відсутності єдності і погодженості, у виробленні і здійсненні визначених принципів, завдань (цілей) і напрямків державного управління процесами створення і застосування правових норм. Як відмічалось вище, незважаючи на відносну самостійність зазначених політик, вони, у той же час, характеризуються сутнісною єдністю як елементи єдиного цілого – правової політики держави. Ігнорування цього положення, непогодженість у діяльності суб'єктів правотворчої і правозастосовної політики, призводить на практиці до розриву між належним, закріпленим у правовій нормі, і суцільним, вираженим у практиці правозастосування, у реальних процесах розвитку суспільних відносин. Проблема нереалізованого права має глибокі історичні корені і неодноразово відзначалася в класичній і сучасній літературі. Відомо, наприклад, висловлення Ш. Монтеск'є: „Коли я відправляюся в яку-небудь країну, я перевіряю не те, чи гарні там закони, а те, як вони здійснюються, тому що гарний закони зустрічаються скрізь”¹. Зазначені проблеми актуальні і для сучасного українського суспільства в якому, як відзначалося в літературі, поряд із правовим нігілізмом, широкого поширення набули правовий популізм і правовий ідеалізм, тобто таке відношення до права, при якому легковажно вважається, що досить прийняти „гарні” закони, а далі справа піде саме собою.

Правозастосовна політика, як форма реалізації соціально значимих інтересів, характеризується наявністю визначених елементів і процесів, що у сукупності й утворюють її зміст У загальнофілософському змісті під змістом прийнятий розуміти певним чином упорядковану сукупність елементів і процесів, що утворюють предмет або явище. Парною категорією "змісту" виступає "форма". При відносній самостійності, форма і зміст тісно взаємозалежні і являють собою „різні полюси того самого”². У цьому зв'язку іноді говорять, що форма завжди змістовна, а зміст завжди певним чином оформлено. Зміст не тільки певним чином об'єктивується, що фіксується в понятті „зовнішня форма”, але і характеризується відповідною внутрішньою

¹ Монтеск'є Ш. Избранные произведения. – М., 1955. – С. 318.

² Спиркин А.Г. Основы философии. – М., 1988. – С. 231.

організацією, єдністю основних ознак, зв'язків і закономірностей розвитку. Внутрішня організація змісту утворить його структуру або „внутрішню форму”.

Зміст правозастосовної політики, як слушно зауважив Н. Н. Вопленко, можна позначити у виді трьох елементів або досить складних шарів, програмно-директивна частина, нормативно-управлінська частина, тенденції практики правозастосування. Виходячи з зазначеного змісту автор формулює визначення правозастосовної політики, що бачиться йому як „сукупність програмно-директивних установок (ідеї, гасла, заклики, мета, ідеали) і норм, а також сформована у вигляді тенденцій практика їхньої реалізації в діяльності правозастосовних органів”¹. Зазначене визначення, на нашу думку, вимагає ряду уточнень. Так, на наш погляд, не зовсім удалим є словосполучення „програмно-директивних установок і норм”. Може скластися враження, що норми права виступають як елементи змісту правозастосовної політики. Здається, однак, що норми права - це юридична підстава правозастосовної політики. Використовуючи наявну нормативно-правову базу правозастосовна політика, за допомогою специфічних засобів, покликана забезпечити стан керованості процесами їхньої практичної реалізації. Тому, характеристикою змісту правозастосовної політики є не норми права, а напрямки їхнього використання органами правозастосування, що і виявляються в тенденціях правозастосовної практики. У якості ж елементів змісту норма права входить у поняття правотворчої політики держави. Крім того, самі норми права можуть бути розглянуті як своєрідні установки соціально значимої поведінки суб'єктів правовідносин. У зв'язку з цим, більш точним представляється використання словосполучення "організаційно-управлінська частина", замість „нормативно-управлінська”. У запропонованому визначенні елементи змісту правозастосовної політики представлені, на наш погляд, у виді послідовно замінюючих одна одну стадій: програмно-директивна установка – організація її виконання – тенденції практики правозастосування як результат її практичного

¹ Вопленко Н.Н. Правоприменительная политика: понятие и содержание // 9-я научная конференция профессорско-преподавательского состава ВолГУ. – Волгоград, 1992. – С. 98.

втілення. Цінність такого підходу, на нашу думку, полягає в тому, що він дозволяє простежити процес реалізації управлінського рішення і виявити ті стадії, на яких гальмується його виконання. Разом з тим, слід зазначити, що між перерахованими елементами змісту існує не односторонньо спрямований зв'язок, а багатогранний. Не тільки програмно-директивна частина визначає організаційно-управлінську і тенденції практики правозастосування, але і навпаки. Володіють вони і відомою самостійністю. Виявляється це, зокрема, у тім, що далеко не завжди практика правозастосування відповідає офіційно проголошеним цілям і принципам правозастосовної політики, а останні, у свою чергу, часто, не відображають реальних можливостей і потреб практики правозастосування, що робить їхню реалізацію важкою або просто неможливою.

У вітчизняній літературі, у свій час, висловлювалася думка про співіснування так званого „зустрічного правоосвітнього процесу”¹. Запропонована модель може бути застосовна і до правозастосовної політики держави в тім плані, що її основні вимоги являють собою результат усвідомлення потреб практики правозастосування, своєрідну реакцію відповідних суб'єктів на запити останньої. Вони як би поступово визрівають у надрах правозастосування. Ця обставина важлива у тім значенні, що подолання декларативності програмно-директивних вимог правозастосовної політики припускає їх практичну реалізацію.

З погляду сутнісних характеристик, правозастосовна політика являє собою одну з форм здійснення публічно-правових інтересів. Охороняючи інтереси суспільства й особистості (безумовно, не завжди), правозастосовна політика виступає, насамперед, як інструмент здійснення політичної влади, а реалізовані нею інтереси, переломлюючи через діяльність відповідних державних органів, об'єктивно виступає форма реалізації владних інтересів.

¹ Явич Л.С. Общая теория права. – л., 1976. – С. 147; Козюбра Н.И. Социалистическое право и общественное сознание. – К., 1979. – С. 13-17.

З врахуванням викладеного можна запропонувати наступне визначення правозастосовної політики держави:

правозастосовна політика – це обумовлений інтересами політичної влади різновид загальної правової політики держави, що характеризує його управлінську діяльність у сфері реалізації права шляхом використання спеціальних політико-правових засобів, виражений в сукупності програмно-директивних установок, організаційно-управлінських засобів і напрямків (тенденцій) правозастосовної практики.

Таким чином, правозастосовна політика – це (а) різновид загальної правової політики держави. Її видовою відмінністю є політика правотворча. Це, зокрема, означає, що право застосовній політиці властиві загальні закономірності функціонування і розвитку, що характерні для правової політики в цілому. Вона (б) нерозривно пов'язана з інтересами політичної влади і є однією з форм їхньої реалізації. Відображаючи інтереси суспільства й особистості, правозастосовна політика виступає, насамперед, як інструмент влади. Правозастосовна політика (в) взаємодіє з правотворчістю, зокрема, стимулює процеси прийняття правових норм, необхідність у яких апробована правозастосовною практикою. На відміну від правотворчої політики, політика правозастосування (г) здійснюється в сфері реалізації права і характеризується використанням специфічних політико-правових засобів. Одним з них є правозастосування. Правозастосовна політика, нарешті, (д) характеризується й особливими формами свого змісту: програмно-директивних установок, організаційно-управлінської діяльності, тенденції практики правозастосування.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Розглянувши питання правозастосовної політики можна зробити такі висновки:

✓ правозастосовна політика держави є складовою частиною правової політики держави загалом;

- ✓ важливість правозастосовної політики обумовлена її завданнями і функціями;
- ✓ правозастосовна політика пов'язана не тільки з реалізацією норм права в життя суспільства, але й може визначати напрями правотворчості;
- ✓ основною метою правозастосовної політики є забезпечення законності в державно-правовому житті.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Розглянувши загальні положення теорії правозастосування, зокрема, питання правозастосовної політики, дефініції застосування норм права, а також визначивши методологічні основи, можна зробити такі висновки:

1. Непослідовність та недосконалість законодавчого регулювання правозастосовної діяльності в Україні є закономірним наслідком того, що немає чітко окреслених і науково виважених методологічних засад дослідження цього явища правової дійсності. Між тим, зміни структури та характеру суспільних відносин в нашій державі, що пов'язані з реалізацією гарантованого Основним законом України пріоритету прав і свобод людини, зумовлюють необхідність вироблення якісно нового методологічного підходу до врегулювання суспільних відносин. Таким чином, можна стверджувати, що питання методологічних засад дослідження правозастосовної діяльності набуває особливої актуальності та потребує негайного вирішення.

2. Застосування норм права є специфічним різновидом людської діяльності, що здійснюється уповноваженими органами й полягає в організації реалізації норм права громадянами. Застосування норм права може здійснюватися в формах: дотримання, виконання, використання.

3. Правозастосовна політика держави є складовою частиною правової політики держави загалом. Важливість правозастосовної політики обумовлена її завданнями і функціями. Правозастосовна політика пов'язана не тільки з реалізацією норм права в життя суспільства, але й може визначати напрями

правотворчості держави. Основною метою правозастосовної політики є забезпечення законності в державно-правовому житті.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення проблематики цієї теми важливим є чітке розуміння методології юриспруденції і, зокрема, теорії правозастосування. Саме від усвідомлення і розуміння яких залежить успіх засвоєння положень навчальної дисципліни. Особливу увагу слід приділити співвідношенню:

- а) методології, методів і принципів наукового пізнання;
- б) реалізації і застосування норм права;
- в) правотворчої і правозастосовної політики держави.

Важливо також з'ясувати межі правозастосування та вимоги, що ставляться до правильного і ефективного правозастосування.

Тема № 2. МЕЖІ ЧИННОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ
(2 години)

ПЛАН

1. Параметри обмеження чинності нормативно-правових актів.....	39
2. Дія нормативно-правових актів у часі. Переживання та зворотна сила закону.....	50
3. Чинність нормативно-правових актів у просторі та за колом суб'єктів.....	53

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахрах Д.Н. Действие правовой нормы во времени. // Советское государство и право - 1991 - №2.
2. Бахрах Д.Н. Конституционные основы действия правовой нормы во времени. // Журнал российского права – 2003. - №5.
3. Блум М. Действие уголовного закона во времени. – М., 1974.
4. Завадская Л.Н. Концепция закона: отрицание отрицания (Теория права: новые идеи – третий выпуск) .- М., 1993.
5. Косинський В. Законодавчий процес та процедура: їх основні стадії і етапи. //Право України – 1999 - № 6.
6. Кочерга В. Фесенко Є. Законопроект, який став Законом //Право України - 1998 - № 7.
7. Крохмаль В. Про юридичну дійсність міжнародних договорів // Право України. – 1996. - № 5.
8. Лихолат І. Визначення сфери законодавчого регулювання. //Право України - 1999 - № 11.
9. Плечій О. Межі і сфери дії нормативно-правових актів: загальнотеоретичний аналіз // Митна справа. – 2003. - № 1.
10. Тилле А. Время, пространство, закон. – М., 1965.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Метою лекції є аналіз та розкриття теоретичних аспектів меж чинності нормативно-правових актів держави.

Завданнями є:

1. Висвітлення параметрів обмеження чинності нормативно-правових актів.
2. Характеристика та аналіз дії нормативно-правових актів у часі, розкриття сутності таких явищ, як переживання та зворотна сила закону.
3. Позначення чинності нормативно-правових актів у просторі та за колом суб'єктів.

ВСТУП

Актуальність теми лекції полягає в тому, що для вивчення юридичних спеціальних дисциплін, ця тема буде мати для мене фундаментальне значення. Оскільки ми постійно в своїй діяльності будемо мати справу з нормативно-правовими актами, то є дуже важливим розуміння їх чинності та, зокрема, параметрів чинності для того чи іншого нормативно-правового акта.

Саме ці елементарні поняття допомагають створити ту базу знань, яка дозволить вільніше орієнтуватися в даних питаннях. Особливої актуальності набувають ці базові знання на фоні створення та подальшого розвитку нашої незалежної правової держави, зайняття нею гідного місця на світовій арені. Кожний нормативний акт призначений для урегулювання певних соціальних ситуацій, тому встановлення меж його чинності є необхідною умовою забезпечення правомірності написання та застосування приписів, які складають зміст цього акта.

Чинність нормативно-правових актів – це їх фактичний вплив на суспільні відносини.

Чинність нормативно-правових актів обмежена трьома параметрами:

- терміном чинності, тобто часом, протягом якого нормативно-правовий акт має юридичну силу;
- простором, на який поширюється чинність нормативно-правового акта;
- колом осіб, які підпадають під вплив нормативно-правового акта і на основі його набувають юридичних прав та обов'язків.

Дану тему в своїх наукових роботах опрацьовували наступні автори Алексеев С.С., Андріанов К., Бахрах Д.Н., Вильдхабер Л., Кравченко С., Лилак Д., Лисюткин А.Б., Лихолат І, Скакун О.Ф., Супатаев М.А., Тихомиров Ю.А., Рабінович П. М., Хропанюк В.Н.

1. ПАРАМЕТРИ ОБМЕЖЕННЯ ЧИННОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Чинність нормативно-правових актів – це їх фактичний вплив на суспільні відносини. Кожний нормативний акт призначений для урегулювання певних соціальних ситуацій, тому встановлення меж його чинності є необхідною умовою забезпечення правомірності написання та застосування приписів, які складають зміст цього акта.

Адже саме для правильного застосування правових норм необхідно точно встановлювати межі дії нормативних актів в часі, в просторі і по колу осіб, на які вони поширюються.

Встановлення меж дії нормативно-правових актів є необхідним для правильної реалізації норм права. Адже, відомо, що будь-який нормативний акт видається для того, щоб у встановлений проміжок часу на визначеній території регулювати поведінку конкретного кола осіб. Не важко здогадатися, що особливо важливого значення це питання набуває для правоохоронної діяльності компетентних органів.

Чинність права – це його інформаційний, цінностно-мотиваційний і безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини в межах визначеного простору, часу та кола осіб.

Право втратило б усякий зміст, як би не проявляло себе як активний творчий засіб, не формувало та не змінювало соціальне середовище, не визначало напрямки та форми поведінки учасників суспільних відносин. Право діє і в сфері законотворчості, і в області активної реалізації встановлених законоположень, і в сфері охорони діючих нормативно-правових актів.

Чинність права вказує на функціонування окремих норм і всієї правової системи. Вона підкреслює динамізм права, хоча і статистична функція права немислима за межами його дії.

Чинність права означає перехід соціальних моделей і абстрактних цінностей в реальну практику. Дія (чинність) права матеріалізує (намагається матеріалізувати) властиву праву по визначенню справедливості в поведінці окремої особистості, соціальних спільностей, способі життя суспільства. Право як серйозна соціальна сила реалізує свій потенціал в ході впливу на суспільні відносини.

Дія права має свою внутрішню і зовнішню сторони. Внутрішня сторона пов'язана із сприйняттям права його адресатами, зовнішня – з формами та методами, якими заявляє про себе право, а також формами та методами, якими заявляє про себе право, а також формами та методами правомірної поведінки уповноважених і зобов'язаних суб'єктів.

Було б неправильно відривати чинність права від потреб та інтересів людей. Соціально-економічна, політична, культурна і власне правова обумовленість дії права складає його системоутворюючий стержень.

Було б не правильно відривати чинність права від діяльності держави. Цей момент висвічується в темах про співвідношення права і держави, їх вплив на розвиток суспільства. Але особливо слід підкреслити один момент: нажалю. Навіть сама безспірна справедливість не діє сама собою в повному її об'ємі. Ні одне суспільство поки що не може заявити про себе як суспільство

самозабезпечення справедливості. Держава скрізь забезпечує чинність права. Вона виробляє засоби правової регуляції, пускає ці засоби в дію для досягнення кінцевих цілей права.

Як виходить з наведеного визначення, чинність права заключає в собі перш за все інформаційну природу. Право включає в собі різноманітну інформацію, і не просто правову інформацію, а знання про самі різні сторони суспільного життя. Не випадково ми по історичним пам'яткам права дізнаємося про життя наших предків. А, знання, як відомо, вчить і закликає відповідним чином діяти. Тому дуже важливо, щоб закладена в право інформація не виявилася недостовірною, дезорієнтуючою, так як в протилежному випадку через деякий проміжок часу право перестане діяти саме по цій причині. З інформаційною дією тісно пов'язана дія цінностно-мотиваційна. Слід, однак, відмітити, що окрім дії конкретних знань на мотивацію адресатів права напряду законодавцю приходиться вводити спеціальні норми та положення, що закріплені, в тому числі, в преамбулах, щоб визвати мотиви правомірної поведінки.

Дія нормативного юридичного акта, на думку С. Алексєєва, – це реальне функціонування виражених в акті юридичних норм, фактичний прояв юридичної енергії. Таке реальне функціонування виражених в акті юридичних норм охоплюється поняттям юридичної сили (правової обов'язковості).

Таким чином, **дія нормативно-правового акта** – це обов'язковість або формальна можливість його здійснення. Параметри (межі) дії акта визначаються часом, простором і колом суб'єктів.

Часову або темпоральну дію нормативно-правового акта характеризують такі показники: а) момент набуття актом чинності (тобто початку його дії); б) напрям темпоральної дії нормативно-правового акта (тобто його дія стосовно фактів, що виникли вже після набуття ним чинності, так званих нових фактів, а також тих, які виникли ще до цього, так званих старих фактів, і тривають після набуття актом чинності); в) момент (і підстави та порядок) зупинення дії нормативно-правового акта; г) момент припинення

(скасування) дії нормативно-правового акта.

Залежно від напрямку дії нормативно-правового акта в часі розрізняють *пряму, зворотню і переживаючу дію нормативно-правового акта.*

Пряма дія нормативно-правового акта означає, що приписи акта поширюються на факти, які виникли: а) після введення його в дію (тобто на «нові» факти) і б) до набуття ним чинності, але продовжують існувати і після того (тобто на «старі» факти), проте тільки з моменту набуття ним чинності. За зворотною дією акта його норми поширюються на факти, які виникли до набуття ним чинності («старі» факти), але вже з моменту їх виникнення, тобто відбувається перегляд, корекція поперед, рішень щодо таких фактів за новим нормативно-правовим актом.

Переживаюча дія акта свідчить, що він поширюється тільки на «нові» факти, а стосовно фактів, які виникли до набуття ним чинності і не припинили свого існування, діє попередній нормативно-правовий акт.

Пряму дію у часі мають всі нормативно-правові акти; зворотню і переживаючу – тільки у випадках, спеціально передбачених законодавством (оскільки закон, як правило, не має зворотної та переживаючої дії).

Зупинення (призупинення) дії нормативно-правового акта – це тимчасове, неостаточне переривання його темпоральної дії, яка зумовлюється певними обставинами і здійснюється у порядку, передбаченому законодавством. Її слід відрізнити від припинення (або скасування) дії нормативно-правового акта, тобто від остаточної втрати ним юридичної дії. Дія нормативно-правового акта припиняється внаслідок: вичерпання подій (ситуацій, стану), з існуванням яких офіційно пов'язувалася чинність акта; скасування акта органом, який його прийняв, або вищестоящим органом; прийняття з цього ж питання іншого (нового) нормативно-правового акта тим самим органом; закінчення строку, на який було передбачено чинність акта; офіційне визнання акта незаконним з дотриманням передбаченої законом судової процедури.

Просторова (територіальна) дія нормативно-правового акта

характеризується обсягом фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість такого акта (точніше, обов'язковість закріплених у ньому юридичних норм). В Україні інтерпретація поняття фізичного простору або території держави офіційно унормована Законом «Про державний кордон України» (1991). Зокрема, передбачено, що державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору. Визначено також, які води належать до територіального моря України та до її внутрішніх вод (ст.ст. 1, 5, 6). Державною територією, на яку поширюється чинність законів України, є також територія посольств, консульств, торговельних представництв, місій за кордоном, літаків, які знаходяться за межами держави, торгових кораблів у відкритому морі (океані), а також військових кораблів, що перебувають за кордоном, і космічних апаратів (кораблів). Міжнародними (зокрема, міждержавними) угодами передбачено також ситуації, коли на території однієї держави застосовується закон іншої держави.

Дія нормативно-правового акта на коло суб'єктів характеризується тим, на яких саме суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість юридичних норм, закріплених у нормативно-правових актах. За загальним принципом, чинність нормативно-правового акта поширюється на всіх фізичних та юридичних осіб, що перебувають на території держави. Це впливає із суверенності державної влади. Так реалізуються насамперед засади рівності всіх людей перед законом. Передбачено й винятки: законодавство України про кримінальну та адміністративну відповідальність не поширюється на працівників зарубіжних посольств, консульств, представництв, на глав держав та урядів, що перебувають в Україні з офіційним візитом. Особи, що не мають українського громадянства, позбавлені окремих прав (скажімо, обіймати певні посади – судді, капітана пароплава та ін., обирати і бути обраними до представницьких органів державної влади і самоврядування) та не мають окремих обов'язків (наприклад, проходити дійсну військову службу).

Законодавство України зберігає чинність стосовно своїх громадян, які перебувають за кордоном. Не поширюються на всіх суб'єктів так звані спеціальні акти (норми), адресовані лише певним категоріям громадян (студентам, пенсіонерам тощо) або певним видам організацій чи соціальних спільнот.

Отже, чинність закону (нормативного акта) у часі починається з *моменту набрання законом чинності*. Набрання законом чинності означає, що з цього моменту всі організації, посадові особи і громадяни повинні керуватися ним, виконувати і дотримуватись його.

Відомо, що порядок і терміни набрання законами чинності встановлюються в кожній державі особливими актами. В Україні ці правила сформульовані насамперед у чч. 2 і 3 ст. 57 Конституції України, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Як бачимо, в Конституції порядок набрання чинності нормативними актами викладено лише в загальних рисах. Більше того, в Конституції є пряма вказівка на необхідність прийняття з цього питання спеціального закону. На жаль, на сьогоднішній день в Україні такого закону все ще немає. Зараз з цього питання діє Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів і набрання ними чинності» (далі – Указ № 503).

Стаття 1 Указу № 503 визнає офіційними друкованими виданнями «Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», газети «Урядовий кур'єр» та «Голос України», а також інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України».

Розглянемо порядок набуття чинності різними нормативними актами.

1. Згідно з ч. 5 ст. 94 Конституції та Указом № 503 нормативні акти Верховної Ради України і Президента України набувають чинності через 10 днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим нормативним актом, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

2. Нормативні акти Кабінету Міністрів України, що визначають права та обов'язки громадян, набувають чинності не раніше їх опублікування в офіційних друкованих виданнях. Решта – з моменту їх прийняття, якщо пізніший термін не передбачений у самих актах.

3. Порядок набуття чинності нормативними актами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади визначено Указом Президента України від 3 жовтня 1992 р. № 493/92 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади». Згідно зі ст. 1 Указу з 1 січня 1993 р. нормативні акти, що видаються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю і стосуються прав, свобод та законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, підлягають державній реєстрації в Міністерстві юстиції України. Такі нормативні акти набувають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізніший термін набрання чинності. Нормативний акт включається до Єдиного державного реєстру нормативних актів і публікується в «Офіційному віснику України».

4. Рішення органів місцевого самоврядування, згідно з п. 5 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», набувають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо відповідною радою не встановлено пізніший термін введення цих рішень у дію.

5. Згідно зі ст. 41 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій підлягають державній реєстрації у відповідних органах юстиції і набувають чинності з моменту їх реєстрації, якщо самими актами не встановлено пізніший термін введення їх у дію. У той же час акти, які стосуються прав та обов'язків

громадян або мають загальний характер, набирають чинності з моменту їх оприлюднення, якщо самими актами не встановлено пізніший термін введення їх у дію.

Другою найважливішою характеристикою дії закону в часі є *напряму темпоральної дії*, що визначається як дія закону стосовно фактів, які виникли вже після набуття ним чинності (нових фактів), а також тих, які виникли ще до цього (старих фактів) і тривають після набуття актом чинності.

Певний внесок у вирішення питань про напрями дії законів у часі зроблено Конституційним Судом України в рішенні у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99. У цьому рішенні зазначається, що перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (*безпосередня дія*), шляхом перехідного періоду (*ультраактивна форма*) і шляхом зворотної дії (*ретроактивна форма*).

Нормативні акти у правовій державі переважно діють лише «вперед» і не мають зворотної дії, тобто приводять до виникнення юридичних наслідків тільки у зв'язку з тими фактами, що виникли після набрання ними чинності. Традиційно зазначається, що, виходячи з практики, загальний принцип, який визначає напрям дії нормативних актів, може бути визначений як принцип негайної дії. Це пояснюється тим, що держава, як правило, зацікавлена в найбільш швидкій заміні застарілих відносин новими, застарілої норми новою.

Принцип негайної дії нормативного акта, за образним висловом С. Алексєєва, полягає в тому, що новий нормативний акт ніби розтинає триваючі відносини. Усі ті юридичні наслідки, які відповідно до фактів, що відбулися в минулому, вже настали, як правило, зберігають свою силу. Але й новий нормативний акт діє негайно; згідно з цим усі факти, що виникли після набрання чинності новим актом, підпадають під його дію.

Третій параметр, яким визначається дія нормативного акта в часі, – *момент припинення його дії*. Припинення чинності закону означає й остаточну втрату ним юридичної сили. Проте, як вказує С. Алексєєв, при оцінці

правомірності фактів і ситуацій, що відбувалися в минулому, суду, іншому юрисдикційному органу необхідно керуватися законом, що діяв у той час, коли відбувалися відповідні події. А в ситуації з законом, що має переживаючу силу, скасованим законом слід керуватися і при оцінці сьгоднішніх подій.

Традиційно в літературі наводяться такі підстави припинення дії нормативних актів:

1) закінчення терміну, на який вони були прийняті (наприклад, закон про Державний бюджет України на відповідний рік втрачає силу в 0 годин 1 січня наступного року);

2) зміна обставин, на які вони були розраховані (наприклад, втратили свій сенс і тому припинили дію акти періоду Великої вітчизняної війни після її закінчення);

3) при скасуванні цього акта іншим актом (найпоширеніший випадок).

Остання підстава може бути класифікована на:

а) пряме скасування нормативного акта уповноваженим на те органом;

б) фактичну заміну нормативного акта іншим актом, що регулює ту ж групу суспільних відносин.

Останній момент, що підлягає з'ясуванню при розгляді питання про дію закону в часі, – це *зупинення (призупинення) дії нормативного акта*. Під ним звичайно розуміють тимчасове, неостаточне переривання його темпоральної дії, яке зумовлюється певними обставинами і здійснюється в порядку, передбаченому законодавством. Призупинити дію нормативного акта може як орган, що прийняв його, так і інший орган, якщо подібні повноваження надано йому законом. Наприклад, згідно зі ст. 137 Конституції України «з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності».

Територіальний принцип – це дія нормативних актів у межах

території держави.

Залежно від правового статусу суб'єкта прийняття акта та його змісту нормативні акти можуть поширюватися:

а) на всю територію держави (наприклад, закони, нормативні укази глави держави, постанови уряду);

б) на територію суб'єкта федерації або територію автономного утворення, що є складовою унітарної держави (наприклад, постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим);

в) на територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць або певну їх частину (рішення органів місцевого самоврядування, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій).

Екстериторіальний принцип – це дія нормативних актів поза межами держави. Так, згідно зі ст. 7 КК України «громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочин за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Якщо вони «за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини».

На території України застосовується законодавство іноземних держав, якщо це регламентується Конституцією і законами України, міжнародними угодами з іншими державами. Наприклад, у Цивільному кодексі України є спеціальний розділ про застосування цивільних законів іноземних держав і міжнародних договорів.

Дія нормативних правових актів на коло осіб визначається їх поширенням на певних суб'єктів права. Розрізняють:

а) нормативно-правові акти **загальної дії**, які поширюються на всіх осіб, що перебувають на території держави, тобто громадян, іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством, державні й недержавні організації, установи, міжнародні організації та інших суб'єктів правових

відносин. Іноземні громадяни та особи без громадянства, які знаходяться на території держави на законних підставах, зобов'язані поважати Конституцію і закони, можуть користуватись тими самими правами і свободами, що й громадяни. Водночас на них не поширюється дія деяких нормативно-правових актів України. Так, іноземці не можуть обирати і бути обраними до державних органів і органів місцевого самоврядування, брати участь у референдумах, бути членами політичних партій, нести військовий обов'язок (за винятком окремих держав, наприклад, Франції) тощо;

б) нормативно-правові акти **спеціальної дії**, які поширюються на певне коло спеціальних суб'єктів (наприклад, військовослужбовців, суддів тощо).

Глави держав, урядів, дипломатичні, консульські працівники мають право дипломатичного імунітету. Вони не підлягають арешту і затриманню, на них не поширюються кримінальна, адміністративна і частково цивільна юрисдикція держави перебування.

Особливу категорію адресатів нормативно-правових актів складають особи з подвійним громадянством, а також біженці та переселенці. Особи з подвійним громадянством (біпатриди) стають адресатами законодавства двох і більше держав. Біженці, залишивши свою країну в силу якихось надзвичайних обставин (переслідування, стихійне лихо, військові дії), також стають суб'єктами правовідносин кількох держав. На відміну від них вимушені переселенці полишають (за різних причин) не суверенну державу, а певний регіон даної держави.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Чинність нормативно-правових актів обмежена трьома параметрами:

- 1) Терміном чинності, тобто часом, протягом якого нормативно-правовий акт має юридичну силу;
- 2) Простором, на який поширюється чинність нормативно-правового акта;

3) Колом осіб, які підпадають під вплив нормативно-правового акта і на основі його набувають юридичних прав та обов'язків.

Чинність права в просторі не обмежена якими-небудь територіальними межами. Не випадково має місце примат міжнародного права. Не випадково спостерігається формування світового права. Однак, чинність законів та інших нормативних актів, виданих державою, обмежується кордонами державної території.

2. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ДЕРЖАВИ В ЧАСІ. ЗВОРОТНЯ СИЛА.

Дія нормативно-правового акта в часі визначається моментом набрання ним чинності та моментом припинення його юридичної сили.

Початковим і кінцевими моментами дії закону у часі є вступ закону в дію і припинення дії закону. Слід відрізнити момент (день) вступу закону в дію від моменту (дня) набуття ним юридичної сили. Закон набуває юридичної сили у день його ухвалення, тобто підписання закону.

Закони починають діяти:

- 1) з моменту прийняття;
- 2) з моменту ухвалення (наприклад, Конституція України);
- 3) з моменту опублікування;
- 4) з моменту, передбаченого у самому нормативно-правовому акті чи у супроводжувальному акті про порядок введення цього нормативного акта в дію;
- 5) закони, у яких не вказаний час набрання чинності і щодо яких не було постанови про порядок введення в дію, вступають у силу по всій території України одночасно після закінчення 10-денного строку з дня офіційного опублікування. Закони мають бути опубліковані не пізніше ніж через 15 днів після їх підписання і ухвалення до виконання Президентом України;

б) з моменту фактичного отримання акта виконавцями (якщо нормативно-правовий акт не підлягає опублікуванню);

7) з виникненням певних обставин (проголошення війни, надзвичайного стану тощо);

8) з дати реєстрації (затвердження нормативно-правового акта)

Вступ закону в дію відбувається відповідно до трьох принципів:

1) негайна дія, коли закон із дня вступу в дію поширюється на усі випадки лише “уперед”; усе, що передувало дню вступу закону в дію під нього не підпадає;

2) зворотня дія закону, коли закон поширюється на всі випадки і “уперед” і “назад”, тобто і на випадки, що відбувалися раніше, у минулому, до введення закону в дію.

Загальним є правило: закон зворотної сили не має. Це правило надає визначеності та стабільності суспільним відносинам. Громадяни у своїх вчинках орієнтуються на чинні закони. Вони можуть розраховувати на майбутні закони в конкретних вчинках сьогодення. Тому нові закони не повинні поширюватися на старі життєві ситуації: це викликало б хаос у суспільстві. Винятки з цього правила рідкісні і допускаються:

- за наявності вказівки в законі про надання йому (або окремим статтям) зворотної сили
- У загальному правилі про не відмінне надання зворотної сили кримінальному закону, який скасовує або пом'якшує кримінальну відповідальність.

3) переживання закону (ультраактивність) – продовження дії норм закону після втрати ним чинності. Тут старий нормативний акт, скасований новим, ніби „переживає” відведений йому термін. Таке можливо лише за умови, що новий закон продовжує на певний період чинність норм старого закону.

Зворотна сила закону – це поширення дії закону на ті суспільні відносини, що виникли до набрання ним чинності.

Для фізичних і юридичних осіб діють різні правила, які визначають

можливість зворотної дії закону. На підтвердження цієї тези доречно звернутись до практики Конституційного Суду України. У Рішенні єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні за № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 р. у справі про зворотню дію у часі законів та інших нормативно-правових актів визначається, що «положення ч. 1 ст. 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, треба розуміти так, що воно стосується людини і громадянина (фізичної особи)». Аналіз сформульованої Конституційним Судом України правової позиції свідчить про обмеження дії інтерпретованої норми лише колом фізичних осіб, адже вказівка щодо юридичних осіб відсутня.

Важливе значення для юридичної практики (особливо для правильної юридичної кваліфікації протиправної поведінки) має конституційне положення, закріплене в ч. 2 ст. 58 Основного Закону України, згідно з яким ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Разом із тим закон може мати зворотню дію в часі, поширюючи свій вплив на ті суспільні відносини охоронної спрямованості, які виникли до набрання ним чинності, щоправда, за умови, якщо ним пом'якшується або скасовується юридична відповідальність (ч. 1 ст. 58 Конституції України).

Переживаюча дія нормативного акта – це явище, за своїм характером протилежне зворотній силі. Тут застарілий нормативний акт, скасований новим, якоюсь мірою діє й після втрати ним юридичної сили. Він ніби «переживає» відведений йому термін. «Переживання» закону можливе тільки у триваючих відносинах. Воно застосовується, як правило, у разі, коли необхідно враховувати інтереси осіб, що вступили в правовідносини до видання нового нормативного акта.

На жаль, на сьогодні в Україні не існує спеціального закону, де передбачений порядок набрання чинності нормативно-правовими актами, а в

Конституції України це викладено тільки в загальних рисах. Зараз з цього питання діє Указ Президента України від 10 червня 1997 року № 503/97 „Про порядок офіційного обнародування нормативно-правових актів і набрання ними чинності”.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Дія нормативно-правового акта в часі визначається моментом набрання ним чинності та моментом припинення його юридичної сили.

Початковим і кінцевими моментами дії закону у часі є вступ закону в дію і припинення дії закону. Слід відрізнити момент (день) вступу закону в дію від моменту (дня) набуття ним юридичної сили. Закон набуває юридичної сили у день його ухвалення, тобто підписання закону.

3. ЧИННІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ДЕРЖАВИ У ПРОСТОРИ ТА ПО КОЛУ СУБ'ЄКТІВ

Дія нормативно-правового акта у просторі визначається територією, на яку розповсюджується влада органу, що його видав.

Взагалі, що стосується дії нормативно-правового акта у просторі, то вона може бути територіальною та екстериторіальною.

Територіальний принцип – це дія нормативних актів у межах території держави.

Залежно від правового статусу суб'єкта прийняття акта та його змісту нормативні акти можуть поширюватися:

- 1) На всю територію України (закони України, нормативні Укази Президента, постанови Кабінету Міністрів);
- 2) На територію Автономної Республіки Крим (нормативні акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та інших її органів);

3) На територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць або певну їх частину (рішення органів місцевого самоврядування, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій)

Під територією держави розуміється її:

- Суходільний простір – земна територія;
- Водний простір – внутрішні води усередині державних меж і територіальні води в межах 12 морських миль;
- Повітряний простір над державними межами – на висоті до 35 кілометрів;
- Надра;
- Військові та торговельні судна у відкритому морі;
- Повітряні кораблі, що знаходяться за межами України;
- Космічні об'єкти під прапором та гербом держави;
- Трубопроводи;
- Підводні кабелі та нафтові морські вишки;
- Території дипломатичних представництв і консульств за кордоном.

Екстериторіальний принцип – це дія нормативних актів поза межами держави.

Вона відома, як право екстериторіальності держав – порядок, відповідно до якого установи або фізичні особи, що розташовані або перебувають на території іншої держави, розглядаються як такі, що розташовані або перебувають на власній національній території і підвладні законам та юрисдикції власної держави. Правом екстериторіальності користуються військові кораблі та літаки, що із дозволу держави перебування знаходяться на її території, але розглядаються як частина території держави, прапора або пізнавальних знаків.

Право екстериторіальності завжди використовувалося для обґрунтування дипломатичних привілеїв та імунітетів – особливих прав та привілеїв, якими наділяються дипломати та члени їх сімей. Є чимало випадків, коли

дипломатичні чи державні діячі, які переслідувалися за законом своєї країни, ховалися в посольствах та місцях інших держав,

користуючись їх правом екстериторіальності (зокрема, правом недоторканості приміщення). Нині екстериторіальність такої функції не виконує, оскільки це може призвести до розширеного тлумачення дипломатичних привілеїв та імунітетів.

Згідно зі ст. 9 Конституції України, Законом України „Про дію міжнародних договорів на території України” укладені і належним чином ратифіковані договори становлять невід’ємну частину національного законодавства України і безпосередньо діють на її території

Що стосується порядку дії нормативно-правових актів за колом осіб, то вона поширюється за загальним правилом: Закон діє стосовно всіх осіб, які перебувають на території його дії і є суб’єктами відносин, на які він розрахований. До даних осіб належать:

- Громадяни держави
- Іноземці;
- Особи без громадянства (апатриди);
- Особи з подвійним громадянством (біпатриди);
- Усі внутрішньодержавні, спільні, іноземні, міжнародні організації,

які не користуються правом екстериторіальності.

Існують такі види законів у дії за колом осіб:

1) Загальні – розраховані на все населення. Низка законів, насамперед кримінальних, поширюються на громадян держави незалежно від місця їх перебування (за кордоном);

2) Спеціальні – розраховані на певне коло осіб. Одні закони поширюються на всіх індивідуальних та колективних суб’єктів, Інші – лише на конкретну категорію осіб (пенсіонерів, військовослужбовців, лікарів, вчителів тощо). Їх дія в просторі та за колом осіб не збігається.

Іноземні громадяни та особи без громадянства порівняні в правах та обов’язках із громадянами держави за деякими винятками. Їм не надаються

окремі права та не надаються окремі обов'язки: обирати та бути обраним до державних органів країни, бути суддями, перебувати на службі в збройних силах;

3) Виняткові – роблять винятки з загальних та спеціальних. Глави держав та урядів, співробітники дипломатичних та консульських представництв, деякі інші іноземні громадяни (члени екіпажів військових кораблів, військовослужбовці військових частин та ін.), що знаходяться на території невластної держави, наділені імунітетом – дипломатичним, консульським та ін. Ці особи користуються особистою недоторканістю. Вони звільняються від юрисдикції держави перебування у питаннях, пов'язаних із їх службовою діяльністю.

Так працівники дипломатичних представництв мають дипломатичні імунітети (виключення із сфери дії юрисдикції держави перебування; незастосування до них засобів примусу, санкцій передбачених національним правом) і дипломатичні привілеї (особисті пільги, переваги). Дипломатичні агенти та їх житла є недоторканими. Вони звільняються від кримінальної, адміністративної, цивільної та будь-якої іншої відповідальності перед державними органами країни перебування щодо службової діяльності. Мають фіскальний (податковий) імунітет, а також право на безмитне провезення багажу і звільнення від його огляду та ін. Дипломатичних агентів можна об'явити персоною нон-грата, але до них не можуть бути застосовані заходи відповідальності та інші заходи державного примусу.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, нами було розглянуто дію нормативних правових актів в просторі та за колом осіб.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, мета, яку було поставлено на початку лекції нами досягнута.

Було висвітлено та охарактеризовано параметри обмеження чинності нормативно-правових актів, дію нормативно-правових актів у часі, переживання та зворотна сила закону, а також позначено чинність нормативно-правових актів у просторі та за колом суб'єктів, наведені приклади.

Так, чинність права – це його інформаційний, цінностно-мотиваційний і безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини в межах визначеного простору, часу та кола осіб.

Закони починають діяти:

1. з моменту прийняття;
2. з моменту ухвалення (наприклад, Конституція України);
3. з моменту опублікування;
4. з моменту, передбаченого у самому нормативно-правовому акті чи у супроводжувальному акті про порядок введення цього нормативного акта в дію;
5. закони, у яких не вказаний час набрання чинності і щодо яких не було постанови про порядок введення в дію, вступають у силу по всій території України одночасно після закінчення 10-денного строку з дня офіційного опублікування. Закони мають бути опубліковані не пізніше ніж через 15 днів після їх підписання і ухвалення до виконання Президентом України;
6. з моменту фактичного отримання акта виконавцями (якщо нормативно-правовий акт не підлягає опублікуванню);
7. з виникненням певних обставин (проголошення війни, надзвичайного стану тощо);
8. з дати реєстрації (затвердження нормативно-правового акта).

Вступ закону в дію відбувається відповідно до трьох принципів:

- ❖ негайна дія, коли закон із дня вступу в дію поширюється на усі випадки лише “уперед”; усе, що передувало дню вступу закону в дію під нього не підпадає;

❖ зворотна дія закону, коли закон поширюється на всі випадки і “уперед” і “назад”, тобто і на випадки, що відбувалися раніше, у минулому, до введення закону в дію.

Нормативно-правові акти України поширюються на територію всієї країни, нормативно-правові акти України поширюються на територію всієї країни, нормативно-правові акти Автономної Республіки Крим – на власну територію в межах повноважень, визначених Конституцією України і Конституцією Автономної Республіки Крим.

Під територією держави розуміється її:

- Суходільний простір – земна територія;
- Водний простір – внутрішні води усередині державних меж і територіальні води в межах 12 морських миль;
- Повітряний простір над державними межами – на висоті до 35 кілометрів;
- Надра;
- Військові та торговельні судна у відкритому морі;
- Повітряні кораблі, що знаходяться за межами України;
- Космічні об’єкти під прапором та гербом держави;
- Трубопроводи;
- Підводні кабелі та нафтові морські вишки;
- Території дипломатичних представництв і консульств за кордоном.

Екстериторіальна дія нормативно-правового акта регулюється міжнародними договорами і передбачає поширення законодавства даної держави за межами її території.

Що стосується порядку дії нормативно-правових актів за колом осіб, то вона поширюється за загальним правилом: Закон діє стосовно всіх осіб, які перебувають на території його дії і є суб’єктами відносин, на які він розрахований. До даних осіб належать:

- Громадяни держави

- Іноземці;
- Особи без громадянства (апатриди);
- Особи з подвійним громадянством (біпатриди);

Усі внутрішньодержавні, спільні, іноземні, міжнародні організації, які не користуються правом екстериторіальності.

Існують такі види законів у дії за колом осіб:

- 1) Загальні;
- 2) Спеціальні.
- 3) Виняткові.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення положень цієї теми особливу увагу слід звернути на нормативно-правові акти, що регламентують межі чинності. Необхідно детально проаналізувати Указ Президента «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності».

ТЕМА № 4 ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА**(2 години)****ПЛАН**

1. Поняття тлумачення норм права, його об'єкт та предмет..... 63
2. Види тлумачення-з'ясування норм права..... 68
3. Види тлумачення-роз'яснення норм права..... 78

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія.-К.: Ін-т держави права ім.Корецького НАН України, 2001..
2. Гранат Н.Л. Толкование норм права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел. -М.,1991.-С.4
3. Загальна теорія держави і права / Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л./ За ред .Копейчикова В.в.- К., 1997.
4. Черданцев А.Ф.Толкование советского права.- М.,1979.-С.5
5. Алексеев С.С.Общая теория права. -М., 1982.-Т.2 -С.291
6. Словарь русского языка. -М, 1987.- Т.1.
7. Алексеев С.С.Объективное в праве // Правоведение. - 1971.-№1.
8. Михайловский И.В. Толкование юридических норм // Теория государства и права: Хрестоматия. - М., 1998.
9. Рандалу Х.А. ЭВМ и язык правовых актов // Советское государство и право. -1981. -1981. -№1
- 10.Лившиц Р.З Теория права :Учебник. -М.,1994.
- 11.Лейст О.Э. реализация права //Теория государства и права : Курс лекций в 2-х частях /М.Н.Марченко,В.А.Мицкевич, О.Э.Лейст, В.Д.Попков / под ред М.Н.Марченко. - М., 1999.
- 12.Хропанюк В.Н. Теория государства и права .- М., 1996.

13.Лазарев В.В. Реализация законодательной воли //Общая теория государства и права / Афанасьев В.С, Герасимов А.П.,Гойман В.И. и др./ под ред. В.В.Лазарева. -М., 1999.

14.Спиридонов Л.И. Теория государства и права. -М., 1996.

15.Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій.- К., 1996.

16.Спасов Б.П. Закон и его толкование. -М., 1986.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою цієї лекції є комплексне висвітлення основ теорії тлумачення норм права. Вказана мета опосередковується низкою задач, до яких необхідно віднести наступні:

1) розкриття змісту поняття тлумачення норм права та з'ясування юридичної природу зазначеного виду юридичної практики;

2) розкриття змісту понять об'єкт тлумачення норм права та предмет тлумачення норм права;

3) класифікація видів (способів) тлумачення-з'ясування норм права та їх характеристика;

4) загальнотеоретична характеристика різновидів тлумачення-роз'яснення норм права;

5) з'ясування юридичної природи акта тлумачення норм права та його класифікація.

ВСТУП

Недосконалість правової надбудови українського суспільства разом з її класичними ознаками та особливостями підносять актуальність проблеми тлумачення норм права на якісно новий рівень. Саме використання тлумачення, його методології і принципів дозволяє адекватно усвідомлювати зміст правових норм, забезпечує їх ефективну реалізацію, зміцнює законність, стає своєрідним містком до впровадження нової правової системи, культури у суспільстві та

побудови правової держави. Отже, актуалізація місця і ролі тлумачення в правовій дійсності, його поширення на всі правовідносини, що виникають у державі, вимагають ретельного комплексного дослідження цього явища, надання йому змістовного наукового характеру.

Значущість проблеми тлумачення норм права за сучасних умов підвищується додатковими підставами зовнішнього і внутрішнього характеру, структурна недовершеність законодавства підсилюється якісними недоліками української правової системи, в першу чергу це стосується низького рівня законодавчої техніки, також з'ясування і реалізація норм права ще більше ускладнюється низьким рівнем правової культури українського суспільства.

Теоретичною основою проблем тлумачення норм права стали праці відомих вчених-юристів XIX – XX ст. Вагомий внесок у розробку теорії тлумачення норм права зробили М.Коркунов, І Михайлівський, Є.Васьковський, Г.Шершеневич, які окреслили методологію з'ясування змісту норм права. Системний підхід до вивчення цього явища опрацювали А.Піголкін, Л.Воєводін, О.Черданцев. Сучасні теоретичні дослідження сутності та змісту тлумачення норм права знайшли своє відображення в працях В.Хропанюка, В.Лазарева, С.Алексєєва, П.Рабіновича, В.Копейчикова, Ю.Тихомирова, Ю.Власова.

У якості методологічної основи при підготовці цієї лекції переважно використовувалися такі методи наукового пізнання:

- формально логічні методи аналізу та синтезу, за допомогою яких було, відповідно, розкрито зміст загальнотеоретичних категорій, що складають предмет цієї теми, з'ясовані їхні суттєві ознаки, а проведена їх класифікація;

- спеціальною юридичний метод, який дозволив проаналізувати рішення Конституційного Суду України в контексті способів та видів тлумачення норм права.

В основу цієї лекції була покладена монографія вітчизняного правника Ю.Л. Власова «Проблеми тлумачення норм права» [1].

1. ПОНЯТТЯ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА, ЙОГО ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ.

Термін тлумачення має латинське походження. У широкому значенні тлумачення визначають як пізнавальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення явищ природи або суспільного буття. Тлумачення - багатозначний термін. З одного боку, це певний процес мислення, пізнання, спрямований на з'ясування явищ і об'єктів та результат цього процесу. З іншого - це пояснення результату з'ясування, яке має вияв у сукупності висловлювань мови, які надають указаним явищам і об'єктам певного значення.

В юридичній літературі немає єдиного погляду на визначення цього терміна. Деякі вчені, наприклад О.Ф.Черданцев, використовують словосполучення "тлумачення права" [1, с.8]. Інші (А. С. Піголкін, Н. Л. Гранат) не погоджуються з таким терміном, вважаючи, що тлумаченню підлягають не право чи система норм, а відповідний нормативно-правовий акт, і тому більш вдалим є термін "тлумачення закону" або "тлумачення нормативного акта" [2, с.4]. Але більшість авторів (В.В.Копейчиков, В.М.Хропанюк та ін.) застосовують термін "тлумачення норм права", вважаючи, що важливішим у цьому разі є не формулювання терміна, а його зміст.[3, с.182] Ми дотримуємося цієї точки зору і приєднуємося до висловлювання П. О. Недбайла, що термін "тлумачення норм права" є цілком придатним для практичної мети і увійшов у повсякденне користування так широко, що вже не викликає принципових зауважень щодо своєї сутності [1, с.9].

Поняття "тлумачення норм права" за своїм змістом не є однозначним. Деякі автори, наприклад С. Й. Вільнянський, А. І. Денисов, розуміють під тлумаченням певну діяльність щодо з'ясування змісту закону або іншого нормативного акта. Інші (М. С. Строгович, С. А. Голунський, Ю. Г. Ткаченко) визначають його як роз'яснення змісту закону або іншого нормативного акта. І

хоча обидва ці погляди, по суті, є правильними, вони характеризують тлумачення норм права однобічно, що до речі, підтверджує його багатозначність. Деякі науковці вважають, що тлумачення норм права є з'ясуванням змісту норм права і результатом такого з'ясування[4]. При цьому під результатом розуміють як сам результат з'ясування, тобто визначення обсягу норми права, так і роз'яснення норми права. Здається, це не зовсім вдале об'єднання. Хоча роз'яснення норм права дійсно неможливе без їх попереднього з'ясування та отримання результату, часто суб'єкту тлумачення достатньо лише з'ясувати певну норму права і дійти до результату з'ясування без його наступного роз'яснення.

Існує думка, що тлумачення норм права вживається у трьох різних, але пов'язаних між собою значеннях: з'ясування, роз'яснення та інтерпретація. Під інтерпретацією розуміють визначення співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту. Це не зовсім правильна точка зору. По-перше, термін "інтерпретація" значно ширший, аніж класифікація результатів тлумачення за обсягом. По-друге, тут правильніше говорити про результати, до яких приходять суб'єкт тлумачення після з'ясування змісту норми права.

Ми підтримуємо позиції тих учених (В. В. Лазарев, А. С. Шабуров), які вважають, що поняття "тлумачення норм права" передбачає як з'ясування змісту норм права та отримання результату з'ясування, так і роз'яснення цього результату.

У визначенні співвідношення між з'ясуванням і роз'ясненням у тлумаченні норм права в юридичній науці існує думка (А. С. Шляпочников, Л. С. Явич), що з'ясування правової норми та її роз'яснення становлять єдиний процес пізнання правової норми [1,с.10]. А. С. Піголкін та М. Г. Александров не погоджуються з таким визначенням, вважаючи з'ясування і роз'яснення різними і самостійними процесами. Вони визначають тлумачення норм права як родові явище, що включає в себе два самостійних і різних видових поняття - з'ясування та роз'яснення.

Здається, що для визначення співвідношення між з'ясуванням і роз'ясненням треба виходити з цільового призначення тлумачення. Якщо з'ясовується норма права для себе, з'ясування виступає як самостійний процес пізнання норми права. Коли ж зміст норми роз'яснюється іншим, з'ясування і роз'яснення становлять єдиний процес, спрямований на доведення змісту норми права до третіх осіб.

Отже, тлумачення норм права складається з двох частин: з'ясування і його результату та роз'яснення. Розглянемо їх детальніше. З'ясування норм права можна визначити як внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права, та результат цього процесу.

Для розкриття сутності тлумачення насамперед з'ясуємо, що мається на увазі під змістом норми права. Взагалі, під словом "зміст" розуміють саме внутрішній зміст, значення будь-чого, що досягається розумом. Зміст норми права - це її внутрішній зміст, який розкривається шляхом тлумачення і відрізняється від зовнішнього виразу тим, що має вольовий характер. Тобто під змістом норми права розуміють волю законодавця, матеріалізовану в нормі права.

В юридичній літературі існують різні думки щодо того, чи всі норми права мають тлумачитися. Так, М. О. Тарасов та Л. І. Семенова вважають, що з'ясуванню підлягають тільки такі норми права, які здаються неясними [1, с.11]. Більшість учених (С. С. Алексєєв, В. Захарієв, В. М. Хропанюк та ін.) висловлюють іншу думку, до якої приєднуємося і ми, а саме: з'ясуванню підлягають усі норми права [5, с.291]. Справді, щоб визначити, ясна чи неясна норма права, потрібно спочатку з'ясувати її дійсний зміст.

З'ясування норм права можна розглядати в двох аспектах. По-перше, це внутрішній процес мислення, який здійснюється суб'єктом за допомогою певних способів тлумачення і спрямований на пізнання та розкриття дійсної волі законодавця, вираженої в нормі права. По-друге, це певний результат

з'ясування, до якого приходять суб'єкт тлумачення в процесі пізнання змісту норми права.

Роз'яснення норм права - це діяльність суб'єкта тлумачення, яка має зовнішній вираз і спрямована на пояснення третім особам дійсного змісту правової норми, та результат цієї діяльності. Роз'яснення здійснюється у тих випадках, коли в результаті з'ясування норми права та отриманні його результату суб'єкт тлумачення вважає за потрібне дати детальніше розгорнуте пояснення змісту цієї норми для її правильного й однакового розуміння іншими особами.

У правовій науці нема єдності думок щодо природи роз'яснення норм права. Деякі вчені, наприклад А. С. Піголкін, вважають, що роз'яснення може виступати лише самостійною спеціальною діяльністю певних суб'єктів. Його мета полягає не в правильному вирішенні конкретної справи, а у забезпеченні правильної й однакової реалізації норми права, що тлумачиться, в усіх випадках, на які розрахована ця норма, усуненні неясності і можливих помилок, що можуть виявитися в майбутньому при застосуванні цієї норми. Таким чином, тут ставиться спеціальна мета - тлумачити нормативний акт, натомість у першому випадку тлумачення не має самостійного значення, а є підготовчим етапом для правильного вирішення конкретної справи. Такі науковці, як М. Л. Гранат, А. С. Шляпочников, вважають, що роз'яснення, крім того, має місце при застосуванні норм права до конкретних випадків, оскільки в будь-якому рішенні завжди є посилання на певну правову норму, елементи її тлумачення та його результати [2, с.13]. На нашу думку, ці автори мають рацію. Тут також слід виходити з цільового призначення роз'яснення. Якщо воно здійснюється з метою роз'яснення норми права для її правильного, однакового розуміння всіма суб'єктами, то можна говорити про самостійну спеціальну діяльність. Інша справа, коли роз'яснення норми права проводять при її застосуванні до конкретного випадку.

Роз'яснення норм права, як і з'ясування, можна розглядати в двох аспектах. По-перше, як інтелектуально-вольовий процес, спрямований на

роз'яснення дійсного змісту норми права третім особам. По-друге, як результат процесу роз'яснення норм права, який виявляється в акті роз'яснення. При цьому під терміном "акт" розуміють не тільки певний письмовий документ, а й усні пояснення змісту норми права[6, с.19] .

Для розкриття сутності тлумачення, крім його складових частин, потрібно визначити об'єкт і предмет тлумачення.

Об'єктом тлумачення виступає воля законодавця, виражена в тексті норми права. В юридичній науці існують різні думки на об'єкт тлумачення норм права. Прихильники так званої суб'єктивної теорії тлумачення вважають, що при тлумаченні норм права повинна встановлюватися лише історична "воля законодавця", яка є незмінною, і завдання суб'єкта тлумачення - встановити цю волю.[1, с.12] Інші вчені підтримують об'єктивну теорію тлумачення, суть якої зводиться до того, що прийнята норма незалежна від законодавця, і тому при тлумаченні треба встановлювати "волю закону", яка може змінюватись мірою розвитку економічного базису та суспільних відносин [7,112-113]. Названі теорії мають певні недоліки і недостатньо точно відбивають сутність тлумачення. Дійсно, "воля законодавця" у відриві від норми права, в якій вона матеріалізована, не може бути об'єктом тлумачення, тому що його завдання - встановити зміст того, що законодавець фактично вклав у норму права, а не те, що він при цьому розумів або бажав виразити. Думки законодавця, якщо їх відірвати від об'єктивованого результату - норми права, можуть мати невизначений зміст і призвести до довільного його тлумачення та, як наслідок, порушення законності. "Воля закону" також не може виступати об'єктом тлумачення, тому що поза волею законодавця вона не існує. За кожною нормою права завжди потрібно бачити відповідні вимоги законодавця як представника певних соціальних сил, які зумовлюють його волю.

Тлумачення "волі закону" може призвести до довільного тлумачення, пристосування норми права до фактичних умов життя, відходу від її дійсного змісту і, як наслідок, порушення законності. Існування вказаних теорій

походить із соціально-політичної сфери буття права і гносеологічної природи тлумачення, яке має об'єктивний і суб'єктивний характер.

Предметом тлумачення виступає сама норма права, її текст, тексти пов'язаних із нею правових та неправових джерел. Норма права характеризує об'єктивність права. Враховуючи, що норми права є результатом свідомо-вольової діяльності законодавця і формою відображення дійсності, деякі вчені, наприклад Г. М. Полянська та Р. Д. Сапір, розглядають право і його норми тільки як суб'єктивне явище.[1, с.12] . Проте право має й об'єктивний характер. По-перше, тому що його зміст зумовлений економічними відносинами, суспільним буттям. По-друге, як правильно зазначає С. С. Алексєєв, норми права об'єктивні щодо індивідуальної свідомості, а також науки та інших форм суспільної свідомості[8, с.700-718]. В цьому розумінні вони є об'єктивною реальністю, в тому числі для суб'єкта тлумачення. Праву необхідна така якість, як об'єктивно-реальний чинник суспільного життя, інакше воно не здійснювало б функції регулятора суспільних відносин, бо не могло б бути сприйняте суб'єктами суспільних відносин.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Враховуючи викладене, ми пропонуємо наступне визначення поняття тлумачення норм права.

Тлумачення норм права - це інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності.

2. ВИДИ ТЛУМАЧЕННЯ-З'ЯСУВАННЯ НОРМ ПРАВА.

Висвітлюючи перше питання цієї теми ми визначили, що процес тлумачення норм права включає в себе дві складових (два етапи), а саме:

тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення. Саме на способах з'ясування дійсного змісту норм права ми й зосередимо свою увагу.

Спосіб з'ясування норм права – це сукупність правил, прийомів та принципів з'ясування суб'єктом дійсного змісту норм права. Проаналізуємо більш детально ці способи.

1. Логічний спосіб тлумачення норм права. Визначаючи суспільні відносини, які, на думку законодавця, вимагають правового регулювання, розроблюючи й ухвалюючи конкретну норму права, законодавець використовує певні логічні прийоми і правила мислення. Його воля, матеріалізуючись у нормі права, має певну логічну структуру. Внаслідок цього при тлумаченні треба використовувати логічні прийоми і правила для з'ясування дійсної волі законодавця, вираженої у правовій нормі. Сукупність логічних прийомів і правил, використання яких необхідно для з'ясування дійсного змісту норми права, становить зміст логічного способу тлумачення.

В юридичній літературі існують різні точки зору щодо змісту цього способу тлумачення. На думку Власова, логічні прийоми і правила суб'єкт застосовує для дослідження як самої норми права, так і її правових та неправових зв'язків. У цьому разі логічні прийоми і правила застосовуються поряд і в тісному зв'язку з прийомами й правилами граматичного, системного та історичного способів тлумачення.

На жаль, більшість авторів не визначає і не розкриває конкретних прийомів і правил логічного тлумачення норм права. Звичайно, при використанні цього способу суб'єкт тлумачення повинен застосовувати закони та правила, розроблені формальною і діалектичною логікою, наприклад, закони тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави. Крім того, правова наука (О.Ф. Черданцев, В.О.Котюк, Є.В. Васьковський, З.Зембінський) виділяють і інші прийоми логічного тлумачення норм права.

Справді, неправильно розрізняти "буквальний" та "внутрішній" зміст норми права. Вона має єдиний зміст, який уклав у неї законодавець, а порівнювати можна тільки висновки, отримані при з'ясуванні норми права за

допомогою лише мовного способу та всієї сукупності способів тлумачення. Водночас логічний спосіб тлумачення не веде до розмежування буквального і внутрішнього змістів норми права та до їх протиставлення. Навпаки, його застосування в єдності з іншими способами тлумачення дозволяє суб'єкту розкрити всі особливості та ознаки об'єкта дослідження і правильно, повно з'ясувати волю законодавця, виражену в нормі права. Отже, логічний спосіб має право на самостійне існування і, безумовно, повинен застосовуватися при тлумаченні правових норм. Проте не слід і переоцінювати його роль у процесі з'ясування дійсного змісту норм права.

Логічні прийоми і правила суб'єкт використовує не окремо, а в тісному зв'язку з іншими способами тлумачення. Для встановлення відношення результату тлумачення до висновків, які походять із буквального тексту норми, потрібно порівнювати з цими висновками результат тлумачення, отриманий за допомогою всієї сукупності способів тлумачення, а не лише логічного.

Серед прийомів логічного способу тлумачення норм права доцільно виділити наступні:

1. Логічне перетворення;
2. Висновки з норм;
3. Висновки *a fortiori* (умовиводи ступеня);
4. Висновки з понять;
5. Висновки за аналогією;
6. Доведення до абсурду та інші.

Мовний спосіб тлумачення норм права. Для того щоб воля законодавця могла регулювати суспільні відносини, вона повинна отримати зовнішній вираз. Цей вираз вона отримує в мові. Формулюючи норму права, законодавець використовує певні прийоми та правила мови. Тому при тлумаченні необхідно використовувати мовні прийоми і правила для з'ясування волі законодавця, вираженої в нормі права.

У теорії використовують різні терміни для назви цього способу тлумачення, які не завжди відповідають його сутності. Більшість учених,

наприклад В.М. Хропанюк, А.С. Шабуров, В.В. Лазарев, використовують термін "граматичне тлумачення" норм права. Інші, такі як А.С. Піголкін, для назви цього способу пропонують термін "текстове тлумачення" норм права. М.М. Вопленко вважає доцільним застосовувати термін "філологічне тлумачення" правових норм. П.О. Недбайло називав цей спосіб "словесним тлумаченням" [1, с.65].

Застосування норм права передбачає знання суб'єктом тлумачення відповідної мови і дотримання ним усіх мовних правил насамперед національної мови. Тому підтримуємо думку Власова, що найдоречнішим буде використання терміну "мовне тлумачення норм права". Водночас мова права як частина певної національної мови має особливості, які й виокремлюють її серед інших різновидів мови:

а) Офіційний характер, документальність зовнішнього мовного вираження волі законодавця. Правнича мова - це мова офіційного документа, в якому виражена не індивідуальна воля і суб'єктивні уявлення, а колективна воля законодавця як представника всього суспільства. Така воля має державно-владний характер і виражається в певних установлених формах, що мають офіційне значення.

б) Ясність і простота мови права. Важливість цієї особливості впливає в першу чергу, з правила, згідно з яким незнання закону не є підставою для його невиконання та звільнення від відповідальності. Крім того, ясність і простота мови права має велике політико-юридичне значення, сприяє зміцненню законності, впровадженню чітких юридичних засад у всі сфери суспільного життя, що є необхідною передумовою становлення правової держави. Водночас прагнення до ясності й простоти викладення норм права не повинно завдавати шкоди повноті, точності та глибині формулювань.

в) Максимальна точність мови права, тобто досягнення найбільшої відповідності між волею законодавця і відбиттям цієї волі в тексті норми права. Норма права має бути точною, бо вона виступає певним зразком поведінки, моделлю вчинків людини. В нормі права не припустима двозначність

г) *Економність використання мовних засобів.* Воля законодавця повинна бути виражена максимально обмеженою кількістю термінів і фраз. Слід уникати зайвих слів, невиправданих повторювань, багатослівності при поясненнях та описах предметів і явищ.

д) *Експресивна нейтральність мови права.* Не можна вживати слів та виразів в їх переносному значенні. Нейтральність стилю поширюється і на лексику мови права. Як правило, не вживають стилістично емоційних або художньо забарвлених

е) *Формалізація мови права* полягає в тому, що для висловлення однакових думок законодавець використовує однакові низки слів або прийомів, які застосовує в певній послідовності [9, с. 116]. Формалізм мови права знаходить вираз у стереотипності, стандартизації стилю викладення норм права, в його уніфікованості, стабільній мовній конструкції. Тому для норм права, що регулюють однорідні, подібні відносини, буде правильним застосовувати однакові граматичні та синтаксичні звороти й конструкції.

Наостанок наведемо приклад використання мовного способу тлумачення норм права в діяльності Конституційного Суду України. У своєму рішенні від 16.10.2001 р. (справа про призначення суддів) Конституційний Суд України використав мовний спосіб тлумачення щодо понять „призначення” та „обрання”. Згідно з пунктом 6 зазначеного Рішення граматичне тлумачення понять „призначення” та „обрання” дає змогу визначити їх відмінності. Під словом „призначення” розуміється розпорядження на право заміщення якоїсь посади, надання офіційного права займати якусь посаду, виконувати визначені обов’язки. Слово „обрання” тлумачиться як відбирання з багатьох за якою-небудь ознакою, виділення голосуванням для виконання певних обов’язків (Словник української мови, Новий тлумачний словник української мови тощо).

Системний спосіб. Суспільні відносини є досить складним, багатогранним явищем, і законодавець, здійснюючи їх системне врегулювання, створює тим самим систему права. Отже, його воля набуває системного характеру, і при тлумаченні норм права суб'єкту необхідно використовувати

прийоми та правила системного тлумачення. В правовій науці переважна більшість авторів називають цей спосіб систематичним. Водночас термін "систематичність" означає регулярність, періодичність будь-яких явищ і для визначення сутності цього способу є невдалим. Тому ми підтримуємо точку зору О.В. Шмоткіна щодо використання терміна "системний", що більш правильно відображає сутність і зміст цього способу тлумачення.

Системний спосіб тлумачення практично всі дослідники визнають як самостійний, але при цьому в нього вкладають різний зміст.

Сутність системного тлумачення полягає у встановленні та дослідженні за допомогою прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, правових зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими правовими нормами, особливо тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини.

При використанні даного способу тлумачення-з'ясування дійсного змісту норм права необхідно встановлювати і враховувати наступні типи зв'язку:

1. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з нормами, які розкривають зміст терміна, використаного в цій нормі;
2. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з оперативними нормами;
3. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з нормами права, виданими з спеціальною метою доповнити, змінити або уточнити таку правову норму;
4. Зв'язки відсилкових статей;
5. Зв'язок між загальними і спеціальними нормами права;
6. Зв'язок між загальними та виключними нормами права;
7. Зв'язок норм, що не перебувають у співвідношенні загальних і спеціальних, які регулюють однорідні або схожі суспільні відносини;
8. Зв'язок банкетних норм права;
9. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з колізійними нормами;
10. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з принципами права.

Повертаючись до наведеного раніше Рішення Конституційного Суду України доречно у якості прикладу системного способу тлумачення норм права проаналізувати пункт 4 цього правового акта.

Виходячи із системного аналізу положень Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що з обґрунтуванням Вищої ради юстиції погодитися не можна.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України до відання Вищої ради юстиції належить, зокрема, внесення подання про призначення суддів на посади. За змістом цього пункту зазначене положення поширюється на порядок заміщення посади судді судів загальної юрисдикції.

У статті 85 Конституції України стосовно повноваження Верховної Ради України з кадрових питань вживаються обидва поняття - «призначення» і «обрання». Рішення про призначення/обрання оформляються постановою Верховної Ради України. Але, якщо поняття «обрання» застосовується лише до суддів судів загальної юрисдикції (пункт 27 частини першої статті 85, статті 127, 128 Конституції України), то поняття «призначене» - щодо інших посадових осіб (пункти 16, 17, 18, 19, 20, 21, 26 частини першої статті 85, частина друга статті 131 Конституції України).

Президент України в межах своїх повноважень (статті 106, 114, 122, 128 Конституції України) одноособове приймає рішення про заміщення посади шляхом «призначення» певної посадової особи, в тому числі про «перше призначення» на посаду професійного судді, у формі указу. Таке вживання понять розвивається і конкретизується у відповідних законах України.

Отже, в Конституції України поняття «призначення», на відміну від поняття «обрання», позначає різні процедури щодо зайняття посади судді та різні форми актів з цього питання, прийнятих відповідно Президентом України чи Верховною Радою України.

Разом з тим ні Конституція України, ні інші нормативно-правові акти не містять чіткого визначення понять «призначення» та «обрання» і не розмежовують їх за певними юридичними ознаками. Використання єдиного

поняття для позначення різних за своєю природою правових механізмів заміщення посад та уточнення понять «призначення» і «обрання» є предметом законодавчого врегулювання.

Свідченням відмінності понять «призначення» та «обрання» є різний строк повноважень суддів судів загальної юрисдикції, які обійняли посади суддів за наслідками різних процедур. Зокрема, на посаду судді вперше громадянин України призначається Президентом України строком на п'ять років, а парламент обирає суддю безстрокове. Тобто на «обрання безстрокове» може претендувати особа з належною фаховою підготовкою, відповідним досвідом і стажем, оскільки строковий п'ятирічний термін перебування на посаді професійного судді завершився.

На основі наведеного та зважаючи на положення частини четвертої статті 126, частини першої статті 128 Конституції України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що поняття «призначення» та «обрання» на посади суддів у судах загальної юрисдикції, які обіймали посади за наслідками різних процедур, є різними. Поняття «призначення суддів на посади», яке вживається в пункті Д частини першої статті 131 Конституції України, стосується лише тих осіб які призначаються Президентом України вперше на посаду професійного судді судів загальної юрисдикції строком на *п'ять* років.

Історичний спосіб тлумачення норм права. Мірою розвитку суспільства є зміни суспільних відносин. Це зумовлює відповідний розвиток і самого права. Отже, як суспільство., так і право мають свою історію. Крім того, як слушно відзначав М.М. Коркунов, "припущення, що законодавець дотримувався при вираженні своєї волі правил логіки та граматики, є не більш як припущенням. Тому якщо ми будь-яким шляхом переконаємося, що в даному випадку законодавцем допущена граматична чи логічна помилка, це припущення втрачає свою силу і ми не в змозі прийняти тлумачення, яке зумовлюється ним. Для з'ясування того, як у дійсності згідно з волею законодавця має бути сприйнято сказане в законі, кращим засобом є ознайомлення з історією виникнення цього закону" [1,с.81].

При застосуванні історичного способу тлумачення використовують джерела, які знаходяться поза межами діючої системи права, а саме:

- скасовані правові норми, що регулювали однакові суспільні відносини з нині чинною нормою права;

- матеріали підготовки і ухвалення норми права;

- преамбули до нормативних актів, які містять відповідну норму;

- матеріали, в яких є роз'яснення норми права, що тлумачиться.

Історичні умови, обставини видання норми права, встановлені в процесі Історичного тлумачення, можуть пояснити, чому ухвалена саме ця правова норма, причини її ухвалення, цілі законодавця.

Зазначимо, насамкінець, і той факт, що є вчені, наприклад Р.З. Лівшиц, які не виокремлюють історичне тлумачення в самостійний спосіб [10, С.144]. Подібної думки дотримується О.Е. Лейст, який вважає історичний спосіб тлумачення сферою наукової діяльності, а не практики державного органу, який застосовує право, а тому відносить його до виду доктринальних тлумачень [11, с.120.]

Прикладом використання цього способу тлумачення-з'ясування норм права може слугувати наведене нами раніше Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення суддів від 16.10.2001 р. Згідно з пунктом 6 зазначеного Рішення досліджуючи спірне питання із застосуванням історичного тлумачення, Конституційний Суд України встановив, що в системі правосуддя до прийняття Конституції України 1996 року посада судді заміщувалася лише шляхом обрання. За Конституцією Української РСР 1978 р. всі суди утворювалися на засадах виборності суддів і народних засідателів, тобто судді, за винятком народних, обиралися відповідними радами, а Верховний Суд Української РСР обирався Верховною Радою Української РСР.

Таким чином, на той час (до прийняття Конституції України 1996 року) зміст понять „призначення” та „обрання” мав істотні відмінності (ст. ст. 108, 109, 150, 151 Конституції Української РСР).

У чинній Конституції України ці поняття також розмежовано, зокрема поняття „обрання” вжито щодо тих суддів які після закінчення 5-ти річного терміну перебування на посаді судді шляхом першого призначення Президентом України, обираються потім Верховною Радою України безстроково.

Використання Конституційним Судом України мовного та історичного способу тлумачення дали підстави стверджувати про те, що поняття „призначення” та „обрання”, що використовуються в тексті Конституції України і мають відношення до порядку заміщення посад суддями України є відмінними.

Коротко розглянемо інші способи тлумачення, що виділяють у правовій науці.

Спеціально-юридичний спосіб тлумачення норм права. Цей спосіб виокремлюють такі автори, як Н.Л. Гранат, А.С. Шабуров, В.В. Лазарев, С.О. Комаров [1, с.86.] На їхню думку, сутність спеціально-юридичного способу тлумачення полягає в дослідженні технічно-юридичних засобів та прийомів викладення волі законодавця, заснованих на спеціальних знаннях юридичної науки і насамперед юридичної техніки.

Термінологічний спосіб тлумачення норм - права виокремлює І.Є. Фарбер. Його сутність полягає, на думку автора, в тому, що суб'єкт тлумачення повинен, спираючись на науку про мову та мислення, на граматику й логіку, виявити специфіку текстів нормативних актів, в яких формулюються юридичні норми.

Вважаємо, що з'ясування змісту термінів, передбачених в нормах права, є частиною змісту мовного способу тлумачення. Спеціальних прийомів і правил термінологічного тлумачення окремо від мовних правил не існує.

3. Телеологічний спосіб тлумачення норм права. Цей спосіб (іноді під назвою "цільовий") виділяють такі вчені, як Т.Я. Насирова, П.О. Недбайло, В.В. Лазарев[13, с.215] Як вважає Т.Я. Насирова, телеологічне тлумачення - це діяльність, що здійснюється суб'єктами права, спрямована на встановлення за

допомогою відокремленої сукупності прийомів аналізу і синтезу цільових параметрів закону, які дозволяють розкрити загальний зміст та зміст конкретних нормативних приписів.

Логіко-юридичний спосіб тлумачення норм права (конструювання правової норми). О.Е. Лейст визнає його як головний засіб з'ясування дійсного змісту норм права. Нерозривний зв'язок та узгодженість правових норм, складові частини яких знаходяться у різних нормативних актах, потребують при застосуванні тієї чи тієї норми ретельного дослідження всіх положень відповідних нормативних актів. Практичне значення структури правової норми (гіпотеза - диспозиція - санкція) в тому й полягає, що вона орієнтує осіб, які застосовують правові норми, на всебічний аналіз нормативно-правового матеріалу, порівняння пов'язаних між собою статей законів та інших нормативних актів, виявлення елементів, що утворюють одну норму, визначення змісту, умов застосування та наслідків порушення. В цьому, на думку автора, полягає сутність логіко-юридичного способу тлумачення норм права.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Все вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що однією з найбільш важливих проблем, яка постає перед суб'єктом тлумачення норм права, є оптимальний вибір в кожному конкретному випадку найбільш ефективних способів з'ясування дійсного змісту норм права.

3. ВИДИ ТЛУМАЧЕННЯ-РОЗ'ЯСНЕННЯ НОРМ ПРАВА

Як було зазначено вище, процес роз'яснення дійсного змісту норм права поділяється на два головних види - офіційне і неофіційне тлумачення. В свою чергу, кожний із цих видів можна поділити на нормативне і казуальне тлумачення.

Офіційне тлумачення норм права. Розглядаючи офіційне тлумачення, насамперед необхідно виявити та схарактеризувати його суттєві ознаки. Першою ознакою офіційного тлумачення, яка вирізняє його від інших видів роз'яснення, є його обов'язковий характер. Йдеться про формальну обов'язковість.

Процес роз'яснення норм права можна визначити як систему пов'язаних між собою в логічній послідовності відносно відокремлених інтелектуально-вольових дій суб'єкта тлумачення, які спрямовані на розкриття дійсного змісту правових норм шляхом його з'ясування і наступного роз'яснення третім особам. Інтелектуально-вольові дії, враховуючи послідовний характер їх здійснення, можна поділити на стадії офіційного тлумачення.

Першою стадією є правороз'яснювальна ініціатива, з якою суб'єкти суспільних відносин звертаються до уповноваженого на офіційне тлумачення суб'єкта за роз'ясненням дійсного змісту норм права. Уповноважений суб'єкт теж має право започаткувати процес роз'яснення за власною ініціативою. В цьому разі перша стадія починається з узагальнення існуючої юридичної практики та з'ясування необхідності в наданні роз'яснень.

Друга стадія - це узагальнення суб'єктом тлумачення існуючої юридичної практики та перевірка необхідності в наданні роз'яснення дійсного змісту норм права.

Третя стадія правороз'яснювального процесу полягає у з'яванні суб'єктом офіційного тлумачення дійсного змісту норми права, отриманні результату з'ясування, його перевірки на адекватність волі законодавця, вираженій у нормі права, що роз'яснюється.

Четверта стадія складається з розробки й обговорення суб'єктом тлумачення проекту роз'яснення дійсного змісту норм права. На цій стадії викладають результат з'ясування дійсного змісту норми права, відзначають випадки неправильного її розуміння й реалізації.

П'ята стадія полягає в прийнятті або затвердженні суб'єктом тлумачення проекту роз'яснення дійсного змісту правової норми.

I, нарешті, шоста стадія правороз'яснювального процесу - опублікування акта роз'яснення норм права.

Треба зазначити, що вказані стадії ясно виявляються лише тоді, коли існує спеціальна мета на роз'яснення. В інших випадках, наприклад, коли тлумачення суб'єкт здійснює в ході правозастосовчої діяльності, чітко окреслити стадії правороз'яснювального процесу майже неможливо.

Отже, **офіційне тлумачення норм права** - це процес роз'яснення дійсного змісту норм права третім особам, який здійснюється уповноваженим на це суб'єктом, та має обов'язковий характер.

У свою чергу, офіційне тлумачення можна поділити на види. В науці загальноприйнятим є його поділ на нормативне і казуальне роз'яснення. На думку Власова, термін "нормативне тлумачення" не зовсім точно відбиває сутність цього поняття. правильніше говорити про **загальне офіційне тлумачення норм права**.

Казуальне тлумачення норм права - це офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, яке надає суб'єкт тлумачення щодо конкретного казусу. Таке тлумачення поширює свою дію тільки на конкретний казус.

Про обов'язковість тлумачення, зокрема казуального, можна говорити в іншому плані. Фактично обов'язковим є будь-яке тлумачення, що адекватно й обґрунтовано роз'яснює дійсний зміст норми права. Обов'язковість такого тлумачення походить із юридичних властивостей самих норм права і зумовлена наявністю системоутворюючих зв'язків офіційного тлумачення з нормою права, що роз'яснюється. Саме в цьому сенсі можна говорити про казуальне тлумачення як про таке, що має обов'язковий характер не лише для окремого казусу, а й для всіх інших аналогічних випадків. Казуальне тлумачення А.Б. Венгеров називає прецедентом тлумачення правової норми, який слід урахувати при розв'язанні аналогічних казусів[1, С.102] Із цим твердженням можна погодитися за умови, якщо вкладати в термін "прецедент тлумачення норми права" повсякденне значення і не надавати йому формально обов'язкового характеру.

Офіційне тлумачення норм права доцільно класифікувати на автентичне і делеговане.

Автентичне тлумачення - це офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, що надає суб'єкт, який видав цю норму.

Делеговане тлумачення - це офіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, що здійснює суб'єкт, який має повноваження на такі дії.

Ми вважаємо слушною думку Р.С. Реза, що акт автентичного офіційного тлумачення і нормативний акт перебувають у відносинах підпорядкованості. Акт автентичного тлумачення нерозривно пов'язаний із нормою права, яку він тлумачить, і має допоміжне значення, яке полягає в адекватному й обґрунтованому роз'ясненні дійсного змісту норми права. Водночас акти автентичного офіційного тлумачення належать до окремого виду правових актів, тому можна казати про їх відносну виокремленість.

Неофіційне тлумачення норм права - це процес роз'яснення дійсного змісту норми права третім особам, який може здійснюватися будь-яким суб'єктом тлумачення і не має юридичної сили. Такий акт є формально не обов'язковим для застосування, але його сила полягає в обґрунтованості й адекватності дійсній волі законодавця, вираженій у нормі права. Неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права теж можна класифікувати. Загальноприйнятим є його поділ залежно від суб'єкта тлумачення на доктринальне, професійне і побутове.

Ми вважаємо, що доктринальне тлумачення, безумовно, слід виділяти як різновид неофіційного роз'яснення норм права. Але підстави класифікації необхідно проводити залежно від суб'єкта роз'яснення і враховувати, що така класифікація поширюється лише на неофіційне тлумачення. Отже, **доктринальне тлумачення** можна визначити як неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, яке надають суб'єкти науки держави та права.

Разом із доктринальним тлумаченням в науці загальноприйнято виокремлювати професійне неофіційне тлумачення норм права. Його

визначають як роз'яснення, яке надають адвокати, юрисконсультанти, юристи-практики, тобто ті суб'єкти, які мають юридичну освіту [15, с.371].

На нашу думку, наведене визначення професійного неофіційного тлумачення не достатньою мірою окреслює обсяг цього поняття. Воно поширюється не тільки на суб'єктів із юридичною освітою. Професійне неофіційне тлумачення можуть надавати суб'єкти, для яких видання, реалізація та застосування норм права є професійним обов'язком. При цьому необхідно, щоб професійне роз'яснення надавалося в межах професійної компетенції суб'єкта тлумачення і не мало ознак офіційного тлумачення норм права. Отже, **професійне тлумачення** можна визначити як неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, яке надають професійні суб'єкти держави і права.

Буденне тлумачення норм права - це неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, яке надають будь-які суб'єкти тлумачення, за винятком вищевказаних категорій.

Після завершення процесу роз'яснення дійсного змісту норми права суб'єкт отримує певний результат, який виражається в акті тлумачення відповідної норми права. Під терміном "акт тлумачення" треба розуміти не тільки письмовий документ, а й усні роз'яснення дійсного змісту норми права.

Інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного тлумачення правової норми) – це спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичної норми.

Види інтерпретаційно-правових актів:

1) за «авторством» норми, яка є предметом тлумачення, – **акти автентичного тлумачення; акти делегованого (легального) тлумачення;**

2) за суб'єктами тлумачення – **акти тлумачення державних органів** (органів державної влади, управління, суду, прокуратури та ін.); **акти тлумачення уповноважених органів громадських об'єднань;**

3) за сферою дії – **нормативні (загальні), казуальні (індивідуальні)',**

4) *за галузевою приналежністю норми, яка тлумачиться,— акти тлумачення норм конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права та ін.;*

5) *за структурним елементом норми, яка тлумачиться,— акти тлумачення гіпотези, акти тлумачення диспозиції, акти тлумачення санкції;*

б) за формою зовнішнього виразу – письмові, усні (тільки казуальні);

7) за юридичною формою – постанови, роз'яснення, ухвали та ін.

Юридичні властивості інтерпретаційно-правових актів:

- формальна обов'язковість (загальна або індивідуальна) для адресатів застосування і реалізації інтерпретованої норми;

- закріплення в таких актах правил розуміння норми (а не правил фізичної поведінки);

- можливість їх прийняття лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами;

- наявність (поряд із властивими нормативно-правовим актам) спеціальних письмових форм їх виразу: роз'яснень, інструктивних листів та ін.;

- не тільки пряма їх дія в часі, а й, звичайно, зворотна дія.

Акти неофіційного тлумачення не мають юридичної сили, обов'язкового характеру і формально є рекомендаціями щодо адекватного з'ясування дійсного змісту норм права. Тому ми вважаємо за доцільне розглянути акти офіційного тлумачення норм права докладніше.

Акт офіційного роз'яснення відповідно до цілей та завдань тлумачення не повинен вносити нічого нового в дійсний зміст норми, яку він тлумачить. Він може мати тільки положення, які адекватно, розгорнуто й обґрунтовано пояснюють цей зміст. Юридична сила актів офіційного тлумачення та їх обов'язковий характер зумовлені, по-перше, юридичними властивостями самих норм права та наявністю зв'язків правоположень актів офіційного роз'яснення з нормами права, що тлумачаться; по-друге, наявністю повноважень у суб'єкта тлумачення на надання офіційного роз'яснення дійсного змісту норм права і видання актів офіційного тлумачення.

Акти офіційного тлумачення, безперечно, мають набувати сили лише після їх офіційного опублікування. Як правильно відзначає Б.П. Спасов, "... їх опублікування ... слід розглядати як одну з умов уведення в дію, бо немає іншого способу офіційного оприлюднення тлумачення, яке надане відповідній правовій нормі".[16, с.224]. Водночас у науці загальноприйнято, що само тлумачення починає діяти з часу набуття юридичної сили норми права, яка роз'яснюється. Отже йдеться про зворотну дію (ретроактивний ефект) або зворотну силу актів офіційного тлумачення норм права. Вказаний правовий ефект пояснюється тим, що при тлумаченні не створюються нові норми права, не змінюється і не доповнюється зміст існуючих.

У зв'язку зі зворотною дією тлумачення норм права виникає проблема правових наслідків ретроактивного ефекту. При тлумаченні норми права його ретроактивний ефект виявляється в тому, що правовідносини, які виникли в результаті її дії, повинні реалізовуватися відповідно до дійсного змісту цієї норми. Якщо певні правовідносини, породжені дією норми права, реалізовувалися згідно з дійсним змістом, який роз'яснюється в акті офіційного тлумачення, то такі правовідносини не зазнають змін. Якщо норма права за будь-яких причин не діяла до видання акта її офіційного тлумачення, то після його видання вона діятиме відповідно до наданого офіційним роз'ясненням її дійсного змісту. Зовсім інша справа, коли норма права реалізується зі змістом, який відрізняється від того, що роз'яснюється в акті її офіційного тлумачення. З цього приводу в правовій літературі висловлюються різні точки зору.

Сфера дії акта офіційного тлумачення формально не може дорівнювати сфері дії норми права, яку він тлумачить, оскільки обов'язковість норм права походить із загальних принципів права та повноважень правотворчого суб'єкта, чого не можна сказати про акти офіційного тлумачення. Водночас помилково говорити про необов'язковість актів офіційного тлумачення. Обов'язковий характер таких актів походить із юридичних властивостей норм права і наявності повноважень у суб'єктів на офіційне тлумачення. Правильнішим є твердження, що розглядувані акти обов'язкові для виконання тими суб'єктами,

які перебувають під юрисдикцією суб'єкта, що видав відповідний акт. Проте цей факт також вимагає уточнення. Ми вважаємо, що дія акта офіційного тлумачення поширюється на коло тих осіб, які визначені у відповідному повноваженні, що надається суб'єкту на офіційне тлумачення норм права. Коли коло осіб не окреслено, дія акта поширюється на осіб, підпорядкованих суб'єкту, що надав офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, а також на осіб, для яких рішення вказаних суб'єктів є обов'язковими.

Щодо дії актів офіційного тлумачення у просторі, то тут питання розв'язується аналогічним чином. Дія таких актів поширюється на територію, визначену в повноваженні, що надано суб'єкту на офіційне тлумачення норм права. Якщо такий простір у повноваженні не встановлений, дія акта простягається на відповідну територію, на яку поширюється дія суб'єкта, що надав офіційне тлумачення.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного тлумачення правової норми) – це спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичної норми.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Тлумачення є важливою частиною людської діяльності, спрямованою на пізнання людиною свого зовнішнього і внутрішнього середовища. Тлумачення норм права спрямоване на з'ясування за допомогою певних засобів дійсної волі законодавця, вираженої в нормах права, та її роз'яснення іншим особам. Поняття тлумачення включає також результати діяльності щодо з'ясування і роз'яснення змісту правових норм. Тлумачення правових норм має важливе значення в правовій діяльності суспільства. Саме воно в багатьох випадках зумовлює правильну і однакову реалізацію правових приписів, їх ефективність

у суспільстві та стан законності у державі. За результатами дослідження, проведеного з даної теми, слід зробити наступні висновки:

1) тлумачення правових норм є ефективним і єдиним засобом правильного і глибокого пізнання дійсного змісту правових норм. У правовій дійсності тлумачення має місце у правовій діяльності та правовому регулюванні. у правовій діяльності тлумачення норм права повинно використовуватись у правотворенні, реалізації і систематизації права, правовому вихованні тощо;

2) тлумачення правових норм потрібно відрізнити від їх юридичної конкретизації. Сутність юридичної конкретизації полягає у виданні правоположення, яке не виходить за межі змісту норми права, але містить у собі нові елементи регулювання суспільних відносин, не виражені у цій правовій нормі. При тлумаченні лише з'ясовуються, розкриваються, обґрунтовуються частини змісту правової норми, але нових елементів правового регулювання не встановлюється.

3) пізнання дійсного змісту правових норм здійснюється за допомогою сукупностей прийомів пізнання, об'єднаних за спільністю ознак і рис у способи тлумачення;

4) результатом з'ясування є висновки, до яких дійшов суб'єкт у процесі з'ясування норми права за допомогою всієї сукупності способів тлумачення, адекватних дійсному змісту норми права, які відповідають критеріям істинності й правильності результату тлумачення;

5) критерієм адекватності отриманого результату з'ясування змісту волі законодавця, яка виражена в нормі права, є загальнолюдська практика, безпосередньо або в сукупності опосередкованих форм - юридична практика, логічна практика, досвід мовного спілкування тощо;

6) роз'яснення норм права полягає в розгорненому, обґрунтованому роз'ясненні іншим особам дійсного змісту правових норм, яке отримує зовнішній вираз в акті тлумачення. Роз'яснення норм права, яке надає суб'єкт тлумачення, поділяється на офіційне і неофіційне. Офіційне тлумачення норм

права - це процес роз'яснення дійсного змісту норм права третім особам. який здійснюється уповноваженим на це об'єктом і має обов'язків характер. Неофіційне тлумачення може здійснюватись будь-яким суб'єктом і немає юридичної сили;

7) акт тлумачення норми права – вид правового акта, що включає загальні або індивідуальні правоположення, які. не будучи нормами права, розгортають й обґрунтовано роз'яснюють їх дійсний зміст, не є джерелом права, але перебувають в тісному зв'язку з нормою права, яку він тлумачить. і мають обов'язковий характер. Юридична сила і обов'язковий характер актів тлумачення зумовлені: 1) юридичними властивостями норми права та підпорядкованим зв'язком правоположень акту тлумачення з нормою права; 2) наявністю наданих законодавцем певному суб'єкту повноважень на офіційне роз'яснення норм права і видання відповідних актів тлумачення;

8) відносини тлумачення норм права і державної політики ґрунтуються на засадах взаємного зв'язку і взаємовпливу;

9) за умови. якщо дотримання всезагальних інтересів суспільства є пріоритетним напрямком державної політики, тлумачення підвищує ефективність правових норм, посилює законність, попереджає порушення прав і інтересів осіб, обмежує можливість отримання пільг, задоволення корпоративних інтересів різними соціальними групами всупереч загальним інтересам і потребам суспільства;

10) аналіз тлумачення правових норм і державної політики, практики тлумачення в нашій та зарубіжних країнах дозволяють зробити висновок щодо гострої необхідності ухвалення законодавчого акт, який врегулював би відносини тлумачення і конкретизації норм права в Україні. [1, С.152]

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ.

Під час вивчення положень цієї теми особливу увагу слід звернути на способи тлумачення, оволодіння якими дозволить майбутнім юристам розуміти зміст нормативно-правових актів. Необхідно детально проаналізувати види тлумачення за суб'єктами та юридичними наслідками.

ТЕМА № 7. ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Прогалини в праві та їх подолання.....	94
2. Колізії в праві.....	97
3. Конфлікти нормотворчості та правозастосування.....	101

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права / Учебник. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
2. Богдановская И.Ю. Прецедентное право. – М., 1993.
3. Василюк Б., Ломоносова О. Застосування аналогії в цивільному процесі. // Право України. – 2002. – № 3.
4. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 608 с.
5. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве. – М., 1976.
6. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ). – М., 1992.
7. Гончаров В.Б., Кожевников В.В. Проблема усмотрения правоприменяющего субъекта в правоохранительной сфере // Государство и право. – 2001. – №3.
8. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
9. Кінаш Б.С., Солоненко О.М. Проблеми застосування конституційно-правових норм // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 2. - С. 155 - 167.
10. Кузнецова О.А. Пороки правовой нормы: «диагностика» и предупреждение // Журнал российского права. – 2005. – № 3. – С. 127-133.
11. Лилак Д. Колізія і конкуренція законів // Право України. – 2001. – № 4. – С. 18-20.
12. Лилак Д. Проблеми колізій у законодавстві України. – К., 2004.
13. Мурсалимов К.Р. Правоприменительные ошибки. Проблемы теории. Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. – Нижний Новгород, 2000. – 182 с.
14. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юрист, 2001. – 520 с.
15. Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань, 1989.
16. Ульяновська О. Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінність // Право України. – 2005. – № 6. – С.101-105.

17. Эффективность правовых норм / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.И. Никитинского, И.С. Самощенко, В.В. Глазырина. – М.: Юридическая литература, 1980. – 280 с.
18. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов. М. Издание Бр. Башмаковых. 1913.
19. Ильин И.А. Теория права и государства. – М.: Издательство «Зерцало», 2003.
20. Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1983.
21. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов. (Вопросы теории). – Казань: Издательство Казанского университета, 1975.
22. Тимохов Ю.А. Иностранное право в судебной практике. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 123.
23. Эйхельман О. Заметки о международных трактатах и международном частном праве. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – С. 9.
24. Geeroms S. Foreign law in civil litigation. A comparative and functional analysis. – Oxford: University Press, 2004. – P. 282.
25. Бирюков П.Н., Понедельченко Н.М. Еще раз о международном частном праве // Международное публичное и частное право. – № 3 (24). – 2005. – С. 31.
26. Bagan-Kurluta K. Prawo prywatne międzynarodowe. 2 wydanie. – Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2006. – P. 108.
27. Яблочков Т.М. Курс международного гражданского процессуального права. – Ярославль: Типография Губернского Правления, 1909. – С. 29.
28. Вандышев В.В., Дернова Д.В. Гражданский процесс. Курс лекций. – СПб.: Питер, 2001. – С. 399.
29. Постанова судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2003 р. // Юридическая практика. – № 29 (291). – 22 июня 2003 г. – С. 21.
30. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 2-20/9556-2005 // www.arbitr.gov.ua
31. Рішення Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2003 р. // <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=263&d=629>
32. Fentiman R. Foreign Law in English Courts. – Oxford: University Press, 1998. – P. 283, 303.
36. Тимохов Ю.А. Иностранное право в судебной практике. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 123.
37. Эйхельман О. Заметки о международных трактатах и международном частном праве. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – С. 9.
38. Geeroms S. Foreign law in civil litigation. A comparative and functional analysis. – Oxford: University Press, 2004. – P. 282.

39. Бирюков П.Н., Понедельченко Н.М. Еще раз о международном частном праве // Международное публичное и частное право. – № 3 (24). – 2005. – С. 31.

40. Bagan-Kurluta K. Prawo prywatne międzynarodowe. 2 wydanie. – Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2006. – P. 108.

41. Яблочков Т.М. Курс международного гражданского процессуального права. – Ярославль: Типография Губернского Правления, 1909. – С. 29.

42. Вандышев В.В., Дернова Д.В. Гражданский процесс. Курс лекций. – СПб.: Питер, 2001. – С. 399.

43. Постанова судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2003 р. // Юридическая практика. – № 29 (291). – 22 июня 2003 г. – С. 21.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Швидкість і кардинальність перетворень, що відбуваються в економічній, політичній і культурній сферах суспільного життя України, накладають підвищену відповідальність на посадових осіб і державні органи за управлінські рішення, що виносяться ними. Багато в чому якість їх діяльності залежить від правильності правової політики держави, однієї з найважливіших складових якої, разом з правотворчою, є правозастосовна політика. Як вірно підкреслюється в юридичній літературі, „правозастосування – основний „полігон” перевірки істинності правових норм, це те „експериментальне поле”, де із самого початку виявляється ступінь істинності і якість прийнятої юридичної норми”¹.

Саме цим ключовим питанням й присвячена сьогоднішня лекція. Метою якої є:

- навчальна: ознайомитися типовими проблемами, що виникають в процесі правозастосування та визначити напрями їх подолання;

- практична: здобути навички щодо вирішення проблем правозастосування, а також вміння передбачати можливі труднощі, недоліки правозастосування для їх недопущення;

¹ Баранов В.Д. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики. - Саратов, 1989. – С. 365.

- виховна: формування переконання про необхідність активної правомірної поведінки як основи існування соціально корисних правових відносин.

ВСТУП

Досить поширеним у юридичній науці є уявлення щодо того, що механізм застосування права умовно представляє собою силогізм, в якому великою посилкою слугує законодавча норма або ряд норм, малою – фактичні обставини даного конкретного випадку, а рішення, яке є логічним результатом підведення малої посилки під велику, дає відповідь на юридичне питання. Відповідно до зазначеного погляду, застосування на практиці юридичних норм полягає у підведенні конкретних випадків життя під положення, які передбачають їх у загальній формі. Але таке розуміння правозастосування викликало ряд заперечень. Так, І.О.Ільїн зазначав, що процес правозастосування є надзвичайно складним. Право не може передбачити усі ті особливості та зміни, що можуть скластися у реальному житті, і тому воно завжди дає тільки загальні вказівки¹. Завданням того, хто застосовує право, є як раз пристосування загального припису до особливостей окремого випадку. Одне й те саме рішення або вирок, що є справедливим для даного випадку, може стати несправедливим для іншого, хоча і до першого, і до другого випадків застосовується одна й та сама норма. Такого погляду на правозастосування трималися Б. Кистяківський, Імре Сабо та інші вчені.

Уявленню про правозастосовну діяльність як про систему логічно пов'язаних та таких, що типово розвиваються, послідовних дій, протистоїть поняття нетипових ситуацій у правозастосуванні. У звичайних, “ідеальних” умовах правозастосовний орган, встановивши фактичну та юридичну основи конкретного випадку, приймає рішення. Іншими словами, типове

¹ Ильин И.А. Теория права и государства. – М.: Издательство «Зерцало», 2003.

правозастосування має місце там, де у достатній мірі зрозумілі фактичні обставини справи, відома норма права, що підлягає застосуванню.

В юридичній науці склалося уявлення про нетипове правозастосування як про таке, що з точки зору правової основи або за своїм фактичним складом містить елементи, що відхиляються від ідеальної моделі правозастосування. Труднощі визначення рис нетиповості правозастосовних ситуацій полягають у тому, що абсолютно ідентичних юридичних справ у суспільному житті бути не може. І далеко не всі можливі фактичні та юридичні особливості та складності конкретної справи можуть бути основою для висновку про наявність нетипової ситуації. В.В. Лазарев в роботі “Ефективність правозастосовних актів” (1975 рік) виділяв такі основні різновиди нетипових ситуацій: 1) правозастосування при прогалинах у праві; 2) правозастосування при одночасному здійсненні конкретизації правових норм; 3) застосування права при значному допущенні розсуду правозастосовця; 4) застосування права при проведенні державно-правового експерименту; 5) застосування правових норм громадськістю¹.

На нашу думку, зводити до однієї класифікації усі ці види “нетипових” ситуацій є недоцільним. Справа в тому, що ситуація, яка може скластися внаслідок відсутності норми, яка б регулювала певний випадок, принципово відрізняється від ситуації, коли типовий процес правозастосування ускладнюються певними додатковими стадіями, елементами, етапами вирішення справи. Отже, на наш погляд, правозастосування може бути двох видів:

1) типове (але іноді воно може ускладнюватись наявністю певних елементів – конкретизацією тощо);

2) нетипове (коли сам процес правозастосування не може бути представлений у вигляді силогізму; відсутня одна з посилок; до цього виду правозастосування ми можемо віднести, наприклад, правозастосування при наявності прогалини у законодавстві).

¹ Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов. (Вопросы теории). – Казань: Издательство Казанского университета, 1975.

1. ПРОГАЛИНИ В ПРАВІ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ

Процес вибору нормативного припису, який повинен бути застосованим до конкретного випадку, іноді виявляє відсутність такого припису, тобто - прогалину в законодавстві.

Прогалина в праві - це відсутність, або неповнота правових норм, необхідних для ефективного регулювання суспільних відносин.

Неврегульованість окремих суспільних відносин має об'єктивний характер і обумовлюється розвитком суспільства. В часи, коли правова система розвивається послідовно, повільно, вона має сталий характер, суспільні відносини максимально врегульовані. В періоди революційних змін в суспільстві правова система не встигає своєчасно врегулюватися, заповнити відсутні елементи, що і призводить до появи прогалин в законодавстві. Крім того, зближення держав веде до трансформації національних правових систем, виникнення нових сторонніх суспільних відносин, які потребують юридичного врегулювання.

Таким чином, причинами виникнення прогалин в праві може бути відставання нормотворчості від розвитку суспільного життя, а також упущення при підготовці нормативно-правових актів.

Прогалина в праві існує, коли певна поведінка може і повинна бути врегульована юридичними засобами, але законодавство не передбачає правила на таку поведінку.

Основним способом заповнення прогалини в праві є видання компетентним нормотворчим органом відсутньої норми права, необхідність якої обумовлена життям.

Якщо правозастосувач зустрічається з прогалинами в праві, закон передбачає для нього різну поведінку. У правоохоронній сфері, яка передбачає заборону певної поведінки, встановлення санкцій, дія, яка заборонена, повинна бути чітко закріплена у відповідному нормативно-правовому акті. Правозастосовувач повинен діяти за принципом, який існує ще з часів римського права: немає злочину, проступку, немає покарання і стягнення без

закону. Правозастосувач в такому випадку повинен відмовити у збудженні провадження по справі, винести виправдальне рішення.

У відносинах, які не пов'язані з визнанням діяння правопорушенням (кримінальним або адміністративним), діє інше правило. Так, у цивільному праві діє принцип, за яким забороняється відмовляти в правосудді на підставі нерегульованості суспільних відносин законом. Якщо випадок, який розглядається, знаходиться в сфері правового регулювання, якщо є пряма вказівка про те, що він повинен бути вирішеним юридичними засобами, відсутність його регламентації не дає підстав правозастосовному органу відмовити у вирішенні справи.

Засобами подалання прогалин у сфері цивільних правовідносин, а також у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин, є аналогія закону і аналогія права.

Аналогія закону означає вирішення справи на підставі закону, який регулює схожі з неурегульованими правом суспільні відносини. Таким чином, перш за все, треба розшукати нормативний припис, який регулює аналогічне, найбільш близьке правове відношення. Схожість фактів, які аналізуються, і фактів, що закріплені в нормі, яка застосовується за аналогією, повинна бути відображена у суттєвих, аналогічних в правовому відношенні ознаках.

Аналогія за законом передбачає пошук норми, в першу чергу, за предметом правового регулювання, тобто розглядаються: юридичний інститут, галузь законодавства, а в подальшому можливе звернення до іншої галузі і до законодавства в цілому (субсидіарне застосування). Знайшовши найбільш близьку за змістом норму, треба вирішувати казус на її підставі з урахуванням інших аналогічних норм, принципів інституту і галузі до яких належить норма.

Аналогія права означає вирішення справи на підставі принципів інституту права, галузі, або загальних принципів права. Необхідність у застосуванні за аналогією права виникає тоді, коли не була знайдена аналогічна норма, тобто не можливо вирішити питання за аналогією закону.

Навіть при застосуванні аналогії права повинен діяти режим законності. Орган, який застосовує аналогію права, повинен обґрунтувати своє рішення

на загальних положеннях нормативних актів, що визначають цілі і призначення всього комплексу норм, на принципах правового регулювання, які закріплені в законодавстві.

Режим законності вимагає від процесу застосування по аналогії дотримання наступних правил:

- 1) рішення за аналогією не припустимо, якщо воно заборонено законом;
- 2) використання аналогії можливо лише у випадках дійсної відсутності правового припису, дійсної прогалини в праві;
- 3) обставини казусу, що підлягають вирішенню, і обставини, які закріплені в юридичній нормі, повинні мати суттєву правову схожість;
- 4) виключні норми або вилучені із загальних законодавчих правил використовуються за аналогією лише тоді, коли казус, який розглядається, також є виключним в сфері суспільних відносин;
- 5) рішення за аналогією не повинно протирічити діючому законодавству;
- 6) пошук аналогічної норми повинен починатися з аналізу предмету юридичного інституту, галузі законодавства, і лише потім розповсюджуватися на інші галузі і систему законодавства;
- 7) суспільні відносини, до яких застосовується аналогія, повинні знаходитися в сфері правового регулювання і хоча б принципово бути врегульовані правом.

Застосування аналогії не є заповненням прогалин в законодавстві тому, що в результаті застосування прогалини не ліквідуються. Заповнення прогалин в законодавстві є обов'язком нормотворчих органів.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, прогалина в праві – це відсутність, або неповнота правових норм, необхідних для ефективного регулювання суспільних відносин. Основним способом заповнення прогалини в праві є видання компетентним нормотворчим органом відсутньої норми права, необхідність якої обумовлена життям. Засобами подалання прогалин у сфері цивільних правовідносин, а

також у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин, є аналогія закону і аналогія права.

2. КОЛІЗІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ

Одним з основних завдань суб'єктів правозастосування є забезпечення прав, свобод і законних інтересів, безпеки людини і громадянина.

Суб'єктам внутрішніх справ тим ефективніше вдається виконувати свою роль в забезпеченні правового статусу особи, чим більше вони прагнуть усувати причини, що спричиняють часті порушення цього статусу. Дані причини можна класифікувати так:

а) причини, пов'язані з недоліками організаційно-управлінської діяльності (недоліки в структурі органів, служб і підрозділів, у взаємодії служб і т. д.);

б) недостатнє врахування умов, характерних для періоду формування правової держави в Україні (відсутність необхідного коректування правозастосовної політики і т. д.);

в) причини, пов'язані з недоліками кадрової політики (з підготовкою кадрів і закріпленням професійного ядра, професійної правосвідомості і професійної культури працівників правозастосовних органів).

Проте на перше місце слід поставити причини, пов'язані з суперечностями (колізіями) правового регулювання. Вони виникають не тільки в процесі правотворчості, але і в процесі правозастосування, відображають свого роду внутрішній цикл життя права, технологію його розвитку і функціонування.

Існує декілька різновидів юридичних колізій, на яких слід стисло зупинитися.

1. Колізії праворозуміння. Це дуже важливий елемент, де зароджуються, по суті, колізії в самій правосвідомості, й відповідно, в правових установках, правових оцінках. Наприклад, суперечки, що загострилися, з приводу розуміння права як виразу загальнолюдських цінностей або як „писаного

права”. Прихильники „гуманітарного” трактування сіють недовіру до будь-якої нормативної системи, законів і законності, даючи мотив кожному визначати міру відношення до норм.

Різні правові погляди, що відображають неоднаковий рівень правосвідомості і правової культури, служать першопричиною майбутніх юридичних конфліктів. Правовий нігілізм, спотворення значення норм, невірне розуміння ієрархії актів, довільний вибір окремих норм, надання переваги доцільності перед законністю - такий діапазон оцінок і позицій подібного роду. Звідси різні правові установки: не «дотримувати», «уникати», «порушувати», не «виконувати». Формуються негативні правові мотиви, спонукаючі до звуження зони правомірної поведінки і до неправомірних дій. А за цим слідує, природно, порушення законності, що виражаються у виданні актів з порушенням їх, ієрархії, протиправних діях і бездіяльності, перешкодах законній діяльності, у неправовому утворенні організацій, в довільній зміні статусу суб'єктів права і т.д.

2. Колізії усередині правової системи, наприклад, між конституцією і законом. Наприклад, стаття 63 Конституції проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначається законом¹. Підозрюваний, звинувачений, підсудний має право зберігати мовчання впродовж всього процесу. Потерпілий теж не зобов'язаний давати свідчення.

В той же час стаття 385 КК України передбачає кримінальну відповідальність свідка за відмову від давання показань². Отже, можна говорити, що в наявності колізія норм Конституції і кримінального кодексу. В результаті цього суб'єкти правозастосування, головним чином, слідчі підрозділи, практично позбулися важливих джерел доведення.

3. Міжгалузеві колізії, суперечності між нормами різних галузей законодавства, виникаючі унаслідок неузгодженості в законодавчій роботі.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

² Кримінальний кодекс України. – К.: Консул, 2006.

Часто трапляються випадки врегулювання одних і тих же відносин різними правовими актами.

Так, наприклад, 19 червня 2003 року Верховна Рада України прийняла закони „Про основи національної безпеки України” та „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”, в яких міститься визначення правоохоронних органів, при цьому в першому з них вказано, що „правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій”, а в другому проголошено, що „правоохоронні органи – державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції”. Однак, навіть студент-першокурсник юридичного вузу/факультету знає, що правозастосування здійснюють всі державні органи. Тому, відповідно до наведених вище положень всі державні органи є правоохоронними. Отже, компетенція Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів поширюється на всі державні органи, наприклад, на парламент!?

4. Колізії між загальновизнаними нормами міжнародного права, ратифікованими міжнародними договорами і національним законодавством.

Будь-який вітчизняний юрист скаже, що прецеденти, прецедентне право в Україні не застосовуються. Але виявляється, що з 17 липня 1997 року в Україні діє європейське прецедентне право. Річ у тому, що саме цього дня був прийнятий Закон України „Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції”. У пункті першому цього законодавчого акту наголошується, що „Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у

Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини **в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.**

Україна повністю визнає на своїй території дію статей 25 та 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо протоколів N 4 і N 7 до Конвенції”¹.

Представляється, що це чергова колізія. Адже під впливом континентальної правової традиції правозастосування в Україні традиційно здійснюється шляхом застосування факту до правової норми, а не до принципу права.

Її поява стала можливою через відсутність чіткої процедури реалізації міжнародних норм в правовій системі України, коли відомства не приводять свої акти у відповідність з міжнародними нормами, не застосовують останні і т.д.

Колізії в правозастосовній діяльності носять подвійний характер. По-перше, вони є свідченням низького рівня правотворчого процесу в країні в цілому. По-друге, колізії можуть бути причиною, а потім складовою частиною іншого юридичного конфлікту, а також виступати як елемент загальнішої конфліктної ситуації, коли в його епіцентрі знаходяться державно-правові явища. А це може привести до підриву і ослаблення державної влади, цілісності держави, відчуженню громадян від державних інститутів, відступу від конституції, принципів і правової системи, масових порушень законодавства і прав громадян.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, колізії в законодавстві – це юридичне протиріччя, за якого існує декілька законодавчих положень, що регулюють одні й ті самі правовідносини, передбачаючи при цьому різні юридичні наслідки.

¹ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Закон України від 17 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 40. - Ст. 263.

3. КОНФЛІКТИ НОРМОТВОРЧОСТІ І ПРАВОЗОСТОСУВАННЯ

Виділяють конфлікти нормотворчості та правозастосування. Юридичні конфлікти можуть виникати як у процесі створення законів, так і в процесі їх реалізації чи застосування, а також під час вдосконалення, внесення змін чи доповнень, скасування тих чи інших нормативних актів. Усі ці конфлікти перебувають в ієрархічній залежності. Так, нерозв'язання конфлікту на стадії творення закону призводить до конфлікту на наступному етапі його застосування.

Цей аспект юридичної конфліктології тісно пов'язаний з проблемою юридичних колізій (“конфлікт законів”) – вона к суперечність лежить в основі конфлікту. Особливо це стосується такого недостатньо вивченого його різновиду, як *когнітивний юридичний конфлікт*, який зазвичай має теоретико-правовий характер. Знеособлена юридична колізія не може підмінити всієї сутності, структури, механізмів розвитку та розв'язання конфлікту. **На відміну від колізії юридичний конфлікт – це “зіткнення між людьми, котрі є суб'єктами права і носіями певних юридичних поглядів, позицій, які діаметрально протилежні та потребують конфліктної взаємодії з метою досягнення уповноваженості”.** Натомість відсутність юридичної колізії, узгодження законів та інших нормативно-правових актів з конституційними нормами сприятиме запобіганню конфліктам у нормотворчості.

За Ю. О. Тихомировим такі **критерії** відповідності правових актів Основному Закону:

- відображення конституційних ідей і принципів;
- правильне використання конституційних понять і термінів;
- прийняття нормативно-правових актів правомочними суб'єктами;
- рахування місця акта у правовій системі та вимог до його форми;
- дотримання встановленої процедури підготовки, прийняття та набрання актами сили;
- кореляція суті норм правових актів і відповідність норм Конституції;

- стійке правозастосовне тлумачення змісту правових норм.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Погалина в праві – це відсутність, або неповнота правових норм, необхідних для ефективного регулювання суспільних відносин. Основним способом заповнення прогалини в праві є видання компетентним нормотворчим органом відсутньої норми права, необхідність якої обумовлена життям. Засобами подалання прогалин у сфері цивільних правовідносин, а також у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин, є аналогія закону і аналогія права.

Колізії в законодавстві – це юридичне протиріччя, за якого існує декілька законодавчих положень, що регулюють одні й ті самі правовідносини, передбачаючи при цьому різні юридичні наслідки.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Таким чином, можна зробити такі висновки:

1. Погалина в праві – це відсутність, або неповнота правових норм, необхідних для ефективного регулювання суспільних відносин. Основним способом заповнення прогалини в праві є видання компетентним нормотворчим органом відсутньої норми права, необхідність якої обумовлена життям. Засобами подалання прогалин у сфері цивільних правовідносин, а також у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин, є аналогія закону і аналогія права.

2. Колізії в законодавстві – це юридичне протиріччя, за якого існує декілька законодавчих положень, що регулюють одні й ті самі правовідносини, передбачаючи при цьому різні юридичні наслідки.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Вивчення питань цієї лекції передбачає опанування слухачами об'єктивних і суб'єктивних чинників, які заважають досягненню максимальної

ефективності правозастосування. Як відомо, знаючи причини недоліків, їх можна усунути (подолати). Тому особливу увагу слід зосередити на встановленні причин існування колізій, прогалин в законодавстві, проблем в діяльності щодо застосування норм права. Лише отримавши теоретичні знання з окресленої проблематики, можна виробити вміння і навички щодо їх усунення чи недопущення.

ТЕМА № 8. ПОМИЛКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ
(2 години)

ПЛАН

1. Правозастосовна помилка: поняття і дефініція..... 108
2. Види правозастосовних помилок..... 116

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права / Учебник. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
2. Богдановская И.Ю. Прецедентное право. – М., 1993.
3. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 608 с.
4. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве. – М., 1976.
5. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ). – М., 1992.
6. Гончаров В.Б., Кожевников В.В. Проблема усмотрения правоприменяющего субъекта в правоохранительной сфере // Государство и право. – 2001. – №3.
7. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
8. Кузнецова О.А. Пороки правовой нормы: «диагностика» и предупреждение // Журнал российского права. – 2005. – № 3. – С. 127-133.
9. Мурсалимов К.Р. Правоприменительные ошибки. Проблемы теории. Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. – Нижний Новгород, 2000. – 182 с.
10. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с.
11. Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань, 1989.
12. Эффективность правовых норм / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.И. Никитинского, И.С. Самощенко, В.В. Глазырина. – М.: Юридическая литература, 1980. – 280 с.

13. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов. М. Издание Бр. Башмаковых. 1913.
14. Ильин И.А. Теория права и государства. – М.: Издательство «Зерцало», 2003.
15. Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1983.
16. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов. (Вопросы теории). – Казань: Издательство Казанского университета, 1975.
17. Тимохов Ю.А. Иностранное право в судебной практике. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 123.
18. Эйхельман О. Заметки о международных трактатах и международном частном праве. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – С. 9.
19. Geeroms S. Foreign law in civil litigation. A comparative and functional analysis. – Oxford: University Press, 2004. – P. 282.
20. Бирюков П.Н., Понедельченко Н.М. Еще раз о международном частном праве // Международное публичное и частное право. – № 3 (24). – 2005. – С. 31.
21. Bagan-Kurluta K. Prawo prywatne międzynarodowe. 2 wydanie. – Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2006. – P.
22. Яблочков Т.М. Курс международного гражданского процессуального права. – Ярославль: Типография Губернского Правления, 1909. – С. 29.
23. Вандышев В.В., Дернова Д.В. Гражданский процесс. Курс лекций. – СПб.: Питер, 2001. – С. 399.
24. Постанова судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2003 р. // Юридическая практика. – № 29 (291). – 22 июня 2003 г. – С. 21.
25. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 2-20/9556-2005 // www.arbitr.gov.ua

25. Рішення Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2003 р. // <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=263&d=629>
26. Fentiman R. *Foreign Law in English Courts*. – Oxford: University Press, 1998. – P. 283, 303.
27. Тимохов Ю.А. *Иностранное право в судебной практике*. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 123.
28. Эйхельман О. *Заметки о международных трактатах и международном частном праве*. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – С. 9.
29. Geeroms S. *Foreign law in civil litigation. A comparative and functional analysis*. – Oxford: University Press, 2004. – P. 282.
30. Бирюков П.Н., Понедельченко Н.М. Еще раз о международном частном праве // *Международное публичное и частное право*. – № 3 (24). – 2005. – С. 31.
- Bagan-Kurluta K. *Prawo prywatne międzynarodowe. 2 wydanie*. – Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2006. – P. 108.
31. Яблочков Т.М. *Курс международного гражданского процессуального права*. – Ярославль: Типография Губернского Правления, 1909. – С. 29.
32. Вандышев В.В., Дернова Д.В. *Гражданский процесс. Курс лекций*. – СПб.: Питер, 2001. – С. 399.
33. Постанова судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2003 р. // *Юридическая практика*. – № 29 (291). – 22 июня 2003 г. – С. 21.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Метою лекції є:

- навчальна: ознайомитися типовими помилками, що виникають в процесі правозастосування та визначити напрями їх подолання;
- практична: здобути навички щодо вирішення проблем правозастосування, а також вміння передбачати можливі труднощі, недоліки правозастосування для їх недопущення;
- виховна: формування переконання про необхідність активної правомірної поведінки як основи існування соціально корисних правових відносин.

ВСТУП

Демократична трансформація суспільства зумовлює докорінну зміну законодавства. Цей процес супроводжується помилками між законодавчими актами, їх нормами, що є причиною деформації праворозуміння і формування неадекватної суспільним потребам правової свідомості, культури і поведінки.

Дослідження цієї проблеми має суттєве: теоретичне значення, оскільки дозволяє досконаліше пізнати наукові погляди на поняття "законодавство", глибше зрозуміти поняття і зміст помилок у законодавстві України, причини їх виникнення; прикладний характер, оскільки є нагальна практична потреба класифікації помилок у законодавстві, визначення шляхів їх подолання.

Результати цього аналізу дозволяють виявити недоліки в правотворчій діяльності і накреслити шляхи її удосконалення з тим, щоб усунути суперечливі підходи до вирішення суспільно значущих проблем в економічній, правовій, політичній та культурній сферах життя.

У свою чергу ефективність реалізації норм права залежить від якості правозастосування. Сучасна українська юридична практика свідчить про те, що з боку органів правозастосування допускається значна кількість порушень

законності, серед яких основну масу складають правозастосовні помилки. Це негативно впливає на авторитет здійснюючих владні повноваженні органів і посадових осіб. Неякісна робота суб'єкта, що застосовує право, створює у громадян невірне уявлення про спрямованість його діяльності, і найголовніше – в результаті допущення правозастосовних помилок порушуються права, свободи, законні інтереси особи.

В зв'язку з цим першорядне значення набуває виявлення природи, видів, причин і умов прийняття помилкових правозастосовних рішень, а також визначення основних шляхів їх подолання.

1. ПРАВОЗАСТОСОВНА ПОМИЛКА: ПОНЯТТЯ І ДЕФІНІЦІЯ

Одразу зазначимо, що аналіз юридичної літератури дозволяє виділити три основні підходи до розуміння правозастосовної помилки.

1) правозастосовна помилка характеризується як об'єктивно протиправне діяння. Таке розуміння ґрунтується на визначенні поняття юридичної помилки. Остання характеризується як негативне соціально-правове відхилення, дефект (погрішність) в професійній юридичній діяльності, що є результатом невинної дії (бездіяльності) суб'єкта або учасника професійної юридичної діяльності, не досягаюче цілей правового регулювання і вимагаючи застосування певних заходів соціально-правового захисту. При такому підході правозастосовна (юридична) помилка чітко відмежовується від правопорушення, і критерієм цього є суб'єктивна сторона діяння. Правозастосовна помилка – невинне діяння, що виникає в результаті добросовісної помилки суб'єкта правозастосування, а правопорушення завжди припускає винуватість особи.

При здійсненні правозастосовної (юридичної) помилки суб'єкт не усвідомлює суспільну небезпеку свого діяння, не передбачає настання негативних наслідків. Прихильником цього підходу є основоположник теорії правотворчих помилок В.М. Баранов. Зокрема, він відзначає, що правотворча помилка – це офіційно реалізована добросовісна помилка, результат

неправильних дій нормотворчого органу, порушуючих загальні принципи або конкретні норми права, що не відповідають рівню і закономірностям державно-необхідного розвитку регульованої діяльності і зумовлюючих шляхом видання такої норми несприятливі соціальні і юридичні наслідки¹.

2) правозастосовна помилка розуміється і як результат добросовісної помилки і як результат допущеної необережності, цієї точки зору дотримуються Н.Н. Вопленко, Т.Р. Кенжетаєв і інші². При такому підході виділяється вибачна і невибачна помилка. Вибачна (або добросовісна) помилка означає, що особа при найуважнішому і добросовіснішому відношенні до справи не могла уникнути цієї помилки і що, отже, ця помилка не може бути поставлена йому в вину. При невибачній (або кримінальній) помилці суб'єкт при уважному відношенні до справи міг цієї помилки не допустити. Відмінність між вказаними видами правозастосовної помилки слід проводити по суб'єктивній стороні діяння. При вибачній помилці вина відсутня, при кримінальній – вина у формі необережності. Таким чином, при даному підході поняття правозастосовної помилки трактується ширше, ніж при першому. Помилка може бути як об'єктивно протиправним діянням, так і необережне правопорушенням.

3) „Широкі” розуміння правозастосовної помилки. Остання розуміється як будь-який відступ від вимог норм права, незалежно від вини особи. Прихильники цього підходу не заперечують ненавмисні помилки, але включають в число помилок і умисні правопорушення. Зокрема, Ю.В. Голик, О.В. Орлова відзначають, що будь-який злочин є помилка³. Спірну позицію займає В.В. Руських. Помилкою суб'єкта правозастосування він вважає „...і правопорушення в процесі правозастосування (провина і злочини) і ненавмисні дії, що є відступами від розпоряджень норм права”⁴. Слідуючи логіці В.В.

¹ Баранов В.М. Истинность норм советского права. – Саратов, 1989. – С. 357.

² Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов, 1983. – С. 25.; Кенжетаев Т.Р. Юридическая квалификация ошибки работника // Советское государство и право. – 1988. – № 8.

³ Голик Ю.В., Орлова О.В. Теория ошибок: уголовно-правовое и криминологическое значение // Актуальные проблемы борьбы с преступностью. – Свердловск, 1989. – С. 45.

⁴ Руських В.В. Правоприменительные ошибки сотрудников органов внутренних дел. Дис. ...канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 1998. – С. 21.

Руських, виходить, що ненавмисні дії, що є відступами від розпоряджень норм права, не можуть бути правопорушеннями. Але це невірно. Ненавмисні дії включають як невинні дії, так і вчинені по необережності. Окрім цього, автор, чомусь, розглядає тільки дію без наміру, хоча цілком можливо допустити ненавмисну бездіяльність, що являє собою відступ від розпоряджень норм права.

Основною відмінністю цього підходу від вказаних вище є включення в коло правозастосовних помилок умисних правопорушень. Але доводи, що приводяться, про існування умисних правозастосовних помилок недостатньо аргументовані. Помилку пропонується оцінювати виключно через об'єктивні зовнішні ознаки. А суб'єктивне відношення суб'єкта правозастосування до ухвалюваних ним рішень має нібито значення лише для з'ясування питання про характер і розмір відповідальності за порушення законності, але ніяк не впливає на визнання того або іншого діяння помилкою.

Подібна характеристика правозастосовної помилки є односторонньою. Це виявляється а тому, що під помилкою розуміється лише результат діяння, помилка прирівнюється до акту застосування права. Розумовий же процес, чомусь, не враховується при розкритті змісту предмету дослідження. З нашої точки зору, помилку суб'єкта правозастосування слід розглядати не тільки як щось об'єктивне, але і як неправильну оцінку яких-небудь фактів, невірна думка. Таким чином, правозастосовна помилка - категорія суб'єктивно-об'єктивна. Без урахування взаємозв'язку суб'єктивного і об'єктивного елементів неможливо достатньо повно і правильно охарактеризувати досліджуване явище. Суб'єктивна сторона помилки полягає в неадекватному, неправильному відображенні об'єктивної дійсності (як юридичної основи справи, так і фактичних обставин). Іншими словами, суб'єктивна складова правозастосовної помилки є не чим іншим як помилкою. Упущення зумовлює помилку, яка, в свою чергу, не може виникнути без упущення. Слід зазначити, що така залежність між упущенням і помилкою є вагомим аргументом проти думки про існування умисних помилок з боку суб'єкта правозастосування. На

нашу думку, так звані „умисні” правозастосовні помилки є не що інше, як завуальовані навмисні, прораховані правопорушення, здійснення яких ніяк не обумовлене помилкою суб’єкта правозастосування, а значить ні про яку помилку і мову бути не може. Але слід визнати, що в практичній діяльності буває дуже складно знайти намір суб’єкта правозастосування, особливо, якщо правопорушення що не є помилкою прагнуть видати за таку.

Невід’ємною ознакою правозастосовної помилки є відсутність наміру в діях суб’єкта застосування права. Суб’єкт правозастосування діє в суспільно корисних цілях, іншої мети у разі здійснення помилки у нього немає, що визначає відсутність байдужості, байдужості і бажання заподіяти шкоду. Тому помилка виключає вину у формі наміру і може вчинитися лише по необережності або унаслідок добросовісної помилки. Н.Н. Вопленко обмежився визначенням помилки як „результату неправильної дії, що не досягає поставленої мети”¹. У визначенні правозастосовної помилки він також не враховує суб’єктивну сторону помилки, від чого поняття правозастосовної помилки, дане Н.Н. Вопленко, на нашу думку, є неповним і неточним.

Однією з основних ознак правозастосовної помилки є те, що вона можлива лише при цілеспрямованій діяльності. Суб’єкт в процесі правозастосування прагне одержати результат, який вже на початку цього процесу був в його уявленні. Якщо ж суб’єкт правозастосування не уявляє собі мети своєї діяльності, то вельми проблематично вести мову про помилку як про явище.

І, нарешті, істотна ознака аналізованого поняття полягає в тому, що будь-якій помилці відповідають певні засоби її усунення. Неточності, що допускаються в правозастосовній діяльності, можуть ліквідуватися тільки правовими засобами. Правозастосовні помилки усуваються різними засобами правового захисту (шляхом відміни помилкового акту, відновлення порушеного

¹ Вопленко Н.Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 39.

права і ін.), які направлені, на забезпечення законного здійснення правозастосування.

Трохи інакше склад істотних ознак суб'єкт правозастосовних помилок представляє Н.Н. Вопленко. На його думку, їх констатація відноситься до компетенції самого суб'єкта помилки або вищестоящого суб'єкта правозастосування, наділеного контрольно-наглядовими повноваженнями. Вся решта суб'єктів має право лише сприяти її виявленню і усуненню¹.

З таким твердженням важко згодитися, оскільки автор ототожнює встановлення і ліквідацію помилок. Встановлювати неточності правозастосування може будь-яка людина, будь-який суб'єкт права. Заборонити людям оцінювати правозастосовні акти і визнавати ті або інші з них за помилкові не можна. Закон регулює тільки коло осіб, які можуть оскаржити невірні рішення, ставити питання про усунення помилок. Ліквідувати помилкові акти можуть спеціальні суб'єкти права, що володіють контрольно-наглядовими повноваженнями.

Таким чином, поняття правозастосовної помилки включає наступні істотні ознаки:

а) помилками є неточності, що свідчать про недотримання цільових установок правозастосування;

б) помилки вчиняють суб'єкти правозастосовної діяльності, уповноважені розглядати і вирішувати справи;

в) помилки мають ненавмисний характер;

г) вони є порушеннями вимог закону, що визначає порядок правозастосовної діяльності;

д) помилки усуваються юридичними засобами, які реалізуються в певному порядку.

Отже, на нашу думку, правозастосовна помилка є результат неправильної владно організуючої діяльності суб'єкта правозастосування, що суперечить нормам права, допущений через невиконання необхідного комплексу умов для

¹ Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов, 1983. – С. 126.

досягнення істинної мети, унаслідок добросовісної помилки або необережності, що мала місце, який кваліфікується як помилковий компетентним органом.

Правозастосовна помилка може виникнути як в результаті добросовісної помилки, так і необережної поведінки. Але слід зазначити, що помилка, вчинена по легковажності, зустрічається не так часто, на відміну від помилки, допущеної по недбалості. Перша може виникнути лише у випадках, пов'язаних правозастосовним ризиком. Це пояснюється тим, що тільки в ризиковій ситуації суб'єкт правозастосування свідомо допускати можливість заподіяння шкоди. В зв'язку з цим певний інтерес являє питання про правозастосовний ризик.

Взагалі, поняття ризику характеризується як „діяльність по реалізації вибраного в умовах невизначеності рішення, що враховує вірогідність успіху, невдачі, і відхилення від вибраної мети”¹. Ризик – це правомірне створення суб'єктом небезпеки в суспільно корисних цілях при неможливості досягти їх іншим шляхом. Подібно помилці, тут відсутнє бажання заподіяти шкоду².

Ризик супроводжує багато видів професійної діяльності, наприклад, професію водолаза, лікаря, шахтаря і ін. Відповідно, виділяються різні вила професійного ризику — медичний, господарський.

Правозастосування, будучи різновидом професійного діяльності, також припускає наявність в ньому ризику, що дає підставу виділити такий різновид професійного ризику, як правозастосовний ризик. Останній є „направленою на забезпечення особистої, майнової безпеки громадян, суспільної, державної безпеки, інших соціально значущих цілей діяльність суб'єкта правозастосування при неминучому виборі альтернатив в умовах, коли можливий результат такого вибору характеризується невизначеністю, а сама вона припускає правомірне створення небезпеки охоронюваним законом інтересам з метою запобігти спричиненню більшої шкоди”³.

¹ Альгин А.П. Новаторство, инициатива, риск. – Л., 1987. – С. 11.

² Малин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М., 1985. – С. 164.

³ Мамчун В.В. Риск в правоприменительной деятельности // Нижегородские юридические записки. – Вып. 3. – Н.Новгород, 1997. – С. 77.

Слід згодитися з Д.І. Бедняковим у тому, що, кажучи про співвідношення правозастосовної помилки і правозастосовного ризику, необхідно чітко представляти різницю між цими поняттями. „Якщо помилка — результат упущення щодо підстав для ухвалення рішення, то ризик характеризується тим, що суб'єкт правозастосування усвідомлює недостатність інформації і враховує можливість негативного результату, проте, не дивлячись на це, ухвалює рішення.

Такі рішення, якщо вони по закону не вимагають обґрунтування сукупністю доказів, не можна вважати помилковими, навіть якщо вони не привели до позитивного результату. На них не можна поширювати наслідки помилкового рішення”¹.

Основоположною ознакою, за допомогою якого законодавець розмежує правомірний ризик від правопорушення, є вина. Вина характеризує інтелектуально-вольову сторону правопорушення, а її наявність служить підставою для юридичної відповідальності. У свою чергу, інтелектуально-вольові моменти властиві і правозастосовному ризику, проте в даному випадку, виступаючи соціально-політичною відповідальністю, вони є підставою для звільнення від юридичної відповідальності. При визначенні суті вини і ризику ми виходимо з діалектичного розуміння цієї категорії. Суть явища у філософії в найзагальнішому вигляді, визначається як „значення даної речі, те, що вона є сама по собі, на відміну від інших речей і на відміну від мінливих станів речі під впливом тих або інших обставин”². Суть виражає необхідні, стійкі, закономірні внутрішні зв'язки предмету³.

Під суттю вини в кримінальному праві (на нашу думку поняття вини найдетальніше розроблене наукою кримінального права), розуміється усвідомлення особою суспільної небезпеки і протиправності вчинюваних дій (бездіяльності). З певної точкою зору, ризик, так само як і вину, можна

¹ Бедняков Д.И. Вопросы перестройки в уголовном судопроизводстве // Советское государство и право. – 1987. – № 12. – С. 62.

² Философский словарь. – М., 1987. – С. 469.

³ Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 665.

розглядати як психічне відношення особи до своїх дій і її наслідків. Це психічне відношення особи так само включає інтелектуальні і вольові компоненти.

Вина в теорії права розглядається як категорія суб'єктивна, характеризуюча внутрішню сторону правопорушення, а ризик категорія суб'єктивно-об'єктивна. До суб'єктивних елементів ризику відносять вибір альтернатив і розрахунок їх вірогідності, до об'єктивних — вірогідність настання або не настання подій. Складність визначення сутності ризику до певної міри обумовлена детермінованістю суб'єктивного і об'єктивного, з неможливістю цілісного уявлення про явище при роздільному розгляді його елементів. Тому питання про суть ризику необхідно розглядати в єдності його суб'єктивних і об'єктивних елементів.

І вина, і ризик, в свою чергу пов'язані з свободою волі, яка в обох випадках виявляється в свободі вибору варіанту поведінки. Зовнішнім проявом свободи волі виступає свобода поведінки. Стрижнем останньої ж є те, що людина вчиняє те або інше діяння на основі розуму, усвідомлюючи його фактичну, соціальну і юридичну характеристику. В процесі правозастосування суб'єкт ухвалює рішення, тим самим, реалізуючи свободу волі в свободі вибору, в свободі поведінки. З точки зору права, це вибір може бути як правомірним, так і протиправним. Проте і те, і інше, є прояв свободи волі.

Витоки сучасного розуміння свободи волі лежать у філософії Гегеля. Саме Гегель пов'язав свободу з необхідністю, н в його розумінні свобода зводиться до пізнання необхідності: „Звичайно, необхідність як така ще не є свобода, але свобода, має своєю передумовою необхідність і містить її як зняту”, На його думку, моральна людина усвідомлює зміст своєї діяльності, і що завдяки лише цьому, вона стає дійсною і змістовною свободою на відміну від свавілля¹. У цьому моральному усвідомленні і криється, на нашу думку, одна з відмінностей вини, як суб'єктивного елементу складу правопорушення у

¹ Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1. Наука логики. – М., 1974. – С. 337.

разі помилки, і усвідомленого вибору з урахуванням невизначеності, при ризику.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, правозастосовна помилка – це результат неправильної владно організуючої діяльності суб'єкта правозастосування, що суперечить нормам права, допущений через невиконання необхідного комплексу умов для досягнення істинної мети, унаслідок добросовісної помилки або необережності, що мала місце, який кваліфікується як помилковий компетентним органом.

Правозастосовна помилка має такі ознаки:

а) помилками є неточності, що свідчать про недотримання цільових установок правозастосування;

б) помилки вчиняють суб'єкти правозастосовної діяльності, уповноважені розглядати і вирішувати справи;

в) помилки мають ненавмисний характер;

г) вони є порушеннями вимог закону, що визначає порядок правозастосовної діяльності;

д) помилки усуваються юридичними засобами, які реалізуються в певному

2. ВИДИ ПРАВОЗАСТОСОВНИХ ПОМИЛОК

Загальновідомо, що явища природи і соціальної дійсності можна розділяти на групи — класифікувати. Будь-яка класифікація є певне узагальнення і як така вона, з одного боку, показує близькість, схожість, єдність і спільність чогось, а з іншою — підкреслює відмінність цього єдиного від інших явищ або властивостей, граней, сторін цих явищ. Як певне узагальнення класифікація певною мірою може поглиблювати наші уявлення про явище, розкривати його нові аспекти і властивості. В той же час, будь-яка

класифікація, як формалізація явищ зменшує можливість пізнання його інших сторін, сторін не пов'язаних з даною класифікацією.

Класифікація, будучи певним узагальненням, одночасно і виокремлює, виділяє щось із загального зв'язку і взаємодії. Щоб пізнати явище в цілому, потрібно пізнати його окремі аспекти, поки вони нам невідомі, неможливо навести і загальну картину явища.

Взагалі, будь-яка класифікація явищ не самоціль, а поклик теорії і практики. Вона з одного боку обмежує, а з іншого розширює наші уявлення про явища, розкриває їх нові характеристики, зрізи, площини, відзначає особливості і специфіку, визначає місце і значущість явищ в загальному взаємозв'язку завдяки прояву їх якісних властивостей в колі однотипних явищ і співвідношенню їх з явищами іншої властивості і роду.

Класифікація явищ може бути здійснена різним шляхом і на основі різних ознак. Це ж торкається і класифікації обставин, що визначають межі суб'єктивного ставлення. Можна, наприклад, класифікувати ці обставини на основі сукупності ознак, а можна на основі однієї ознаки. Можна здійснювати класифікацію на базі основних або додаткових ознак, істотних і неістотних, постійних і змінних ознак і т.д. Головне, щоб класифікація поглиблювала наші уявлення про предмет дослідження і служила інтересам практики.

Дотепер в юридичній літературі не має досить повної розробки питання про класифікацію правозастосовних помилок на рівні загальної теорії права. Перша і поки єдина спроба вирішення цієї проблеми зроблена Н.Н. Вопленко¹. Зокрема, він виділяє помилки в пізнанні (пізнавальні), в оцінці фактичних обставин справи (оцінні або кваліфікаційні) і помилки юридично значущої діяльності. На думку автора, така градація пов'язана з тим, що пізнання, оцінка і діяльність логічно розкривають процес застосування права, показують їхні найважливіші ступені. Залежно від ступеня пізнання і усунення правозастосовні помилки можуть бути встановленими і неустановленими

¹ Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов, 1983. – С. 128-133.

(латентними), спірними і безспірними. Можливий також розподіл правозастосовних помилок на повні і часткові.

Окрім перерахованих, Н.Н. Вопленко називає, але не характеризує такі види правозастосовних помилок як поширені (типові) і непоширені (атипові); одиничні і комплексні; помилки в покаранні, в заохоченні, в констатації юридично значущого факту; помилки, що виділяються залежно від галузі права і видів юридичної відповідальності.

Кожна з приведених класифікацій розкриває певний аспект поняття правозастосовної помилки, збагатить нас знаннями про деякі прояви цього феномена. Розширити і поглибити його розуміння, з нашої точки зору, дозволять наступні види правозастосовної помилки.

Вимушена і випадкова помилка. Такий розподіл викликаний наявністю в правозастосовній практиці ситуацій, при яких високий ступінь вірогідності допущення помилки або при яких здійснення такої неминуче. У основі цієї класифікації лежать два критерії.

По-перше, це *наявність зовнішніх обставин, сприяючих здійсненню помилки або неминуче її спричиняючих*. Існує два види зовнішніх обставин. Одні — зовнішні взагалі по відношенню до суб'єкта правозастосування (такими можуть бути велика службова завантаженість, відсутність стабільної юридичної практики суб'єкта правозастосування, протидія зацікавлених осіб, відсутність спеціалізації в роботі, суперечності в законодавстві тощо). Інші — це ті, що хоча і знаходиться у сфері свідомості суб'єкта правозастосування, але є зовнішніми по відношенню до здійснюваної їм службової діяльності. Це, що йдуть в розріз з метою останньої, інтереси, пристрасті, прагнення і т.п. Треба відзначити, що не всяка захопленість, не будь-яка зацікавленість, пристрасть мають негативне значення, а тільки ті, які йдуть в розріз з виконанням завдань, що стоять перед суб'єктом правозастосування. Це породжує психологічну „роздвоєність” суб'єкта, бо в ньому існують одночасно протилежні за спрямованістю інтереси, думки і т.п.

По-друге, *вплив цих обставин на здійснення помилки*.

Якщо обидва критерії мають місце при виникненні помилки, то остання буде вимушеною. Вплив вищеназваних зовнішніх обставин на здійснення помилки і обумовлюють вимушеність. В рамках цього виду можливе виділення вимушено-неминучої і вимушено-суб'єктивної помилки.

Вимушено-неминуча виникає, коли особа, що застосовувала право, поставлена в „тупикову” ситуацію. Прикладом останньої є неузгодженість законодавства, його колізії. Суб'єкт правозастосування припускається помилки, входячи в суперечність з одним із законів. Даний приклад свідчить про те, що вимушено-неминуча помилка виникає через обставини, що її спеціально провокують. Подібного роду помилки є найбільш суспільно небезпечними, тому що вони підривають авторитет держави не тільки в очах тих, відносно кого застосовується.

Під впливом умов, при яких висока вірогідність допущення помилки, скоюються вимушено-суб'єктивні помилки. На відміну від вимушено-неминучих помилок, вони можуть і не відбутися. Вони скоюються з вини суб'єкта правозастосування через суб'єктивні причини (такими є неправильний вибір і тлумачення норм матеріального і процесуального права при кваліфікації суспільних явищ; недосягнення істини при дослідженні фактичних обставин справи; винесення рішення, що суперечить фактичній або правовій основі даної справи), в основі яких лежать внутрішні обставини, що полягають в схильності суб'єкта правозастосування до помилки, тобто наявності прив'язаних до певних умов, ситуацій дій.

Найбільш характерні для сьогоденної правозастосовної практики саме вимушено-суб'єктивні помилки. Такими є практично будь-які ненавмисні порушення законності з боку суб'єкту правозастосування, тому що свою діяльність він здійснює постійно в умовах, що сприяють здійсненню подібного роду протиправних діянь.

Випадкова помилка має місце, коли відсутній один з критеріїв класифікації. Якщо немає зовнішніх обставин, сприяючих здійсненню помилки, природно, не може виникнути і друга умова. Окрім цього, цілком можливо, що

суб'єкт правозастосування припускається помилки при наявності таких обставин, але без їх впливу. Таким чином, випадкова помилка виникає незалежно від сприяючої цьому ситуації.

В рамках цього вигляду можливе виділення випадково-неминучої і випадково-суб'єктивної помилки. До випадково-неминучих відносяться помилки, скоювані унаслідок добросовісної помилки суб'єкта правозастосування. При найуважнішому і добросовісному відношенні до справи він не міг уникнути помилки. Він не міг і не повинен передбачати настання негативних наслідків свого діяння¹. Вина суб'єкта правозастосування відсутня. Помилка скоюється через об'єктивні обставини, що не передбачаються. Прикладом подібної ситуації може бути надання особі, що застосовує право, неправильної інформації, яку останній не міг і не повинен перевіряти. В результаті використання цієї інформації суб'єкт правозастосування припускається помилки.

Випадково-суб'єктивні помилки виникають унаслідок внутрішніх суб'єктивних причин, вказаних вище, при характеристиці вимушено-суб'єктивних помилок. На відміну від останніх, випадково-суб'єктивні помилки виникають за відсутності зовнішніх обставин, сприяючих появі помилок, або за наявності таких, але без їх впливу. Виникнення помилки залежить тільки від випадкових особових якостей суб'єкта правозастосування.

Виділення випадково-суб'єктивних помилок ідеалізує діяльність суб'єкта правозастосування. Насправді таких помилок практично немає. Завжди буде хоч одна зовнішня обставина, сприяюча здійсненню помилки. Проте, необхідно прагнути звужити коло чинників, що впливають на виникнення останньої. І мінімальна кількість таких обставин лежить в основі появи випадково-суб'єктивних помилок, наявність або відсутність яких залежить лише від професіоналізму суб'єкта правозастосування.

Не менше практичне і теоретичне значення має наступна класифікація. Правозастосовні помилки можна розділяти в залежності тому, по вині кого з

¹ Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж, 1974. – С. 212.

суб'єктів реалізації права вона виникла. Виділяються помилки, скоювані з **вини суб'єкта** правозастосовної діяльності, і помилки, що виникають з **вини учасників** правозастосування. Вищенаведені види помилок безпосередньо пов'язані з діяльністю суб'єкта правозастосування і деякі з них характеризуються виною останнього. Тому докладніше зупинимося на помилках, що виникають з вини інших осіб, що беруть участь в правозастосуванні. Так, багатьох помилки при кваліфікації злочинів (та і інших правопорушень) припускається через лжесвідчення. Суспільна небезпека останнього визначається тим, що цей злочин перешкоджає досягненню об'єктивної істини і справедливому розгляду справ судами. Так, Мурсалімов К.Р. вказує, що „шкідливі наслідки по вивчених справах про лжесвідчення виразилися :

1) у розслідуванні кримінальних справ понад встановлені терміни попереднього розслідування (понад 25%) і в розгляді судами справ (42%) через 3-4 місяці з моменту їх порушення, що порушує *принцип швидкого розслідування*;

2) у необґрунтованому порушенні кримінальної справи, притягненні до кримінальної відповідальності, арешті або віддання під суд (7%);

3) у засудженні невинного і посиленні відповідальності, призначенні несправедливого, надмірно суворого покарання (4%);

4) у необґрунтованому пом'якшенні вини, призначенні невідповідно м'якого покарання (5%);

5) у виправданні винного (6%);

6) у поверненні справи на дослідження або новий судовий розгляд (4%).

Встановлено, що тяжчі наслідки спричиняє активна брехня, ніж пасивна. Більш ніж 50% випадків активної брехні спричинили помилкові рішення судів або органів попереднього розслідування. Пасивна ж брехня в більшості

випадків просто викликає певні утруднення в судочинстві і встановленні істини, але не спричиняє за собою помилкових рішень¹.

Специфічним різновидом лжесвідчення є самообмова в процесі розслідування або судового розгляду. Самообмова — це явно помилкові свідчення особи, в яких воно визнає себе винною в здійсненні злочинів, не будучи такою. Про те, що самообмова має місце, підтверджує судова практика. Вивчення причин судових помилок ученими, показує, що досить поширеним джерелом таких помилок є самообмова „обвинувачених”².

Можливе виділення **типових** і **атипових** правозастосовних помилок. А.В. Наумов вважає типовими помилки, що мають «повторюваний характер»³

При цьому ступінь повторюваності помилок можна визначати на різних рівнях: стосовно конкретного підрозділу, міста (району), регіону (суб'єкту федерації), країни в цілому. Подібний розподіл, на наш погляд, важливий для встановлення причин конкретних правозастосовних помилок і вибору засобів, способів їх усунення.

Однак, однієї вищезгаданої ознаки для з'ясування типовості помилки недостатньо. Другим критерієм для встановлення типовості помилок є їх кількість. Якщо, наприклад, одним суддею або навіть в одному районному суді декількома суддями допущені аналогічні помилки в кваліфікації однієї і тієї ж ознаки складу, то це ще не означає типовості помилок. Їх походження може пояснюватися нехарактерними причинами. Декілька помилок типовими назвати не можна, їх повинно бути, принаймні, більше п'яти. Розуміється, кількісний критерій ще потребує подальшого уточнення.

Із приведених міркувань видно, що необхідний і третій критерій типових правозастосовних помилок: їх поширеність, виявлення в діяльності різних правозастосовних органів, хоча б декількох. Таке положення вже свідчить про

¹ Мурсалимов К.Р. Правоприменительные ошибки. Проблемы теории. – Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. – Нижний Новгород, 2000. – С. 51

² Фельдблюм В.С. Уголовная ответственность за заведомо ложное показание. Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. – М., 1972. – С. 54.

³ Наумов А.В. Характеристика типичных ошибок в применении уголовного закона // Советская юстиция. – 1973. – № 15. – С. 13.

те, що є деякі загальні умови для їх прояву. Питання про те, чи є помилки, що допускаються суб'єктом правозастосування, наприклад декількох областей (суб'єктів федерації), типовими, на нашу думку, належить розглядати залежно від того, чи про одну ознаку аналогічних справ йде мова. Та обставина, що дані справи можуть в чомусь розрізнятися, значення не має. Важливо лише, щоб помилкове тлумачення відносилось до однієї аналогічної ознаки, яка має однаковий зміст.

Нарешті, останньою ознакою *типових* правозастосовних помилок є їх повторюваність протягом скільки-небудь тривалого відрізка часу, наприклад, протягом півроку, року і більше в діяльності різних правозастосовних органів. При цьому невеликі коливання рівня тих або інших помилок значення не мають для того, щоб вважати їх типовими, раптові ж скачки вимагають вивчення і виявлення відповідного чинника.

Правозастосовні помилки можуть бути типовими для однієї або декількох областей і майже не зустрічатися в інших. Такі ж явища можуть відбуватися і в правозастосовній практиці державних органів різних республік. Разом з тим, можливо, що випадкові на перший погляд і рідкісні правозастосовні помилки, що допускаються різними органами, в цілому для республіки будуть типовими. Лише конкретно-соціологічні дослідження дозволять з'ясувати наявність характеру типових правозастосовних помилок, даних статистики для цього явно недостатньо.

Латентні правозастосовні помилки. Дані правозастосовної практики свідчать про те, що частина правозастосовних помилок виявляється не відразу, а через більш менш тривалий час. Деякі рішення взагалі залишаються не виявленими.

Термін „латентний” означає прихований, такий, що зовні не проявляється. Чи правомірно стосовно правозастосовних помилок говорити, що вони зовні не виявляються, адже всі необхідні дані для їх виявлення зафіксовані в офіційних документах і, отже, термін латентний певною мірою умовний.

Скритими помилки можна рахувати до тих пір, поки вони не закріплені в правовому акті вищестоящего органу, що встановив їх існування.

Найчастіше латентні помилки зустрічаються в системі правосуддя. Розглянемо їх появу на прикладі судової помилки в кваліфікації діяння. Будь-яка судова помилка починається з невірної кваліфікації діяння в вирок, залишення цієї кваліфікації без зміни при розгляді справи в касаційному або наглядовому порядку, або з не обґрунтованої зміни кваліфікації визначенням або постановленням вищестоящего суду.

У суддів вже в процесі судового засідання може складатися неправильне уявлення про підлягаючу застосуванню тої або іншої правової норми, але поки кваліфікація не виражена у вирок, помилки немає. Цей же момент закріпленої кваліфікації в процесуальному акті відноситься і до діяльності вищестоящої інстанції: поки неправильна кваліфікація не виправлена, судова помилка продовжує існувати.

Судова помилка вважається не виявленою, якщо помилковий вирок вступив в законну силу (не був оскаржений в касаційний термін, опротестований або залишений без зміни судовою колегією вищестоящего суду). Ця позиція витікає з тієї важливої процесуальної ролі, яка покладена на касаційні інстанції.

Таким чином, всяка латентна судова помилка кваліфікації розкривається тільки судом наглядової інстанції (за винятком випадків, коли через довгий час касаційна інстанція відновлює термін на оскарження вироку).

Залежно від *видової приналежності вживаних норм* слід виділяти **матеріальні і процесуальні правозастосовні помилки**. На практиці мають місце помилки, які витікають з неправильної оцінки доказів, неповнота пізнання фактичних обставин унаслідок порушення принципу об'єктивності, повнота або всесторонності дослідження справи.

Існує принципова різниця між матеріальними і процесуальними помилками, полягаюча у тому, що при перших фактичні обставини справи не змінюються, змінюється лише їх правова оцінка, при других - унаслідок іншої

оцінки доказів змінюється уявлення суб'єкта правозастосування про фактичні обставини.

Помилки, витікаючі з оцінки доказів, відносяться до процесуальних, оскільки вони викликані порушенням вимог процесуальних норм. Процесуальний закон є зведенням правил, що забезпечують доброякісне пізнання подій, що мали місце. Наприклад, порушення встановлених законом правил збирання і оцінки доказів веде до необхідності повернення справи на новий судовий розгляд або додаткове розслідування, а в певних випадках до зміни кваліфікації злочину.

В рамках цієї класифікації можна провести конкретніше розділення *по галузях права*: кримінально-правові і карно-процесуальні помилки суб'єкта правозастосування, цивільно-правові і цивільно-процесуальні і т. д.

Отже, існують різні критерії виділення правозастосовних помилок і всі вони доповнюють наші знання про такі помилки.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Будь-яка класифікація є певне узагальнення і як така вона, з одного боку, показує близькість, схожість, єдність і спільність чогось, а з іншою — підкреслює відмінність цього єдиного від інших явищ або властивостей, граней, сторін цих явищ. Як певне узагальнення класифікація певною мірою може поглиблювати наші уявлення про явище, розкривати його нові аспекти і властивості.

Можна виділити такі види правозастосовних помилок:

- вимушена і випадкова помилки;
- вчинювані з вини суб'єкта правозастосовної діяльності, і помилки, що виникають з вини учасників правозастосування;
- типові і атипові;
- матеріальні і процесуальні;
- латентні правозастосовні помилки.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Таким чином, розглянувши питання помилок правозастосування можна зробити такі висновки:

1. Правозастосовна помилка – це результат неправильної владно організуючої діяльності суб'єкта правозастосування, що суперечить нормам права, допущений через невиконання необхідного комплексу умов для досягнення істинної мети, унаслідок добросовісної помилки або необережності, що мала місце, який кваліфікується як помилковий компетентним органом.

2. Правозастосовна помилка має такі ознаки:

а) помилками є неточності, що свідчать про недотримання цільових установок правозастосування;

б) помилки вчиняють суб'єкти правозастосовної діяльності, уповноважені розглядати і вирішувати справи;

в) помилки мають ненавмисний характер;

г) вони є порушеннями вимог закону, що визначає порядок правозастосовної діяльності;

д) помилки усуваються юридичними засобами, які реалізуються в певному порядку.

3. Можна виділити такі види правозастосовних помилок:

- вимушена і випадкова помилки;
- вчинювані з вини суб'єкта правозастосовної діяльності, і помилки, що виникають з вини учасників правозастосування;
- типові і атипові;
- матеріальні і процесуальні;
- латентні правозастосовні помилки.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Вивчення питань цієї лекції передбачає опанування слухачами об'єктивних і суб'єктивних чинників, які заважають досягненню максимальної

ефективності правозастосування. Як відомо, знаючи причини недоліків, їх можна усунути (подолати). Лише отримавши теоретичні знання з окресленої проблематики, можна виробити вміння і навички щодо їх усунення чи недопущення.

**ТЕМА № 9. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ
МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА
(2 години)**

ПЛАН

1. Європейський Суд з прав людини, як суб'єкт захисту прав українських громадян.....	131
2. Імплементція Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в національну правову систему України.....	145
3. Процесуальні наслідки незастосування та неправильного застосування іноземного права	150

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права / Учебник. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
2. Богдановская И.Ю. Прецедентное право. – М., 1993.
3. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 608 с.
4. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ). – М., 1992.
5. Гончаров В.Б., Кожевников В.В. Проблема усмотрения правоприменяющего субъекта в правоохранительной сфере // Государство и право. – 2001. – №3.
6. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
7. Кінаш Б.С., Солоненко О.М. Проблеми застосування конституційно-правових норм // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 2. - С. 155 - 167.
8. Кузнецова О.А. Пороки правовой нормы: «диагностика» и предупреждение // Журнал российского права. – 2005. – № 3. – С. 127-133.

9. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с.
10. Ильин И.А. Теория права и государства. – М.: Издательство «Зерцало», 2003.
11. Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1983.
12. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов. (Вопросы теории). – Казань: Издательство Казанского университета, 1975.
13. Тимохов Ю.А. Иностранное право в судебной практике. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 123.
14. Эйхельман О. Заметки о международных трактатах и международном частном праве. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – С. 9.
15. Geeroms S. Foreign law in civil litigation. A comparative and functional analysis. – Oxford: University Press, 2004. – P. 282.
16. Бирюков П.Н., Понедельченко Н.М. Еще раз о международном частном праве // Международное публичное и частное право. – № 3 (24). – 2005. – С. 31.
17. Bagan-Kurluta K. Prawo prywatne międzynarodowe. 2 wydanie. – Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2006. – P. 108.
18. Яблочков Т.М. Курс международного гражданского процессуального права. – Ярославль: Типография Губернского Правления, 1909. – С. 29.
19. Вандышев В.В., Дернова Д.В. Гражданский процесс. Курс лекций. – СПб.: Питер, 2001. – С. 399.
20. Постанова судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2003 р. // Юридическая практика. – № 29 (291). – 22 июня 2003 г. – С. 21.
21. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 2-20/9556-2005 // www.arbitr.gov.ua

22. Рішення Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2003 р. // <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=263&d=629>
23. Fentiman R. *Foreign Law in English Courts*. – Oxford: University Press, 1998. – P. 283, 303.
24. Тимохов Ю.А. *Иностранное право в судебной практике*. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 123.
25. Эйхельман О. *Заметки о международных трактатах и международном частном праве*. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – С. 9.
26. Geeroms S. *Foreign law in civil litigation. A comparative and functional analysis*. – Oxford: University Press, 2004. – P. 282.
27. Бирюков П.Н., Понедельченко Н.М. Еще раз о международном частном праве // *Международное публичное и частное право*. – № 3 (24). – 2005. – С. 31.
28. Bagan-Kurluta K. *Prawo prywatne międzynarodowe. 2 wydanie*. – Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2006. – P. 108.
29. Яблочков Т.М. *Курс международного гражданского процессуального права*. – Ярославль: Типография Губернского Правления, 1909. – С. 29.
30. Вандышев В.В., Дернова Д.В. *Гражданский процесс. Курс лекций*. – СПб.: Питер, 2001. – С. 399.
31. Постанова судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2003 р. // *Юридическая практика*. – № 29 (291). – 22 июня 2003 г. – С. 21.
32. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 2-20/9556-2005 // www.arbitr.gov.ua
33. Рішення Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2003 р. // <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=263&d=629>
34. Fentiman R. *Foreign Law in English Courts*. – Oxford: University Press, 1998. – P. 283, 303.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Метою лекції є аналіз, дослідження процесу інтеграції національного судочинства з Європейським судом з захисту прав людини.

ВСТУП

Актуальність теми. Тема даної лекції витікає з державної політики, яка спрямована на адаптацію законодавства України до норм Європейського права в сфері захисту прав людини і громадянина.

Україна, ставши на шлях розвитку та становлення дійсно суверенної та незалежної країни, неухильно орієнтуючись на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичні за своїм змістом і спрямованістю міжнародні стандарти, приступила до формування державних інституцій, місцевого самоврядування, системи національного права.

Основоположними принципами такої держави об'єктивно виступають верховенство Права, першочергова соціальна цінність прав і свобод людини і громадянина. Саме тому ст. 3 Конституції України підкреслює, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

1. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Останнім часом Європейський Суд набув особливої актуальності, що, перш за все, обумовлено розглядом таких гучних справ, як «Луценко проти України» та «Тимошенко проти України». Тема Страсбургського суду все частіше висвітлюється у засобах масової інформації. З кожним роком її актуальність не зменшується, а навпаки зростає. Європейський Суд в наш час став надійним інструментом захисту прав громадян, які втратили надію на

правосуддя в Україні.

Питання звернення, захисту своїх прав та порядку виконання рішень Європейського Суду з прав людини досліджували у своїх працях Н.Севостьянова, С.Головатий, З.Бортновська, Н. Коломієць, В.Рум'янцева.

Невдовзі після завершення другої світової війни, 5 травня 1949 року згідно з Лондонською Угодою, яку підписали 10 європейських країн, було утворено Раду Європи. Роль каталізатора, який підштовхнув європейців до рішення про заснування цієї організації, відіграла відома промова Вінстона Черчіля в університеті Цюриха 19 вересня 1946 року, в якій він закликав до створення «Сполучених Штатів Європи» на зразок США. Основним завданням, яке стояло перед новою міжнародною регіональною організацією, було створення єдиного механізму вирішення загальноєвропейських проблем.

За всі понад 60 років існування Ради Європи укладена її державами-членами Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод вважається одним з головних досягнень цієї організації. Пояснюється це двома обставинами:

По-перше, сторони Конвенції добровільно взяли на себе зобов'язання щодо забезпечення гарантій основних прав і свобод кожної людини, яка знаходиться під їхньою юрисдикцією. При цьому перелік таких прав поступово розширювався шляхом доповнення Конвенції додатковими Протоколами.

По-друге, Конвенцією запроваджено правовий механізм їхнього забезпечення. Таким механізмом слугує спеціально створений для цього, згідно з Розділом II Конвенції, міжнародний орган - Європейський суд з прав людини, заснований у 1959 році у м. Страсбур.

Відповідно до ст.20 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейський Суд з прав людини складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін (на сьогоднішній день їх 47).

Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом.

Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі.

Парламентська асамблея Ради Європи обирає суддів до Європейського суду строком на дев'ять років. Судді не можуть бути переобрані. Суддя може бути звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам буде ухвалена іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

Суд на пленарних засіданнях обирає Голову Суду та одного чи двох заступників Голови Суду строком на три роки.

З квітня 2010 року суддею Європейського суду з прав людини від України є Ганна Юдківська.

Суд приймає рішення виключно групами суддів: у складі Палати, Великої Палати чи Комісії.

а) Палати.

В центрі повсякденної діяльності Страсбурзького суду знаходяться Палати; Європейський Суд створив чотири таких Палати. Кожна Палата складається з семи суддів. Розподіл суддів по різних палатах здійснюється на основі досить складної системи. По-перше, враховується відповідне представництво жінок в кожній палаті; потім також географічне представництво (наприклад, не слід допустити, щоб одна палата складалася лише з суддів північних країн, а інша - лише з суддів - представників країн Середземномор'я). Важливим критерієм є, врешті-решт, робоче завантаження. Судді тих країн, з яких традиційно надходить багато скарг - серед них Франція, Італія, Турція і Польща - повинні, по можливості, бути розподілені по різних палатах.

На чолі кожної палати стоїть голова палати та його заступник.

Кожна скарга передається в ту палату, в якій засідає національний суддя. Поскільки український суддя засідає в четвертій Палаті Європейського Суду, то багато українських справ розглядається цією Палатою.

Лише у виняткових випадках справа передається в якусь іншу палату - внаслідок чого національний суддя переходить в цю іншу палату для розгляду даної справи і там бере співучасть у прийнятті рішення. Основний принцип полягає також в тому, що член суду, який доповідає про справу, як правило, теж належить до тієї палати що й національний суддя. Звичайно, національний суддя і сам може виступити в ролі доповідача справи.

б) Велика Палата, фільтраційна комісія

Суттєвою складовою частиною європейського компромісу під час роботи над 11-м протоколом було створення Великої Палати. На неї покладаються дві функції. З одного боку вона діє як перша інстанція у справах, де розглядаються важливі питання тлумачення (інтерпретації), з іншого боку вона виступає в ролі суду другої інстанції.

Європейський Суд створив дві Великі Палати, кожна з яких складається з 17 суддів; серед них постійно - голова Суду і два його заступники, а також два інших голови Палат. Під час розподілу суддів по окремим Палатам знову ж таки враховуються різні критерії, перш за все, відповідне представництво жінок, а також географічний розподіл. Національний суддя також бере участь в розгляді справ.

Той факт, чи буде Велика Палата перезавантажена справами, чи може страсбурзька процедура бути завершена протягом розумних термінів, в значній мірі залежить від того, наскільки "великодушно" фільтраційні комісії будуть допускати скарги на розгляд до Великої Палати. Бо ж однак 11-й додатковий Протокол та новий процедурний порядок Європейського Суду визначають, що вирок/рішення повинен передаватися на розгляд до Великої Палати лише "як виняток".

в) Комісії.

В комісіях розглядаються однозначно недопустимі справи, тобто такі, в яких особа, що подає скаргу не дотрималася терміну 6 місяців чи не повністю скористалася правозахисними шляхами у своїй країні. Приблизно 50% скарг розглядаються в такій процедурі, і без цих комісій Європейський Суд ніколи не зміг би впоратися з великою завантаженістю. Троє суддів цих комісій по черзі призначаються однією з палат. Вони можуть одноголосно відхилити однозначно недопустимі скарги відразу.

Виходячи з вище написаного, можна зробити висновок, що до складу Європейського Суду входять 47 суддів, по одному судді із членів Ради Європи. Організаційна структура Суду представляє собою поділ Суду на Палати, Великі Палати та Комісії. Очолює Суд Голова суду, який має одного чи двох заступників.

Основні засади європейського судочинства містяться в Регламенті Європейського Суду з прав людини від 04.11.1998 року.

Слухання мають відкритий характер, крім випадків, коли, через виняткові обставини Палата прийме інше рішення або з власної ініціативи, або на прохання сторони чи іншої заінтересованої особи.

Преса та відвідувачі можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, а також при особливих обставинах, коли публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Після реєстрації скарги, доступ до всіх документів, які подаються до Секретаріату, за винятком поданих з приводу переговорів щодо дружнього врегулювання є відкритим, крім випадків, коли голова палати не вирішить інакше за своєю ініціативою, або на прохання сторони чи іншої заінтересованої особи.

Будь-яке прохання про конфіденційність, висунуте повинно бути мотивованим і зазначено, чи повністю або частково закрити доступ до слухання або, залежно від обставин, документам.

Офіційними мовами Суду є англійська та французька.

До прийняття рішення щодо прийнятності заяви все спілкування із заявниками, або їх представниками, а також оформлення документів у справі для іншої сторони відбувається на одній із офіційних мов Суду або на офіційній мові держави-учасниці Конвенції.

Після оголошення прийнятною або у зв'язку зі слуханнями, всяке спілкування з такими заявниками або їхніми представниками, а також оформлення документів у справі повинні бути на одному з офіційних мов Суду, якщо голова палати не санкціонує продовження використання офіційної мови держави-учасниці Конвенції.

Будь-яке спілкування з державами-учасниками Конвенції або третіми сторонами, а також їх змагальні папери повинні бути на одному з офіційних мов Суду. Голова Палати може дозволити використання мови, яка не є офіційною.

Якщо такий дозвіл надано, на сторону, що звернулася з таким проханням, покладається відповідальність за забезпечення усного або письмового перекладу на англійську або французькою мову усних аргументів чи зроблені письмових заяв.

Голова палати може запропонувати, щоб держава-відповідач забезпечила переклад її письмових матеріалів, представлених на офіційному чи однією з офіційних мов цієї держави, з метою сприяння заявникові розуміння цих клопотань.

Будь-який свідок, експерт або інша особа може виступати в Суді на своїй рідній мові, якщо він або вона не володіє достатньою мірою однією з офіційних мов. У цьому випадку секретар має досягти необхідної домовленості щодо письмового або усного перекладу.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що основними засадами європейського судочинства є:

1. Гласність і відкритість розгляду справи.
2. Відкритий доступ до всіх документів, які подаються до Секретаріату.
3. Мова судочинства.

В Україні є проблема загальної кризи довіри суспільства до всіх інститутів влади і, зокрема, до діяльності правоохоронних органів та суду. Наша держава входить до п'ятірки країн з найбільшою кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. Наприклад, у справі «Іван Нечипорук проти держави Україна» Суд знайшов в одному кримінальному процесі проти заявника 14 порушень конвенції. Україні ще багато чого треба зробити у сфері захисту прав людини.

У більше, ніж половині випадків (з майже 3500 справ щодо України, що знаходяться на розгляді Комітету чи Палати Суду) - це справи щодо невиконання рішень українських судів. У січні 2011 року Уряду України було подовжено шестимісячний термін відповідно до рішення Суду врегулювати справи, які перебувають на розгляді, і вжити необхідних заходів в цілому на національному рівні, щоб уникнути нових подібних порушень. У справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Суд звернув увагу на дві проблеми, які найчастіше виникали з 2004 року в більше ніж 300 справах проти України і які найчастіше стосуються порушення Конвенції Україною:

- Тривале невиконання рішень національних судів.
- Відсутність ефективних національних засобів правового захисту, щоб впоратися з цим.

У світлі наявних зараз у Суді заяв проти України, які стосуються тих самих питань, Суд одноголосно постановив, що Україна має:

- запровадити у своїй правовій системі, протягом одного року з дати, коли рішення стане остаточним, ефективний засіб правового захисту, який забезпечить адекватну і достатню компенсацію за невиконання судових рішень;

· надати відшкодування (протягом одного року з дати, коли рішення стане остаточним) всім заявникам у таких випадках, які звернулися до Суду до винесення цього рішення, і чії заяви були доведені до відома української влади. У разі, якщо ніякої компенсації не буде надано, Суд відновить розгляд усіх поданих подібних заявок, з метою прийняття рішення по ним. До прийняття вищевказаних заходів, Суд відклав на один рік з дати, коли рішення стане остаточним, судовий розгляд у всіх нових українських справах, що стосуються виключно невиконання або затримок виконання судових рішень.

- Статтю 6, зокрема «право на справедливий суд» - 411 рішень Суду та «тривалість судового розгляду» - 193 рішення Суду;

- Положення ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права» - 293 рішення Суду. Основною метою ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції є запобігання свавільному захопленню власності, конфіскації, експропріації та іншим порушенням принципу безперешкодного користування своїм майном, до яких часто вдаються або схильні вдаватися на практиці уряди держав. В Україні зараз «найбільша проблема - це бізнес-клімат. І особливо гостра - проблема рейдерства» - відзначив Посол Великобританії в Україні Лі Тернер. Тому звернення до Суду - є останнім юридичним інструментом захисту своєї власності.

- Стаття 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) - 136 рішень Суду, та

- Стаття 5 (право на свободу та особисту недоторканність) - 92 рішення Суду та інші.

Багато справ стосуються порушення статті 3 Конвенції, яка забороняє катування: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Серед них: справа «Кучерук проти України» (06.09.2007) - виявлено одразу чотири порушення

статті 3 Конвенції, «Двойних проти України» (12.10.2006) - погані умови утримання під вартою, «Мельник проти України» (28.03.2006) - відсутність адекватного та своєчасного лікування туберкульозу, «Яковенко проти України» (25.10.2007) - умови утримання та медичної допомоги, що надається ВІЛ-інфікованій людині - одразу встановлено три порушення статті 3, «Полторацький проти України» (29.04.2003) - умови утримання під вартою засудженого до смертної кари, та багато інших.

Велика кількість заяв з України та рішень по ним є цілком очевидним свідченням неналежного функціонування судової системи та правоохоронних органів влади в Україні.

Згідно з статтею 34 Конвенції, звертатися до Суду мають право громадяни, неурядові організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими, юридичні особи (стаття 1 Протоколу 1 Конвенції - захист права власності), згідно з статтею 33 Конвенції, - держави.

Стаття 34 Конвенції передбачає, що «суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права». Звернутися до Суду можна лише зі скаргами, предмет яких перебуває у сфері відповідальності суб'єкта владних повноважень (наприклад: парламенту, суду, прокуратури тощо) однієї з держав - учасниць Конвенції. Суд не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних інституцій.

Стаття 33 зазначає, що держава - учасник Конвенції може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою державою-учасником Конвенції.

В Україні право звернення до Суду гарантовано Конституцією України. Зокрема, згідно з частиною 4 статті 55 Основного закону, передбачено, що

«кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна». Конституція України також гарантує кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

З моменту ратифікації Кнонвеції Україною 17 липня 1997 року, документ став частиною національного законодавства України. Отже, держава взяла на себе зобов'язання гарантувати та захищати передбачені Конвенцією права і свободи. У випадку порушень Україною своїх зобов'язань, її громадяни та зареєстровані на її території юридичні особи, після вичерпання національних засобів юридичного захисту і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення на національному рівні, мають не лише право, а й реальну можливість звернутися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав та свобод, проголошених в Конвенції та додаткових протоколах до неї. Під поняттям «вичерпання національних засобів захисту» слід розуміти звернення заявника до всіх судових інстанцій держави, включаючи касаційну інстанцію - Верховний Суд України.

Офіційними мовами Суду, як вже розглядалося вище, є англійська та французька, але за бажанням можна звертатися до Секретаріату Суду офіційною мовою однієї з держав, що ратифікували Конвенцію. На початковій стадії провадження Суд може також листуватися із заявником цією мовою. Проте, якщо Суд не визнає заяву непринятною на основі надісланих документів, а вирішить запропонувати Уряду висловити свою позицію щодо скарг заявника, Суд вестиме листування англійською чи французькою мовою, а заявник чи його представник, за загальним правилом, повинні будуть надсилати подальші зауваження англійською чи французькою мовою.

Суд приймає лише ті заяви, які надіслані поштою (а не по телефону). Якщо надсилати свою заяву електронною поштою або факсом, обов'язково

потрібно продублювати її звичайною поштою. Також немає необхідності бути особисто присутнім у Суді для усного викладення обставин справи.

Листи і документи, які надсилаються до Суду, не слід прошивати степлером, склеювати чи скріплювати іншим чином. Усі сторінки повинні бути послідовно пронумеровані.

Згідно з положеннями правила 47 Регламенту Суду, в заяві необхідно:

а) навести стислий виклад фактів, щодо яких заявник скаржиться, та суть скарг;

б) зазначити права, гарантовані Конвенцією або протоколами до неї, які, на думку заявника, були порушені;

в) назвати національні засоби юридичного захисту, якими заявник скористався;

г) навести перелік рішень судів (або інших державних органів) у справі, із зазначенням дати кожного рішення та органу, який його виніс, а також коротку інформацію про зміст цього рішення.

До листа необхідно додати копії самих рішень (Суд не повертає надіслані йому документи, тому необхідно надсилати виключно копії, а не оригінали).

Правило 45 Регламенту Суду вимагає, щоб заява була підписана заявником, або його представником.

Якщо заявник не бажає розкривати свою особу, він маєте про це зазначити в заяві до Суду та викласти причини на виправдання такого відступу від загального правила гласності провадження в Суді. У виняткових і виправданих випадках Голова Палати Суду може надати дозвіл на анонімність.

Після отримання від заявника першого листа або формуляру заяви Секретаріат Суду надсилає відповідь з повідомленням про те, що за іменем заявника було відкрито справу, номер якої потрібно зазначити в усіх наступних листах до Суду. Надалі до заявника можуть звернутися за додатковою інформацією, документами чи роз'ясненнями, пов'язаними із заявою.

Секретаріат Суду не надає інформації щодо законодавства держави, проти якої спрямовано заяву, а також не надає юридичних консультацій стосовно застосування або тлумачення національного права.

Завник має своєчасно і сумлінно відповідати на листи Секретаріату Суду. Будь-яка затримка з відповіддю може розцінюватися як те, що заявник не зацікавлений у продовженні провадження в Суді, і розгляд заяви, відповідно, припиняється.

Якщо заявник вважає, що його заява стосується одного з прав, гарантованих Конвенцією або протоколами до неї, і що всі умови прийнятності задоволені, то він повинен ретельно і розбірливо заповнити формуляр заяви і повернути його до Суду в найкоротші строки та у будь-якому випадку не пізніше шести місяців з дати направлення першого листа до Секретаріату Суду. Якщо формуляр та всі необхідні документи не будуть надіслані до Секретаріату Суду до спливу вказаного строку, це буде розцінено як те, що заявник не бажає підтримувати заяву в Суді і, відповідно, його справу буде знищено.

Конвенцією встановлено такі умови прийнятності заяви:

1. Суд не розглядає індивідуальну заяву, подану від особи, неурядової організації або групи осіб, у 2 випадках:

о коли заява є анонімною; або

о за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.

2. Суд оголошує непринятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви.

Суд відхиляє будь-яку заяву, яку він вважає непринятною згідно зі статтею 35 Конвенції. При цьому він може це зробити на будь-якій стадії провадження у справі.

1. Суд може розглядати лише ті заяви, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію та відповідні протоколи, і які стосуються подій, що відбувалися після дати ратифікації.

Крім того, є певні технічні вимоги до заявників. До них можна віднести мову заяви, порядок її надсилання і т.д.

Для пересічного українця важливим є те, що за звернення до Суду не потрібно сплачувати жоден податок, мито чи збір. Якщо заяву подає представник, важливо пам'ятати про довіреність, яка уповноважує представника діяти від імені позивача. Суд отримує заяву, перевіряє дотримання правил та строків звернення, реєструє та направляє її копію Уряду (щоб отримати пояснення України щодо кожної конкретної справи). Після надходження відповіді Уряду, Суд направляє її копію позивачу для ознайомлення. На цьому етапі є необхідним залучити представника. Саме він і буде спілкуватися із Судом. Він повинен володіти однією з офіційних мов Суду (французькою або англійською) і мати право на зайняття адвокатською діяльністю на території однієї з держав-учасниць Конвенції. У виняткових випадках представником може бути будь-яка інша особа, кандидатуру якої погоджено з головою палати. Також не виключається можливість попросити Суд забезпечити позивачу правову допомогу. Для цього потрібно звернутися з клопотанням про надання правової допомоги. Суд може дозволити участь позивача у процесі без представника, за умов коли сам позивач володіє офіційною мовою Суду, та здатен себе захищати.

У зв'язку з великим навантаженням на Суд, особі, як правило, доводиться чекати рік до того часу, поки Суд приступить до початкового розгляду заяви. Водночас, деякі заяви можуть бути розглянуті як термінові, і їм надається статус пріоритетності (першочерговий порядок розгляду, наприклад, у випадку, якщо заявнику загрожує безпосередня фізична небезпека). До останніх прикладів застосування такої процедури слід віднести скаргу екс-прем'єра Юлії Тимошенко про порушення Україною норм Конвенції під час притягнення її до кримінальної відповідальності. Рішення Суду про надання справі «Тимошенко

проти України» пріоритетного статусу було ухвалено 14 грудня 2011 року. Суд зобов'язав уряд України дати свої коментарі до 22 березня 2012 року. У своїй заяві Ю. В. Тимошенко стверджує, що її права порушені за трьома статтями Конвенції, а саме: 1) Пункт 1 (с) статті 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність) - підставою її арешту та утримання під вартою не була «обґрунтована підозра» у вчиненні нею будь-якого злочину, оскільки дії у вчиненні яких її обвинувачують, не могли обґрунтовано вважатись правопорушенням за кримінальним правом України; вона є потерпілою від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, 2) Пункт 5 статті 5 Конвенції - вона має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування, та 3) стаття 2 Протоколу 4 до Конвенції (свобода пересування) - обмеження її свободи пересування не відповідає закону, не є необхідними в демократичному суспільстві, і не є предметом незалежного судового розгляду.

Депутат Верховної Ради Сергій Головатий вважає, що Україна як держава «однозначно і стовідсотково» програє в Європейському суді справу за скаргою Юлії Тимошенко, оскільки Суд не є тією інстанцією, де розглядаються справи «по суті», а розглядатиме звернення, яке може бути подане щодо порушень статті 6 Конвенції (право на справедливий суд).

Аналогічна ситуація із позовом колишнього Міністра внутрішніх справ України Ю. В. Луценка, який звернувся до Суду ще 21 січня 2011 року. У його заяві вказано, що стосовно нього допущено порушення вимог підпунктів (с) і (b) пункту 1, пунктів 2 та 3 статті 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність, негайне інформування про підстави арешту і про будь-яке висунуте обвинувачення, та право негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і забезпечення розгляду справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання (для тих, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 статті 5).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Виходячи з цього можна зробити висновки, що громадяни України все частіше звертаються за захистом своїх прав до Європейського Суду, і це є наслідок загальної кризи довіри суспільства до всіх інститутів влади і, зокрема, до діяльності правоохоронних органів та суду.

Для звернення до Європейського Суду громадянин повинен надіслати поштою заяву, яка відповідає вимогам правил 47 Регламенту Суду. Після цього завник має своєчасно і сумлінно відповідати на листи Секретаріату Суду. Також необхідно пам'ятати, що звернення до суду можливе лише після вичерпання всіх способів національного захисту своїх прав, не пізніше 6 місяців з дня винесення остаточного рішення національною інстанцією.

2. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Ратифікація Україною 17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стала важливим етапом на шляху входження нашої держави у європейський політико-правовий простір.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) є міжнародним договором, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Ці права гарантуються як самою Конвенцією, так і протоколами до неї (Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 і 13), згода на обов'язковість яких надана державами – сторонами Конвенції.

Відповідно до статті 9 Конституції України "чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України". Таким чином, Конвенція та протоколи до неї набули статусу частини національного законодавства.

Ратифікувавши Конвенцію Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) є міжнародним органом, який за умов, визначених Конвенцією, може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Юридичний зміст основних принципів міжнародного права закріплює зобов'язання кожної держави виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання, а засоби реалізації цих зобов'язань визначаються національним правом, якщо інше не випливає з міжнародно-правової норми. У статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року закріплено принцип добросовісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань. Відповідно до цієї норми держава-учасниця не може посилатися на положення свого внутрішнього права для виправдання невиконання нею міжнародного договору.

З іншого боку, мають бути враховані особливості Конвенції, що пов'язані з її метою та предметом регулювання. Ці особливості Конвенції відзначались як при її тлумаченні в правозастосовчій практиці Європейського суду (а раніше - і Комісії) так і в сучасній європейській доктрині прав людини. Вже в одному з своїх перших рішень Європейська Комісія з прав людини зазначала, що "зобов'язання згідно з Конвенцією фактично мають об'єктивну природу, оскільки їх метою є не взаємна уступка державами-учасниками своїх прав та обов'язків з метою забезпечення певних загальних інтересів, а створення нового публічного порядку", внаслідок чого виникають не стільки суб'єктивні та взаємні права для держав, скільки обов'язок захищати основні права людей від їх порушення державами-учасниками. Дещо пізніше Європейський суд вніс уточнення в цю тезу, зазначивши, що "на відміну від класичних міжнародних угод Конвенція містить окрім звичайних двосторонніх зобов'язань також і універсальні об'єктивні зобов'язання."

Права та свободи, що містяться у Конвенції - це мінімальні європейські стандарти прав людини, які повинні бути в основі діяльності держав-учасниць в галузі дотримання прав людини. Держави-члени Ради Європи повинні застосовувати ці стандарти в своєму законодавстві та правозастосовчій практиці, однак за ними залишається свобода вибору засобів застосування цих стандартів. Включення міжнародних та європейських стандартів прав людини в правові системи держав, в тому числі України, здійснюється шляхом їх закріплення в Конституції держави, законах, а також через підписання, ратифікацію міжнародних угод, що містять такі норми. Останні частіше набувають - статусу частини правової системи, що дає можливість судовим та іншим поавозастосовчим установам їх безпосередньо використовувати як частину національного права. Так, європейська практика свідчить, що норми Конвенції найбільш ефективно застосовуються тоді, коли вони безпосередньо включені у внутрішньодержавне право.

Імплементация міжнародно-правових норм в національне законодавство є досить складною процедурою, в широкому сенсі це - здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм задля виконання міжнародно-правових зобов'язань, а також створення на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення.

У більш конкретному розумінні імплементация норм міжнародного права - це цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародної організації з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, взятих ними у відповідності з міжнародним правом.

Практика міжнародних судових органів захисту прав людини доводить, що ці органи прикладають чимало зусиль задля ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. Зокрема, Європейський суд неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція є правовою основою, на яку може посилається заявник, то він повинен це робити в національному суді, або навіть

сам національний суд повинен звернутися до відповідної норми Конвенції. Особливе значення у внутрішньодержавній імплементації належить приведенню судової практики у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань держави.

З метою дотримання Україною зобов'язань, що випливають з її членства в Раді Європи, та задля ефективного виконання статті 46 Конвенції, згідно якої, держави-учасники зобов'язуються виконувати остаточне рішення Європейського суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами, 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень Європейського суду та запобігання новим порушенням Конвенції.

Зазначений Закон увібрав у себе всі сучасні напрацювання Ради Європи, спрямовані на всебічне вирішення питань виконання державами-членами рішень Європейського суду, включаючи вимоги рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам-членам: Rec(2004)4, Rec(2004)5, Rec(2004)6, Rec(2002)13), законодавчо закріпивши забезпечення виконання рішення Європейського суду шляхом вжиття заходів індивідуального та загального характеру.

Таким чином, під виконанням рішення Європейського суду слід розуміти вжиття державою індивідуальних заходів, спрямованих на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні Європейського суду, та заходів загального характеру, спрямованих на усунення підстави для надходження до Європейського суду аналогічних заяв проти України у майбутньому.

Заходи індивідуального характеру полягають у виплаті заявнику справедливої сатисфакції, присудженої Європейським судом, та відновлення, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*)¹. Зазначене можливе, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення

провадження у справі, повторного розгляду справи адміністративним органом тощо.

Заходи загального характеру полягають у вчиненні дій, спрямованих на усунення причини, що стала підставою звернення до Європейського суду, з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Європейським судом порушення. Такими заходами у більшості випадків є внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; внесення змін до адміністративної практики; забезпечення юридичної експертизи законопроектів та інші заходи, які унеможливають подальші порушення Конвенції та забезпечують максимальне відшкодування наслідків порушень, які вже мали місце.

Таким чином, виконання рішення Європейського суду в частині вжиття заходів загального характеру є імплементаційним заходом, оскільки потребує вчинення цілого ряду дій щодо приведення чинного законодавства у відповідність із положеннями Конвенції та практикою Європейського суду з метою уникнення аналогічних порушень Конвенції в подальшому.

Також відповідно до зазначеного Закону національні суди повинні застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права. Це положення формально легітимізувало для українських суддів можливість прямо посилатися у судовому рішенні на практику Європейського суду.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Зазначене вище свідчить про те, що в Україні з прийняттям Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень Європейського суду та запобігання

новим порушенням Конвенції, створено базис для ефективного дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини.

3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ НЕЗАСТОСУВАННЯ ТА НЕПРАВИЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА.

Одним із найважливіших питань, що виникає в процесі застосування іноземного права є питання про наслідки неправильного застосування іноземного права, або ж невинновданого незастосування іноземного права. Це питання є визначальним також і з огляду на те, що можливість оскарження застосування (незастосування) іноземного права є свідченням дієвості всього механізму встановлення змісту іноземних правових норм, оскільки вказує на наявність механізмів контролю, без яких застосування власного права у діяльності суду уявити неможливо. Як слушно зауважується в літературі: «Ефективність процесу застосування іноземного права в чималій степені залежить від того, наскільки правильно і навіть, можна сказати, делікатно суди вищестоящих інстанцій використовують свої повноваження з перевірки рішень судів нижчестоящих інстанцій у справах із застосуванням іноземного права [1]». Проте, не дивлячись на принципову важливість даної проблеми як з точки зору доктрини міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу, так і практики судового правозастосування, вона не одержала належного дослідження у вітчизняній літературі. Фактично, переважна більшість вітчизняних авторів розглядає його або фрагментарно, або ж зовсім не приділяє йому уваги. Натомість, зарубіжні автори більш повно аналізують вказану проблематику. Серед найбільш важливих іноземних праць можна виділити роботи англійських вчених Р.Фентімана та С.Джиром, польських – Т.Еричинського та К.Баган-Курлути, російських – В.Толстих та Ю.Тимохова. Отже, в даній статті ми спробуємо розглянути ті наслідки, які тягне для процесу судочинства неправильне застосування, а також незастосування іноземного

матеріального права, яке регулює приватні правовідносини, що розглядаються українським судом.

Саме право на перегляд застосування іноземного права судами вищестоящих інстанцій впливає із того, що у відношенні знання та тлумачення іноземного законодавства суддя визнається таким же компетентним, як і відносно туземних законів [2]. А якщо так, то мають бути і способи проконтролювати здійснення ним правозастосовчої діяльності за участю іноземних правових норм. Тому, як би не розглядалось іноземне право в тій чи іншій системі (як право чи доказовий факт), на кого б не покладался обов'язок по його встановленню (суд чи сторін), про те можливості для перегляду результатів його встановлення існують завжди. Фактично, єдиним судом вищої інстанції, що позбавив себе права здійснювати перегляд застосування іноземного права в будь-якій формі є Касаційний суд Франції [3]. Відповідно до його рішення, Касаційний суд Франції не контролює правильність застосування іноземного права нижчестоящими інстанціями [4]. На наш погляд, наявність такої норми значно обмежує можливості до змістовного перегляду рішення суду, оскільки в тому випадку, якщо суд здійснив все необхідне для того аби з'ясувати зміст іноземного права, проте абсолютно невірно застосував його норми, можливості для виправлення цієї судової помилки відсутні. Так само відсутні вони в тому випадку, якщо суд взагалі не застосовував іноземний закон без жодних на те правових причин.

Помилки, що їх може допустити суд при встановленні іноземного права є такими [5]: 1) незастосування іноземного права (напр., через незастосування колізійної норми); 2) застосування іноземного права не тієї країни, до якої відсилає колізійна норма; 3) надто широке або надто вузьке застосування іноземного права до тих чи інших правовідносин; 4) неврахування зворотного відсилання (тоді, коли це дозволено Законом «Про міжнародне приватне право»); 5) застосування недіючих іноземних законів; 5) неповне з'ясування іноземних правових норм; 6) неправильний чи неточний переклад. Якщо узагальнити, то всі ці випадки можна звести до двох можливих варіантів: а) суд

застосував своє право замість іноземного, або не те іноземне право, яке потрібно; б) суд застосував іноземний закон, проте погано його витлумачив [6]. В будь-якому разі ці порушення мали б бути підставою для скасування або зміни рішення [7] або в апеляційному, або в касаційному порядку. Таке твердження повністю відповідає стану сучасного українського законодавства, зокрема підставам для скасування та зміни рішення як судом апеляційної інстанції (ст. 104 ГПК та ст. 309 ЦПК), так і судом касаційної інстанції (ст. 111-10 ГПК та ст. 341 ЦПК).

Варто відзначити, що українські суди тих інстанцій, що здійснюють перегляд судових рішень із застосуванням іноземного права, правильно застосовують відповідні положення законодавства. Відтак, незастосування або неправильне застосування іноземного права завжди розглядається як підстава для скасування рішення нижчестоящого суду. Як ілюстрацію можна навести постанову судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 13 травня 2003 р. у справі за касаційною скаргою Підприємства на постанову Вищого господарського суду України від 13 лютого 2003 р. [8] В даній справі Верховний Суд України дійшов висновку, що постанова Вищого господарського суду України підлягає скасуванню в зв'язку із тим, що замість іноземного (в даній справі – білоруського) права, суди застосовували українське. Суди нижчих інстанцій не звернули увагу на те, що позивач є резидентом Республіки Білорусь і відповідно до п. «а» ст. 11 Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, ратифікованої Постановою Верховної Ради України від 19 грудня 1992 р., його цивільна право- та дієздатність визначаються за *lex societatis*, яким відповідно до згаданої Угоди є закон країни реєстрації юридичної особи, тобто Республіки Білорусь. В схожій ситуації Вищий господарський суд України скасував рішення Господарського суду Автономної Республіки Крим [9], який не застосував іноземне право (в цьому випадку право Ісламської Республіки Мавританія) на підставі ст. 6 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність». Так само і у випадку неправильного застосування іноземного права Верховний Суд

України скасовував рішення нижчестоящих судів. Напр., рішенням Судової палати в цивільних справах від 20 листопада 2003 р. [10] Верховний Суд скасував рішення Галицького районного суду м. Львова та ухвалу Апеляційного суду Львівської обл. в тому числі і на тій підставі, що суди неправильно застосували норми російського законодавства, що визначають порядок атестації реставраторів, який встановлений Міністерством культури і туризму Російської Федерації.

Слід відзначити, що в тому випадку, якщо суд застосовує іноземне право інформація про норму іноземного права, яку він застосовував обов'язково має міститись в матеріалах справи. Дотримання цього правила дозволить судам вищестоящих інстанцій більш ефективно здійснювати контроль за правильністю застосування іноземного права. Нажаль на даний час українське законодавство такої вимоги прямо не передбачає: іноземне право не розглядається в Україні як факт, а як право (що є цілком справедливо), а тому суду достатньо просто послатись на його норму.

Хотілося б також зауважити, що в зарубіжній літературі висловлювалась думка, що: «Суд досить часто стоїть перед «незграбною» перспективою застосувати неправильно іноземне право або застосувати власне право. Тому допустимо є свідомо неправильно застосувати іноземне право, але лише в надто складних справах та за умови, що таке рішення задовольнить обидві сторони [11]». На наш погляд, це є абсолютно неправильно, адже в такому разі, по-перше, знецінюється сама ідея застосування іноземного права, а, по-друге, в такому разі суд свідомо створює можливості для скасування його рішення судами вищих інстанцій. Вважаємо, що така думка нав'язана автору в першу чергу тим, що в Британії вищі суди мають досить обмежені можливості контролю за застосуванням іноземного права в силу того, що це питання є питаннями факту, а не права. Крім того слід зважувати на те, що такі дії судді можуть бути кваліфіковані в подальшому як злочин відповідно до ст. 375 Кримінального кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови».

Отже, ми переконані, що надання судам вищих інстанцій можливості контролювати процес застосування іноземного права є важливою гарантією правильного застосування іноземного права. В свою чергу суди апеляційної та касаційної інстанцій мають неухильно контролювати правильність застосування іноземного права, в тому числі і з тим, щоб створювати передумови для подолання негативних стереотипів, що існують на практиці щодо застосування норм права іноземних держав.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Одним із найважливіших питань, що виникає в процесі застосування іноземного права є питання про наслідки неправильного застосування іноземного права, або ж невиправданого незастосування іноземного права. Це питання є визначальним також і з огляду на те, що можливість оскарження застосування (незастосування) іноземного права є свідченням дієвості всього механізму встановлення змісту іноземних правових норм, оскільки вказує на наявність механізмів контролю, без яких застосування власного права у діяльності суду уявити неможливо.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, правова система Європейського Союзу складається з національних законодавств кожної окремої держави та із спільного для них усіх законодавства Європейського Союзу, яке забезпечує гармонізацію або зближення окремих законодавств. Головним завданням законодавства ЄС є забезпечення існування спільного ринку, а досягається це шляхом гармонізації або зближення і пристосування національних правових норм держав-членів, приведення їх у відповідність із загальноєвропейськими стандартами. Верховенство права ЄС у відношенні до національних правових норм є найважливішим елементом законодавчої гармонізації.

Укладаючи договір про вступ до європейського співтовариства, держави-члени ЄС добровільно обмежили свої суверенні права щодо правового регулювання не тільки зовнішньоекономічних відносин між собою в рамках ЄС, але й будь-яких "внутрішніх" відносин, що можуть стосуватися існування внутрішнього ринку ЄС, включаючи соціальні, екологічні та інші сфери правового регулювання. Вони взяли на себе зобов'язання не приймати "дискримінаційних" у відношенні одна до одної законів і підзаконних актів, а натомість приймати у деяких сферах правового регулювання тільки таке законодавство, що слугуватиме цілям подальшого зближення та інтеграції в рамках ЄС. Як відомо, розвиток права ЄС вимагає навіть внесення відповідних змін до національних конституцій держав-членів ЄС.

Результатом цього стало те, що законодавство ЄС напряму застосовується при розгляді справ у національних судах держав-членів ЄС, маючи пріоритет відносно до національних норм. Понад те, держави-члени ЄС навіть можуть бути притягнуті до Європейського суду на тій підставі, що вони порушили законодавство ЄС, прийнявши невідповідне європейським правовим стандартам національне законодавство. І в такій справі Європейський суд може прийняти жорстке рішення, відповідно до якого держави-члени ЄС не тільки будуть зобов'язані скасувати таке законодавство, але й відшкодувати громадянам чи підприємствам цієї або будь-якої Іншої країни завдані такими діями збитки.

Процес зближення національних правових систем на основі економічної і правової моделі Європейського Союзу триває в Європі вже майже п'ятдесят років, але протягом останнього десятиріччя він став дійсно загальноєвропейським. Це сталося завдяки суттєвому прискоренню процесу розширення ЄС на схід.

Усе більша кількість європейських країн приймають рішення про намір вступити до Європейського Союзу і беруть на себе зобов'язання здійснювати відповідні кроки для підготовки до інтеграції з іншими державами-членами ЄС. Важливим елементом такої інтеграції та обов'язковою передумовою вступу до

ЄС є законодавче наближення до правових стандартів, що відображені в законодавстві ЄС.

На відміну від держав-членів ЄС на території країн-кандидатів на вступ до ЄС законодавство ЄС не має прямої дії, але ці країни добровільно обмежують свої суверенні права щодо внутрішнього правового регулювання заради підготовки до майбутнього членства в ЄС. Обсяги і темпи законодавчого зближення в країнах-кандидатах є значно нижчими, ніж у державах-членах, і суттєво різняться між собою залежно від готовності окремих країн до цього. Але в будь-якому разі країни-кандидати можуть розраховувати на вступ до ЄС лише тоді, коли повністю, на сто відсотків, пристосують своє законодавство до законодавства ЄС. Це повною мірою стосуватиметься в майбутньому й України.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення положень цієї теми особливу увагу слід звернути на європейське право, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини, міжнародний стандарт, міжнародне право, судовий прецедент.